

Zempléni Múzsá

An abstract painting of a building, possibly a church or a large house, with thick black outlines and vibrant colors like yellow, red, and blue. The style is expressive and modern, with visible brushstrokes and a sense of movement. The building has a prominent gable and a series of arches or windows. The background is a mix of blue, green, and yellow, suggesting a sky or a landscape. The overall mood is dynamic and artistic.

társadalom-
tudományi
és kulturális
folyóirat

XVI. évfolyam
3. szám

2016
ősz

LÁTÓTÉR

LÉBER Petra:

A női jogok érvényesülése
Európában

5

NAGY László:

Mindszenty József szerepe
Muraköz visszacsatolásában

19

TÁMBA Renátó:

A parasztleányi élet
motívumai Fényes Adolf
festészetében

31

TUSNÁDY László:

Rákóczi-induló

42

SZALAY László Pál:

Gombfás temetőkert
Telkibányán

45

...

E számunkat

Kunt Ernő

festőművész alkotásaival

vagy azok részleteivel

illusztráltuk. A képek a

Herman Ottó Múzeum

- Miskolci Galéria

gyűjteményéből származnak.

A borítón: Balatoni táj

LÁTÓMEZŐ

HAJDÚ Ildikó:

A színek és a fametszetek
mestere: Kunt Ernő

50

TINKÓ Máté

versei

65

TOROCZKAY András

versei

69

B. TÓTH Kinga

versei

71

MAKLÁRI Judit

versei

73

SZÁVA Csanád

versei

75

VAJNA Ádám

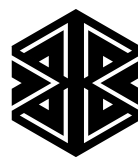
versei

77

FÁBIÁN Tibor:

Ha választ a falu

79

LÁTÓSZÖG

BOLVÁRI-TAKÁCS

Gábor:

A történelemábrázolás
művészete. *Koltay Gábor:*
Itt élned, halnod kell (1985,
2016)

81

KOZMA Tamás:

Ravasz László életrajza

96

FITTLER Katalin:

Egészet megvilágító
részletek. *Bónis Ferenc*
tanulmánykötete

99

Polcravaló

(könyvajánlók)

102

Zempléni Múzsza

t á r s a d a l o m t u d o m á n y i é s k u l t u r á l i s f o l y ó i r a t

Szerkesztőség

Bolvári-Takács Gábor alapító főszerkesztő (btg@zemplenimuzsa.hu)

Bordás István lapigazgató (bordas@zemplenimuzsa.hu)

Barna Péter irodalmi szerkesztő (barnapeter@zemplenimuzsa.hu)

Haffner Anikó olvasószerkesztő

Baráth Béla Levente, Egey Emese,

Takács Ádám, Ugrai János szerkesztőségi tagok

Tanácsadó Testület

Balászi Károly, Dobrik István, Fehér József, Földy-Molnár Lilla,

Hoppál Mihály, Jósvainé Dankó Katalin, Koncz Gábor (elnök),

Lapis József, Marczi Mariann, Nyiri Péter, Orosz István,

Pocsainé Eperjesi Eszter, Stumpf István, Tamás Edit

Logó: Csetneki József

Arculat és tördelés: Tellingner András

Szakmai partner:

Magyar Tudományos Akadémia Miskolci Területi Bizottsága

Állandó támogatók:

Pallas Athéné Domus Animae Alapítvány

Nemzeti Kulturális Alap

Sárospataki Református Kollégium Alapítvány

ISSN 1585-7182

Kiadja a Zempléni Múzsza Társadalomtudományi és Kulturális Alapítvány

Szerkesztőségi és kiadói postacím: 3950 Sárospatak, Pf. 235.

Közlésre szánt kéziratot csak elektronikusan fogadunk, a szerkesztőség tagjainak fenti e-mail címlein, illetve a szerkesztőség címén: titkarsag@zemplenimuzsa.hu

Honlap: www.zemplenimuzsa.hu; www.facebook.com/zemplenimuzsa

Megjelenik évszakonként. Ára: 400,- Ft. Előfizetési díj egy évre 1600,- Ft.

Előfizethető átutalással a Zempléni Múzsza Alapítvány 11994105-06429168-10000001 számlaszámára.

Lapunk a fővárosban, a megyeszékhelyeken és Zemplénben megvásárolható az *Inmedio* és *Relay* hírlapüzletekben, a sárospataki könyvesboltokban, valamint Budapesten az Írók Boltjában.

Nyomdai munkák: Kapitális Kft., Debrecen. Felelős vezető: Kapusi József

LÉBER Petra

A női jogok érvényesülése Európában

Nemi esélyegyenlőség a gazdasági és
politikai döntéshozatali folyamatokban¹

A European Institute for Gender Equality által mért Gender Equality Index az élet gazdasági és szociális szférájában vizsgálja a nők és férfiak helyzetét a gender szemlélet alkalmazásával. Mindez azt jelenti, hogy nemcsak a nők helyzetére kíváncsi, az index értékét a férfiakat ért hátrányos megkülönböztetés is befolyásolja. A pontszámok kalkulálásakor tehát nem tesz különbséget a férfiakat vagy nőket ért diszkrimináció között; csakis az egyenlőtlenség mértékét méri. Az index hat területen mér (munka, pénz, tudás, idő, hatalom és egészség), értéke 1-től (teljes egyenlőtlenség) 100-ig (teljes egyenlőség) terjed. Két további kategóriát is felállítottak, amelyek nem adódnak hozzá az index értékéhez (satellite domains). Az egyik a gender alapú erőszakot vizsgálja, a másik pedig abból a feltételezésből indul ki, hogy sem a férfiak, sem a nők nem alkotnak homogén csoportot, így érdemes megvizsgálni a nemi egyenlőség teljesülését egyéb csoportoknál is: migráns háttérű, egyedülálló szülőként, vagy idős rokonait egyedül ellátóként élőket.

A 2010-ben, az Európai Unió (EU) akkori 27 tagállamában végzett vizsgálat szerint a hat terület összesített átlaga 54,0 pont, amely a középértéktől kissé az egyenlőség irányába való elmozdulást jelent. Példás eredményt ért el Svédország (74,3), Dánia (73,6), Finnország (73,4), Hollandia (69,7). Átlag alatt teljesített Málta (41,6), Magyarország (41,4), Portugália (41,3), Görögország (40,0), Szlovákia (40,9), Olaszország (40,9), Románia (35,3) és Bulgária (37,0). Az EU27 szintjén a kategóriák szerinti sorrend: egészség (90,1), munka (69,0), pénz (68,9), tudás (48,9), idő (38,8) és hatalom (38,0).

E hat fő terület közül a legalacsonyabb értéket tehát a hatalom (gazdasági és politikai döntéshozatali jogosultság) terén mutatták ki, itt 50 pont feletti eredményt csupán öt tagállam produkált: Svédország (74,3), Finnország (68,8), Dánia (60,0), Hollandia (52,2) és Franciaország (50,3). Kritikus a helyzet Máltán (18,7), Olaszországban (18,6), Luxemburgban (14,7) és Cipruson (12,2).²

E pontok két terület, a politikai és a gazdasági életben való döntéshozatali jogosultság átlagából tevődtek össze. A politikai döntéshozatal esetén a nemi arányokat három szinten vizsgálták: kormány (miniszteri), parlamenti (képviseleői) és önkormányzati-helyi. A gazdasági szekció eredményét alapvetően az igazgatótanácsok és a nemzeti (központi) bankok tagjainak nemi aránya befolyásolta. A politikai rész 49,9 pontos teljesítménye még nem nevezhető rossznak (bár a tagállamok közti égető különbségre nem árt felfigyelni; a szakadék a legnagyobb – Svédország, 91,5 – és a legkisebb érték – Magyarország, 15,1 – között jelentős),³ de a gazdasági rész eredménye már szétzúz minden reményt. Az EU27 29,0 pontos átlagát is nehéz lehetett összehozni, főleg, ha a hét legalacsonyabb pontszámúmal rendelkező tagállam siralmas eredményét nézzük: Görögország (14,4), Németország (13,2), Málta (11,7), Olaszország (11,1), Ausztria (9,3), Luxemburg (4,8) és Ciprus (4,7).⁴

GAZDASÁGI TERÜLET

A nemi arányok kiegyenlítését szolgáló eszközök

Bár a nők részvétele az európai munkaerő-piacon 2008-as adatok szerint történelmi magasságokat ért el (közel 60%-os arányt),⁵ továbbra is alulreprezentáltak maradtak a kulcsfontosságú vállalati szféra döntéshozó pozícióit tekintve. Az Európai Unió tagállamainak legnagyobb vállalatait csupán 3%-ban vezetik nők, míg az igazgatótanácsban 11%-nyian ülnek.⁶ Az egyenlő reprezentációt sürgető hangok érvelése sokrétű: 1. A demokrácia alapvetése, hogy minden állampolgár egyenlő: azonos jogok illetik meg, nemre, fajra, vallásra, stb. tekintet nélkül. Ezen egyenlőség jegyében a választott testületeknek tükrözniük kellene a választópolgárok diverzitását; ez biztosítja a döntések legitim voltát. Mivel Európa népességének felét nők alkotják, biztosítani kell az ő hangjuk meghallgatását is. 2. Több tanulmány alátámasztotta a gazdasági növekedés és a munkaerő-piaci aktivitás közötti szoros összefüggést: ha a nők produktivitását a férfiak szintjére tudnánk hozni, Európa GDP-je 27%-kal ugrana meg. A nők részvétele tehát számottevő hatást tudna gyakorolni az európai gazdaság teljesítményére. 3. Tanulmányok sokasága fedezett fel pozitív korrelációt a vállalatok teljesítményét párhuzamba állítva a női felsővezetői arányával. 4. A tehetségek hasznosítása. Az európai egyetemeken diplomázó hallgatók több mint a fele nő, mégis, sokuk tudása és tehetsége kiaknázatlan marad, főként a döntéshozó (legfelsőbb) szinteken.

A változásra szükségünk van – Európa versenyképességének növeléséhez, a gazdasági versenyben való helytálláshoz, a fenntartható fejlődés biztosításához és egy olyan jövő építéséhez, amelyben minden tehetség és érték egyenlő esélyekkel indul, és hangjuk egyenlően formálja a jövőt.

Az Európai Unióhoz, illetve az Európai Gazdasági Térséghez tartozó tagállamok gazdasági területen az elmúlt évtizedekben különböző intézkedéseket tettek.

Az első csoportba a *nem jogi eszközök* tartoznak. Ezen belül az Európai Bizottság által finanszírozott, a KMU Forschung Austria által vezetett kutatás⁷ öt alapkategóriát sorol fel. 1. Címkék: elnyerésük önértékelésen és külső (független tagokból álló zsűri) értékelésen alapuló audit eljárás után lehetséges. 2. Díjak és kitüntetések: főként évenként kiosztott díjak a nemi esélyegyenlőséget támogató cégek között. 3. Charták: a charta aláírásával a résztvevő cégek kötelezettséget vállalnak a benne foglalt értékek megőrzéséért, megteremtéséért.⁸ 4. Rangsorok: összehasonlítások eredményeként jön létre; a vállalatok rangsorát adja meg különböző kritériumok alapján (pl.: vezető pozícióban lévő nők aránya). 5. Jó gyakorlat elismerése: a nemi egyenlőség támogatása terén kiemelkedő munkát végző cégek gyakorlatának publikációban (vagy internetes oldalon) való részletes bemutatása.

A *nem jogi eszközök* másik felosztását adja meg az Európai Bizottság 2012-ben készült jelentése.⁹ Két fő kategóriát jelölnek meg: a kormányok és a vállalatok által adaptált önkéntes kezdeményezések, illetve az egyes vállalatok egyéni akciói. Az első csoportba tartoznak a toborzási, képzési, mentori és networking programok, a potenciális női igazgatótanácsai és felügyelőbizottsági tagokat tartalmazó adatbázisok (pl.: Ausztriában, Belgiumban és Dániában), a nők vállalkozás-indítását támogató programok (pl.: Lengyelországban, Lettországban és Svédországban) és a cégek „érzékenyítését” célzó programok (pl.: Észtországban, Görögországban és Portugáliában). A második csoportba az egyes vállalatok nemi esélyegyenlőséget támogató egyéni akciói tartoznak. Itt négy országot emelnek ki: Németország, Dánia, Franciaország és Svédország.

Második csoportként említhetjük a *Corporate Governance* (CG) által megnyíló lehetőségeket (amelyet magyarul többnyire, a fogalom lényegét kissé torzítva, felelős vállalatirányításként fordítanak). E kifejezés Magyarországon még kevésbé ismert és elterjedt, valamint számos megközelítése (jogi, szervezeti, szociális-társadalmi, stb.) létezik. A CG egyfajta elszámoltathatósági alapot jelent, amely a vállalati gazdasági és szociális célokat próbálja egyensúlyba hozni a közösségi és egyéni törekvésekkel.¹⁰

A CG által képviselt elveket beépítő cégek élen járnak a nemi esélyegyenlőség támogatása terén. Mindazonáltal, a belső szabályzatokba beépített egyéni célkitűzések elérése csak az egyes vállalatok elhivatottságán múlik – „motiváló” tényezőként nem szembesülnek büntető szankciókkal, mint a jogi szabályozás esetében. Ehelyett a csoportnyomásban és a versenyszellemben (konkurens cégek teljesítményével való összevetés és az esetleges alulmaradástól való félelem), továbbá a részvényesektől és a médiától érkező nyomásban bízhatnak. A „Comply or explain” (~ megfelelés vagy magyarázat) elve azokra a vállalatokra, amelyek nem tudják teljesíteni a kitűzött célokat, indoklási és korrigálási terhet ró: meg kell nevezniük a meg nem felelés részletes okait, továbbá korrekciós tervet kell benyújtaniuk. A transzparencia e magas foka tehát további nyomást helyez a cégekre, a megfelelés irányába tolva őket.

A CG szabályzatok bizonyos országokban nemzeti szinten is megjelennek (national corporate governance codes). A következő országok CG szabályzatai mind tartalmazzák a vállalati testületek (igazgatótanács, felügyelőbizottság, végrehajtó és egyéb döntéshozó bizottságok) gender diverzitására vonatkozó ajánlásokat: Ausztria, Belgium, Dánia, Finnország, Franciaország, Hollandia, Lengyelország, Luxemburg, Németország, Spanyolország, Svédország és Egyesült Királyság.¹¹

A harmadik csoportot a (többnyire) törvényileg kötelező erejű *szabályozások* (kvóták) alkotják. Az európai országok által bevezetett intézkedések különbözőségét öt tényező vizsgálataval érhetjük tetten.¹² 1. *A vállalat jogi státusza*: a kvóta szabályozások általában az állami vagy önkormányzati (többségi) tulajdonú, nyilvánosan jegyzett cégekre érvényesek. 2. *A vállalat mérete*: egyes rendelkezések hatálya az alkalmazottak számának függvényében alakul (pl.: 50 fő feletti, 250 fő feletti, stb.), más esetben egyéb (pénzügyi) mutatókat vesznek alapul (éves nettó árbevétel, mérlegadatok, stb.). 3. *Büntetések* meg nem felelés esetén: egyaránt léteznek szigorúan kidolgozott szankció-rendszerek (lásd norvég gyakorlat) és a pozitív megerősítésre épülő struktúrák (spanyol minta: megfelelés esetén „előnyben részesített beszállítói” státusz elnyerése a kormányzati/állami megrendeléseket illetően). Egyes országok pedig egyáltalán nem alkalmaznak büntető rendelkezéseket (pl.: Hollandia). 4. *Érvelés*: mind a női és emberi jogok felőli megközelítés, mind az „üzlet-közeli” érvek (potenciális tehetségek teljes kiaknázása, gazdasági növekedési potenciál) teret hódítottak. Utóbbiakat tekintik az üzleti vezetők megnyeréséhez vezető rövidebb (és hatékonyabb) útnak. 5. *Végrehajtás megvalósítása*: a legtöbb intézkedést többlépcsős rendszerben tervezték bevezetni, hosszabb időtávokban gondolkodva (türelmi időszakok megadásával).

Megoldások az Európai Unió és az Európai Gazdasági Térség tagállami szintjén

A pionír – Norvégia

A gender kvóták üzleti életben való bevezetése terén *Norvégia* úttörő szerepet játszott. Már az 1981. évi nemek közti egyenlőségről szóló törvény (Gender Equality Act) ajánlasként fogalmazta meg az állami többségi tulajdonban lévő vállalatok számára a bizottsági tagok 40%-os gender arányát. 2003 decemberében a törvény hatályát kiterjesztették minden állami

vállalatra (közintézményre), de továbbra is csak, mint ajánlást. Kezdetben e cégek esélyt kaptak a cél önkéntes alapon való elérésére. Mivel ez nem vezetett eredményre, a kiírást 2006. január 1-jétől kötelezővé tették az összes állami vállalat számára (beleértve a kormányzati, az önkormányzati és szövetkezeti tulajdonú cégeket is). Az újonnan bevezetett szankciók köre kellően elrettentőnek bizonyult: a jogszabályi követelményeket nem teljesítő cégek bizottságai (a hivatalos figyelmeztetések és pénzbeli büntetések körének kimerítése után) legvégső esetben bírósági határozattal feloszthatók. A változás jelentős: 2002-ben e cégek bizottságaiban 6%-os női arányt mértek, 2008-ban már 36%-ot. Érdekes e számokat összevetni a magánszektor eredményeivel (amely cégekre nem vonatkozik a rendelkezés): a 2004-es 15%-os női bizottsági arány 2009-re csupán 17%-ra nőtt. Ugyanakkor a törvény nem szándékolt következménnyel is járt: egyes cégek inkább a jogi státuszuk megváltoztatása mellett döntöttek, így kerülve ki a kvótának való megfelelés kényszerét. Emellett a többszörös bizottsági tagsággal rendelkező nők száma is megszorodott, amely felhívta a figyelmet e helyzet szabályozási hiányosságaira (szükséges lenne limitálni, hogy egy személy maximum hány bizottságban lehet tag).¹³

Kötelező érvényű kvóták, szankciókkal – Franciaország, Belgium és Olaszország

A norvég gyakorlat hamar követőkre talált Franciaország, Belgium és Olaszország részéről. **Franciaország** 2011 januárjában vezetett be kvóta-szabályozást. A „Law Copé-Zimmermann” értelmében a tőzsdén jegyzett valamennyi, az állami vagy magánszektorhoz tartozó cégek (amelyek legalább három éven át minimum 500 fő alkalmazotti létszámmal, továbbá minimum 50 milliárd euró éves nettó árbevétellel rendelkeznek) három éven belül 20%-os, hat éven belül 40%-os női arányú igazgatótanácsok (felügyeleti és végrehajtó bizottságok) felállítására kötelesek. A 20%-os arányt 2014. január 1-jére kellett elérniük, a 40%-os arány esetében pedig 2017. január 1-je a határidő. (Mindez több mint 900 nő kinevezését jelentené!) A törvény két típusú szankciót tartalmaz. Egyrészt, ha a kvóta szabályokat nem tartják be, az ún. „jetons de présence” (a felügyelőbizottság tagjait megillető részvételi díjat) nem fogják kifizetni. Másodsor, ha új tagok megválasztására kerül sor és a választott jelölt nem „megfelelő nemű”, a kinevezés érvénytelennek minősül. Érdekeség, hogy a törvény már jóval az érvénybe léptetése előtt is eredményeket ért el: mivel a téma már hónapokkal korábban megjelent a médiában, az érintetteknek maradt idejük felkészülni. 2009-ben, jóval a törvény bevezetése előtt, a nők aránya 10% körül stagnált – de 2011 végén az átlag 20,6%-ra kúszott fel és további fokozatos erősödés után, 2013 közepén már 24,6%-on állt. E pozitív eredmények dacára 2014-ben továbbra is találhattunk olyan francia vállalatokat, amelyek nem érték el a kitűzött 20%-os női arányt. További negatívum, hogy a többszörös mandátumok jelensége (vagyis amikor ugyanazon személy több bizottságban is tag) széles körben elterjedt a francia gyakorlatban. Ugyanakkor szép eredmény, hogy tizenhat vállalat már 2013-ban meghaladta a 30%-os női arányt. Ennek a törvénynek köszönhetően így Franciaország elmondhatja magáról, hogy az Európai Unióban azon kevesek közé tartozik, ahol a legnagyobb, tőzsdén is jelen lévő cégekben legalább egy nő képviselteti magát minimum egy döntéshozó testületben.

Ami a kvóta szabályozás civil társadalomra gyakorolt hatását illeti, a 2011-es bevezetés óta számos szakmai női szervezet alakult, amelyek aktívan jelen vannak a médiában. Támogatják a gazdasági és politikai élet gender-diverzifikációját, valamint célzott képzésekkel, információk terjesztésével és nyilvános rendezvényekkel jelentősen hozzájárulnak a nők hatalommal való felruházási folyamatához (empowerment process). A nemi kvóták ellen sokszor bevett (egyértelműen hamis) érvre, miszerint nincs elég kompetens, megfelelően képzett és rátermett nő az üzleti és politikai életben, csattanós választ adtak a List of competent women

for Supervisory Boards (Kompetens nők listája felügyelőbizottságok számára) összeállításával. Nem elhanyagolható tény, hogy ez a lista tényleges segítséget nyújt a cégek számára, hogy megtalálják a számukra megfelelő személyt, továbbá a többszörös mandátumok jelenségét is mérsékelheti. A francia közvélemény fontosnak, de még nem elégségesnek ítéli meg a törvényt, mivel az csak a legmagasabb szinteket szabályozza, míg a közép- és felsővezetői szintre (még) nem vonatkozik.¹⁴

2011 júniusában **Belgium** is meghonosította a kvóta szabályozást, amelynek értelmében a tőzsdén jegyzett és az állami vállalatok igazgatótanácsaiban mindkét nemnek minimum 30%-ban képviseltetnie kell magát. A rendelkezés a türelmi időszak lejárta után vált/válik kötelező érvényűvé. Ez az időtartam az állami vállalatoknál csupán egy év (tehát már 2012-ben alkalmazniuk kellett), a magánszektorhoz tartozó cégeknél pedig 5-8 év, egyéb jellemzők függvényében (cég mérete, alkalmazottainak száma, éves árbevétel, éves mérleg eredmény, stb.). A törvény tehát csak 2019-ben válik mindenki számára kötelező érvényűvé. A francia példához hasonlóan a belgák is alkalmazzák az érvénytelenítési szankciót: addig, amíg a kvóta rendelkezés nem teljesül, az alulrepräsentált nem tagjai közül kell kinevezni valakit a megüresedett pozíciókra. Ha mégsem így történik, a kinevezés semmisenek minősül. A tőzsdén jegyzett társaságok meg nem felelése további szankciókkal jár: a tagoknak járó valamennyi (nem csak pénzbeli) juttatás felfüggeszthető egészen addig, míg a korrekció meg nem történik.¹⁵

Olaszország szintén 2011 nyarán vezette be szabályozását, amely egyaránt érvényes a tőzsdén jegyzett cégekre és az állami tulajdonú vállalatokra. A törvény előírja mindkét nem minimum egyharmad arányú képviseletét az igazgatótanácsi és felügyelőbizottsági szinteken, amelyet 2015-ig kell prezentálniuk. A rendelkezés minden, legalább három tagot számláló bizottságra kötelező érvényű. Az olasz szankciórendszer progresszív felépítésű. Meg nem felelés esetén az első lépés egy figyelmeztetés, négy hónapos türelmi idővel. Ha letelt a határidő és továbbra sem teljesítik a kvóta követelményeket, második körben az újbóli figyelmeztetés mellett már pénzbeli büntetéssel is sújtják a renitens céget (a bírság 100.000 eurótól 1.000.000 euróig terjedhet, felügyelőbizottsági mulasztás esetén 20.000 eurótól 200.000 euróig), ezúttal három hónap haladékot adva. Ha ez sem vezet eredményre, „végső csapásként” a bizottság feloszlata (tagjainak hivataltól való megfosztása) következik.¹⁶

Kvóták szankciók nélkül – Hollandia és Spanyolország

Szintén 2011-ben döntött kvóta szabályozás bevezetése mellett **Hollandia**, de az eddigi (francia, olasz, belga) példákkal ellentétben csak átmeneti jelleggel (a rendelkezés 2016. január 1-jén érvényét veszti) és szankciók nélkül. Utóbbiak hiánya miatt valójában inkább ajánlasként értelmezhetőek kitételei, valamint a megfogalmazás is ezt a jelleget erősíti. A magán- és állami vállalatok *törekedjenek* igazgatótanácsaiban és felügyelőbizottságaikban a nemi arányok kiegyenlítetttségére (vagyis mindkét nem minimum 30%-os képviseleti arányának elérésére), továbbá *tegyenek meg minden tőlük telhetőt* a kiválasztási folyamatok e szempontból való felülvizsgálatára. Ráadásul ezen erőfeszítések *megkísérlését* csak a nagyobb cégeknek kell megfontolniuk: azokra a kis- és középvállalkozásokra, amelyek az alábbi három feltétel közül kettőnek megfelelnek, a törvény nem vonatkozik. E három feltétel: a társaság vagyonának összértéke nem több, mint 17,5 millió euró; az éves nettó árbevétele kevesebb, mint 35 millió euró; éves átlagban kevesebb, mint 250 főt foglalkoztat. Szankciók hiányában csak a már említett „Comply and explain” gyakorlat működik: a vállalat köteles éves jelentésében megindokolni, miért nem sikerült elérnie a kitűzött célt, milyen intézkedéseket vezettek be a megvalósítás érdekében és milyen lépéseket terveznek a jövőben megtenni.¹⁷

Spanyolország szintén a szankciók nélküli utat választotta. 2007-ben az elsők között lépett a tettek mezejére: ekkor fogadták el a Nők és férfiak közti egyenlőségről szóló törvényt (Equality Act). A rendelkezés a 250 fő alkalmazotti létszám feletti cégek, továbbá az IBEX 35 (a spanyol tőzsde hivatalos indexén) jegyzett vállalatok részére fogalmazta meg ajánlasként, hogy fokozatosan egyre több nőt választva igazgatótanácsi tagként, idővel elérjék a teljes nemi kiegyenlítetttséget. A vállalatok nyolc évet kaptak e törekvések megvalósítására, vagyis ennyi idő alatt el kellett (volna) jutniuk oda, hogy mindkét nem minimum 40, maximum 60%-ban képviseltesse magát az igazgatótanácsokban. Meg nem felelés esetén szankciókra nem, viszont (rész)sikerek elérésekor a már említett pozitív visszacsatolásra számíthatnak: az állami támogatások és az államigazgatási, kormányzati szintű pályázatok elbírálásakor erőfeszítéseiket plusz pontokkal honorálják.¹⁸ A kemény fellépés hiánya sajnos meglátszik az eredményeken. 2003-ban az IBEX-en jegyzett 35 vállalat igazgatótanácsában 3,3% volt a nők aránya. 2007-ben, az Equality Act bevezetésének évében ez az arány 6%-ra nőtt, azonban a 2008–2012-es időszakban csupán 10–12% között stagnált. Végül 2013-ra sikerült áttörést elérni, amikor is már 15,27%-os női arányt mértek. Fontos hozzátenni: mindebben az Equality Act jelentéktelen szerepet játszott. Annál inkább a spanyol női szervezetek és egyesületek, amelyek a médiával összefogva erős kampányba fogtak a nők gazdasági részvételének erősítésére és promotálására.¹⁹

Állami tulajdonban lévő vállalatokra vonatkozó szabályozások – Dánia, Finnország, Görögország, Ausztria és Szlovénia

Több európai ország vezette be azt a gyakorlatot, amely szerint a nemi arányokra vonatkozó előírások csak az állami ellenőrzés alatt álló vállalatokra érvényesek. Dánia, Finnország és Görögország a törvényi szabályozást választotta, míg Ausztria és Szlovénia csupán a közigazgatási előírások (ajánlások) eszközével élt.

Dániában már 1990 óta hatályban vannak a vonatkozó rendelkezések. A dán esélyegyenlőségi törvény 11.§-a kimondja, hogy az állami tulajdonban lévő vállalatok igazgatótanácsában (amennyire csak lehetséges) egyenlő nemi arányokat kell biztosítani. A 12.§. szerint az állami hatóságok és miniszterek (akik felhatalmazást kaptak igazgatótanácsi jelöltek állítására) kötelesek minden posztra egy férfit és egy nőt jelölni. Az illetékes miniszternek háromévente jelentést kell tennie az igazgatótanácsok nemi összetételét illetően.²⁰

Finnország bizonyos szempontból kilóg a sorból. Bár a nemek közti egyenlőségről szóló törvény (amely az államigazgatási szervek, a közhatalmat gyakorló testületek és az állami, illetve önkormányzati többségi tulajdonban álló cégek igazgatótanácsainak, bizottságainak „méltányos nemi arányairól” rendelkezik) már 1986 óta hatályban van, mégsem elsősorban a törvényi szabályozás áll sikereik mögött, hanem négy, egymást kiegészítő és erősítő komponens. 1. Kutatások és tanulmányok: a finnek számos tanulmányt és kutatást végeztek a nők gazdasági életben betöltött szerepéről, amelyek pozitív eredményei nagy publicitást kaptak a médiában. Az EVA (finn üzleti és politikai fórum) 14.020 finn cég bevonásával készült, 2007-ben közzétett tanulmánya szerint a nők által vezetett cégek akár 10–20%-kal több profitot termelnek, mint a férfiak által irányított vállalatok.²¹ 2. Felelős vállalatirányítás (CG): a 2010-ben megújított finn CG szabályzat 9. ajánlása (az igazgatók száma, összetétele és hatásköre) szerint „mindkét nemnek képviselnie kell magát az igazgatótanácsban”.²² (E kitétel már a 2008-as verzióban is szerepelt.) A CG kódex minden, a helsinki tőzsdén jegyzett társaságra érvényes. 3. Gyors kormányzati intézkedések és példamutatás: 2006-ban a finn kormány az állami tulajdonban lévő vállalatokra vonatkozóan előterjesztett a döntéshozó bizottságok 40%-os női arányát megcélzó javaslatot, amelyet elsőként teljesített is. 4. A média aktív sze-

repe: a finn média élénken foglalkozott mind a pozitív (nemi egyenlőséget támogató cégek), mind a negatív (cégek, ahol csak férfiakból álló testületek működnek) példák bemutatásával. A negatív reklám elkerülése extra motivációt adott a szükséges változtatások meglépésére, egyben kellő nyomást helyezve az érintett vállalatokra. Az elért eredmények magukért beszélnek. Az elmúlt néhány évben a hagyományosan csak férfiakból álló bizottságok képe átalakult: 2009-ben már 24%-nyi női tagot tudhattak soraikban. Azon cégek aránya, amelyek egyetlen női bizottsági tagot sem tudtak felmutatni, jelentősen csökkent: a 2008-as 49%-ról 2009-re 41%-ra, 2010-re pedig 30%-ra.²³

Görögországban a nemek közti egyenlőségről szóló, 2000 szeptemberében törvénybe iktatott rendelkezés szerint egyharmados nemi kvótának kell megfelelnie azon részben, vagy teljesen állami ellenőrzés alatt álló cégeknek, ahol az igazgatótanácsba, felügyelőbizottságba (illetve minden végrehajtó bizottságba) állami vagy helyi hatóságok végzik a kinevezést. Azon jelölések, amelyek nem felelnek meg a kvóta kiírásnak, érvénytelenek, továbbá azon döntések, amelyeket a kvóta követelményeket kikerülő bizottságok hoztak meg, szintén semmisnek nyilváníthatók.

Ausztria 2011 márciusában fogalmazta meg ajánlását a legalább 50%-ban állami tulajdonban lévő cégek számára. E vállalatoknak törekedniük kell 2013. december 31-ig 25%-os, míg 2018. december 31-ig 35%-os női arány elérésére az igazgatótanácsaikban. A meg nem felelés esetén nem lépnek életbe szankciók.

Szlovéniában a „Nemek egyenlő képviselési elvének tiszteletben tartása” (Criteria for Respecting the Principle of Gender Balanced Representation) irányelvet 2004-ben fogadta el a kormányzat. Ennek értelmében az állami, kormányzati szervezeteknek és az állami tulajdonban álló társaságoknak a bizottsági jelöléseik során figyelembe kell venniük a mindkét nem 40%-os képviselési arányára vonatkozó ajánlást. Ha ezt mégsem teszik, az osztrák példához hasonlóan, nem kell szankcióktól tartaniuk.²⁴

A legújabb csatlakozó – Németország

Németország 2010-ben foglalta bele a német CG kódexbe (Deutscher Corporate Governance Kodex) a nemi diverzitás szükségességét a vezető pozíciókat, az igazgatótanács és felügyelőbizottsági szerveket illetően.²⁵ Ugyanebben az évben, a DAX 30 (a német tőzsdeindexen) jegyzett vállalatok végrehajtó (döntéshozó) bizottságaiban még mindig csak 2,16%-nyi nő foglalt helyet – a felügyelőbizottsági tagok esetén ez az arány valamivel jobb, 7,42%. 2013-ban a nők aránya (igazgatótanács és felügyelőbizottsági tagságot is nézve) átlagosan 14,8%. A DAX 30-on jegyzett cégek közül 19-ben továbbra sem volt női bizottsági tag.²⁶ Fel kellett tehát ismerniük, hogy a 2001 óta érvényben lévő „önszabályozási rendszer” nem működik. (2001-ben a német szövetségi kormány egyezséget kötött az ország vezető cégeit tömörítő szakmai egyesülettel a nők és férfiak egyenlő lehetőségekhez való juttatásának támogatását illetően.)²⁷ 2015. március 6-án a német parlament elfogadta a nők és férfiak vezető pozíciókat illető egyenlő részvételéről szóló törvényt, amely a köz-és magánszférában működő 100 legnagyobb német cég részére 2016. január 1-jétől 30%-os női kvótát ír elő a felügyelőbizottságok nemi összetételére vonatkozóan. Németországban található a világ számos nagy multinacionális cége, többek között a Volkswagen, a BMW és a Daimler, továbbá a Siemens, a Deutsche Bank, a BASF, a Bayer, illetve a Merck. A törvény támogatói szerint éppen ezért az intézkedések hatásai Németország határain kívül is érezhetőek lesznek. Heiko Maas igazságügy miniszter szerint a törvény a nemi esélyegyenlőség terén 1918 óta (amikor a német nők megkapták a választójogot) elért legnagyobb áttörés.²⁸

POLITIKAI TERÜLET

Politikai hatalom és nemi arányok

Az EU-28 országokról a legutolsó választások alapján készült, a parlamenti képviselők nemi arányait felmérő kutatás szerint az alsóházban (illetve egykamarás parlamentben) a képviselők átlagosan 27,69%-a, míg a felsőházban 25,57%-a tartozik a női nemhez. Első helyen a svédek végeztek (43,6%), de a finnek és a spanyolok is 40% fölötti eredménnyel büszkélkedhetnek (42,5%, illetve 41,1%). Az utolsó három helyen Málta (13%), Ciprus (12,5%) és Magyarország (10,1%) található.²⁹ Az EU-28 országok közül mindössze háromnak van női elnöke,³⁰ s további hat államot vezet női miniszterelnök.³¹

A 2014. évi Európai Parlamenti Választások eredményeként a parlamenti helyek 37%-át foglalják el nők. Ez két százalékos javulást jelent a 2009-es 35%-hoz viszonyítva és több mint a kétszerese az 1979-ben tartott első választások eredményének (16%).³² A 40%-os „álomhatárt” ezúttal tíz országnak sikerült elérnie, szemben a 2009-es nyolccal. A 2009. évi sereghajtók közül javulást ért el Csehország (18%-ról 24%), Olaszország (22%-ról 40%) és Luxemburg (17%-ról 33%). A 2014-2019-es időszakra megválasztott Európai Bizottság 9 tagja nő (ez a 28 tagállam tekintetében közel egyharmados arányt jelent).³³

Ha megnézzük a 28 tagország 2014. évi egyéni eredményeit, a jó tanulók között a megszokott arcokat: Finnországot (54%), Svédországot (55%) és Hollandiát (42%) találjuk, viszont meglepetésre Észtországot (50%) és Írországot (55%) is. E két ország nemzeti parlamentjében a nemi arányok korántsem mutatnak ilyen kiegyensúlyozott képet: az észtek a 2011-es választások után 19,8%-nyi hölgyet juttattak képviselői pozícióhoz, míg az írek szintén 2011-ben, még ennél is kevesebbet (16,3%). A legnagyobb meglepetést ugyanakkor Málta szolgáltatja: Európai Parlamenti képviselőinek 67%-a nő, míg a nemzeti parlamentben a 2013-as választások után mindössze 13% tartozik a gyengébbiknek tartott nemhez. A három legrosszabb eredmény Litvániához (9%), Ciprushoz (17%) és Magyarországhoz (19%) köthető. Itt nem született meglepetés: e három ország nemzeti parlamentjeiben is csekély számú női képviselővel találkozhatunk (23,4%, 12,5% és 10,1%).³⁴

Nemi/női választási kvóták

Célok és típusok

A világ 190 országában végzett felmérés szerint a nemzeti parlamenti helyek (alsóházi, illetve egykamarás parlament esetén összes férőhely) 22,31%-át foglalják el nők. (A felsőházi adatok ennél kicsit alacsonyabbak: 20,54%-os női arányt mutatnak).³⁵ Mivel a nők részvétele a politika területén csak lassú növekedést mutat, egyre inkább szükség van olyan hatékony metodikusokra, amelyek felgyorsítják a nemi kiegyenlítettség elérését a politikai intézményekben. A nemi kvóták ilyen megoldást kínálnak. Biztosítják, hogy a nők egy bizonyos arányban képviseltesék magukat egy testületben, legyen az egy bizottság, parlament vagy kormány. Legnagyobb előnye, hogy a toborzás terhét nem az individuumra (az egyes nőre) helyezi, hanem azokra, akik az eljárást kontrollálják. A korábbi elképzelések, amelyek a nők számára fenntartott csekély számú pozícióval letudták volna a „nő-kérdést”, mára már tarthatók fenn. A mai modern kvóta-rendszerek azt tűzik ki célul, hogy a nők aránya meghaladja a „kritikus tömegként” jellemzett 30-40%-ot vagy akár elérjék az 50-50%-os nemi kiegyenlítettséget is.

A kvóták az esélyegyenlőségi koncepciók közti eltolódást is képviselik. A klasszikus liberális megközelítés szerint az esélyegyenlőség az „egyenlő esélyeket” (equal opportunity) vagy

a „versenyképes egyenlőséget” (competitive equality) jelentette. Tehát a formális akadályok eltávolításával (például szavazati jogok garantálásával) megteremthető a teljes egyenlőség – a többi már az egyéneken múlik.

Az elmúlt évtizedek fokozódó nőjogi mozgalmainak nyomására, egy másik egyenlőség-koncepció is egyre nagyobb figyelmet és támogatást nyert el. Lényege, hogy az egyenlőséget nem annak függvényében méri, hogy elvben mindenki számára adottak-e az egyenlő esélyek, hanem az egyenlőség érvényesülésének gyakorlati oldalára koncentrál: „equality of result”.

Érvelésük szerint a valódi esélyegyenlőség nem akkor jön létre, amikor a hivatalos gátakat eltávolítják. A hátrányos megkülönböztetés és a rejtett akadályok azok, amelyek megakadályozzák a nőket a politikai befolyáshoz való egyenlő hozzáférésben. Így tehát a kvóták és egyéb pozitív intézkedések a gyakorlatban is megvalósuló egyenlőség elérésének eszközei.

A kvótákkal kapcsolatban gyakran merül fel az elnevezéssel kapcsolatos problémakör is. Női kvóta vagy nemi kvóta? A nemi kvóta kifejezés helytállóbb azokban az esetekben, ahol az előírások gender semleges módon fogalmazódnak meg. E rendszerekben nem kifejezetten a nők arányáról rendelkeznek, hanem mindkét nemre vonatkozó alsó és felső korlátokat vezetnek be. (Például meghatározzák, hogy mindkét nemnek el kell érnie a 40%-os minimumot, de egyik nem képviselői sem foglalhatják el a parlamenti helyek több mint 60%-át.) Gender semleges továbbá természetesen az 50-50%-os szabály is.³⁶

Kvóták alapvetően két formában léteznek: a jelöltek nemi arányait *alkotmányos és/vagy törvényi szinten* szabályozó (legislated/legal quotas) és a pártok *önkéntes vállalásai* alapján élő kvóták (voluntary party quotas). Az első típus sajátossága, hogy előírásai a választási törvénybe és/vagy alkotmányba iktatva kötelező érvényűek minden, a választásokon indulni szándékozó pártra nézve, vagyis meghatározott számú női jelöltet kell állítaniuk. E típus speciális fajtája a csak nőknek fenntartott parlamenti helyek (reserved seats) rendszere: egyes országokban a parlamenti helyek bizonyos hányada csak nőkkel tölthető fel.

A második típus a pártok önkéntes vállalásain alapszik: a párt kongresszusán megszavazott intézkedéseket vezetik át a pártszervezetre, a párt programjára és egyéb belső szabályaira vonatkozóan.³⁷ Ezen intézkedések bevezetésében a szociáldemokrata és zöld pártok jártak élen az 1970-es és 1980-as években. Ma már számos európai országban alkalmazzák őket, a női képviseleti arányt 25-től 50%-ig előírva. (Többnyire gender specifikus, de némely esetben gender semleges megfogalmazásokkal élnek.) Vannak olyan pártok is, akik kevésbé direkt eszközt választanak: ők csupán ajánlásokat fogalmaznak meg a jelöltállítási folyamat kapcsán. Mivel e módszerek csak közvetetten segítik a női jelöltek létszámának növelését, és nem garantálják több női résztvevő politikai pozícióhoz való juttatását, gyűjtőnéven puha kvótáknak (soft quotas) hívjuk őket.³⁸

A kvótákkal kapcsolatban az egyik legfontosabb kérdés, hogy a politikai jelöltállítási folyamat három fő szakasza közül melyiket célozzák meg: az aspiránsi, a jelölti vagy a már ténylegesen megválasztott képviselői fázist.

Az *aspiránsi* (első) stádium azokat a személyeket jelöli, akik egyáltalán fontolóra veszik a politikai szerepvállalást; közülük kerülhetnek ki a jelöltek. A nemi kvóták ebben az első, kritikus szakaszban játszhatják a legértékesebb szerepet: bevonhatják azokat a nőket, akikben megvan a politikai pályához elengedhetetlen ambíció és érdeklődés, viszont eddig (az esélytelenek nyugalmával) csak a partvonalról követték az eseményeket. Ha ők a kvóták segítségével reális esélyt kaphatnak a politikai szerepvállalásra, máris nagyobb eséllyel szállnak be a ringbe és méretik meg magukat.

A második, *jelölti* szakasz a már megtalált aspiránsok választási rangsorba való rendezéséről szól. A kvóták ebben a fázisban leginkább abban jelentenek jelentős áttörést, hogy kontroll

alá vonják a politikai pártok jelölési procedúráját, egyben átláthatóbbá téve azt (a jelölési folyamat korábbi belterjes karakterére utalva használja az angol a „secret garden of nominations” kifejezést, amely magyarra fordítva a „jelölések titkos kertjének” felel meg). Ebben a fázisban a kvóták legtöbbször csak egy „mennyei” előírást tartalmaznak, azaz a jelöltek előírt hányadának (20, 30, 40 vagy akár 50%) nőnek kell lennie. (Ez az előírás olykor a fentebb említett gender semleges módon fogalmazódik meg, például: „egyik nem képviselői sem kerülhetnek 40%-os arány alá és 60%-os arány fölé”.) Nem elhanyagolható szempont ugyanakkor, hogy a jelöltek sorrendje is szabályozott-e (például alkalmazzák-e az ún. cipzár-elve, amely szerint a női és férfi jelöltek felváltva követik egymást), vagy elegendő a szükséges arányú női jelöltet a lista alján „elhelyezni”.³⁹ E szélsőséges eset kivédésére egyes országok „dupla kvótát” alkalmaznak: nem csak azt írják elő, hogy a választási jelöltlistán hány százaléknyi nőnek kell szerepelnie, hanem a sorrendre vonatkozóan is meghatároznak követelményeket.⁴⁰

A harmadik fázis a már *megválasztott* képviselőkre vonatkozik: ebben a szakaszban lép be a „reserved seats” rendszer. Érdekeség, hogy míg e típus korábbi alkalmazása során a „foglat” helyekre a nők kinevezés útján kerültek, addig mára egyre inkább terjed az a trend, hogy itt is választások útján nyerik el pozíciójukat.⁴¹

Lány virággal I.

Bár a nemi kvóták számos esetben meghozták a kívánt hatást (és a hatékonyságukba vetett hit nem alaptalan), alkalmazásuk mégis számos kérdést vet fel. Vannak, akik erős ellenérzésekkel gondolnak rájuk, a liberális demokrácia alapelveinek megsértését látják bennük. Némely országban csak átmeneti hatállyal vezették be őket, azzal a felkiáltással, miszerint csak addig van szükség rájuk, míg a nők tömeges politikai szerepvállalása előtti akadályok le nem bomlanak, a legtöbb helyen azonban nem limitálták időben alkalmazásukat.

Európai helyzetkép

Európa egészen a közelmúltig nem járt élen a nemi kvóták bevezetésében. A legutóbbi évtizedben ugyanakkor számos új intézkedést vezettek be. A „foglalt székek” (reserved seats) koncepció ugyan nem honosodott meg, az önkéntesen vállalt és a választási törvényben rögzített típusok annál inkább megtalálhatóak. A politikai testületek nemi kiegyensúlyozottságának eléréséhez Európa inkább a „puhább” kvóta típusokat részesíti előnyben (ajánlások és célkitűzések befogadása); a legtöbb európai országban a pártok jelentős része az önkéntesen alkalmazandó kvótatípust érvényesíti a nők politikai döntéshozatalban való szerepének erősítésében.⁴²

Az EU tagállamainak közel egyötödében egyáltalán nincs érvényben kvóta-rendszer (Bulgária, Dánia, Észtország, Finnország, Lettország). Pontosan 50%-uknál (14 országban) csak egyes politikai pártok tettek önkéntes vállalásokat (Ausztria, Ciprus, Csehország, Egyesült Királyság, Hollandia, Horvátország, Litvánia, Luxemburg, Magyarország, Málta, Németország, Románia, Svédország, Szlovákia).⁴³ Törvényben és/vagy alkotmányban rögzített gender kvóta van érvényben a tagállamok 29%-ának nemzeti parlamenti választásai során: Belgium, Franciaország, Görögország, Írország, Lengyelország, Portugália, Spanyolország, Szlovénia. Alsóházi szinten mind a nyolcban, felsőházban hatból háromban igen (Belgium, Franciaország, Spanyolország) háromban nem (Írország, Lengyelország, Szlovénia); önkormányzati szinten mindenhol, kivéve Írországban. Írország tehát a kvótákat csak az alsóházra vonatkozóan érvényesíti; a felsőházra és önkormányzati szintű választásokra nem. Franciaország és Görögország nem csupán törvényi, hanem alkotmányos szinten is érvényesíti őket (a franciáknál az alsó- és felsőházban, a görögöknél pedig az egykamarás parlamentben és önkormányzati szinten is), amellet, hogy pártjaik önkéntes vállalásokat is tettek. Franciaország abból a szempontból is kiemelkedik a mezőnyből, hogy az első volt, amely – a binomiális jelölési renddel – kvázi bevezette az 50%-os kvótát. (A 2015. márciusi megyei önkormányzati választások során a pártoknak választási körzetenként nem egy, hanem két jelöltet kellett állítaniuk, minden alkalommal kötelező módon egy férfit és egy nőt, így érvényesítve a nemek közötti egyenlőséget. A választópolgároknak tehát nem egy személyre, hanem úgynevezett binomra kellett szavazniuk.) Olaszország pedig abból a szempontból minősül kakukktojásnak, hogy nem csak egyes politikai pártok vállalnak önkéntesen gender alapú jelöltállítás, hanem az önkormányzati szintű választások esetében mindez alkotmányos és jogszabályi szinten is megjelenik.

Magyarországon 2007. május 16-án Sándor Klára és Magyar Bálint, az SZDSZ frakció képviselői „A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról”, valamint az „Egyes törvények módosításáról a nemek közötti tényleges esélyegyenlőség megteremtése érdekében” címmel nyújtották be törvényjavaslatukat. Az alkotmány módosítását célzó javaslat a kormányról szóló passzust kívánta módosítani: „A miniszterek személyére tett javaslatot úgy kell kialakítani, hogy közöttük mindkét nem legalább egyharmad arányban képviseltesse magát”. A másik javaslat pedig a választási eljárásról szóló törvény választási listaállításról szóló rendelkezéseit egészítette volna ki, a következőképpen: „A listán szereplő jelöltek sorrendjét a jelölő szervezet határozza meg annak figyelembe vételével, hogy

az egyik nem képviselőjét minden esetben a másik nem képviselője kövesse. A listát bejelentése után nem lehet módosítani. Ha valamelyik jelölt a listáról kiesett, helyére a listán soron következő, vele azonos nemű jelölt lép”. A törvényjavaslatok végszavazására 2007. november 26-án került sor. A miniszterek körében bevezetendő 33%-os nemi kvótára igennel 76-an (19,7%), nemmel 218-an (56,6%) szavaztak, 57-en (14,8%) pedig tartózkodtak. A választási lista cipzár-élvét 132-en támogatták (38%), 97-en elvetették (28,%) és 118-an tartózkodtak (34,%). A kezdeményezők 2009 februárjában ismét benyújtották a javaslatot, de akkor már nem tárgyalta a parlament.⁴⁴

Feltételek és szankciók

Ahhoz, hogy a kvóta rendszer hatékonyan működjön, három feltételnek kell teljesülnie: legyen kompatibilis a választási rendszerrel, tartalmazzon a jelölési listán való részvételi arány mellett a sorrendet is szabályozó kritériumokat és álljanak „készenlétben” a nem-megfelelés esetére elrettentésül szolgáló szankciók.

A választási törvénybe iktatott jogi szankciók visszatartó ereje nem kérdéses: minden, a választásokon indulni szándékozó politikai pártnak számolnia kell velük, ha nem tartja be a kvóta rendelkezéseket. A nem megfelelés esetén alkalmazott szankciók két fő típusa a választási jelöltlista visszadobása (jogi eszköz), illetve a pénzbeli büntetések (anyagi eszköz).

Az eddigi tapasztalatok alapján az *első* opció, vagyis a választási lista visszautasítása, bizonyult messze a leghatékonyabb eszköznek. (Feltéve, hogy az országos választási bizottság rendelkezik az e lépés megtételéhez szükséges jogkörrel és felhatalmazással, és él is vele.) E szankciónak hatalmas visszatartó ereje van: a pártok felé egyértelművé teszik, hogy olyan lista benyújtása esetén, amelyen nem szerepelnek kellő arányban (és sorrendben) női jelöltek, elutasításra számíthatnak, és ezáltal nem vehetnek részt a választásokon. Ilyen büntető intézkedéssel nézhetnek szembe többek között a belga, lengyel és szlovén pártok. Spanyolországban három napos türelmi időt kapnak a nem megfelelő listát benyújtott pártok, de ha ez idő alatt sem tudják a kvóta szabályokhoz illeszteni listájukat, visszautasítják őket.

E szankcióknak vannak buktatói is. Mivel a kvóta szabályozás mögötti alapgondolat éppen arról szól, hogy a politikai pártok megváltoztassák eddigi berögzült toborzási szokásaikat és rá legyenek szorítva arra, hogy nagyobb energiát fordítsanak a női jelöltek felkutatására és felhatalmazására, egy esetleges nem megfelelő lista miatti visszautasítás valójában abba az irányba tolja őket, hogy az utolsó pillanatban kutassanak fel politikai szerepvállalásra „rábírhható” nőket. Ez az eljárás viszont ütközik a kvótákat életre hívó szellemiséggel, amelynek célja a hosszú távú és tartós változások életre hívása lenne.

A *második* csoportba az anyagi büntetések tartoznak. Ide sorolhatjuk a portugál gyakorlatot, ahol a nem megfelelő listát benyújtott pártok jegyzékét nyilvánosságra hozzák, majd a szabályszegés fokától függően pénzbeli bírsággal sújtják. Írországban a választási törvény legújabb módosítása értelmében, azok a pártok, amelyek a következő választásokra olyan listát állítanak, amelyen a női (és férfi) jelöltek nem érik el a 30%-ot, az állami támogatásuk 50%-át elveszítik. Hét év múlva pedig már 40%-os nemi kvótának kell megfelelniük, ha a teljes állami támogatásukhoz hozzá kívánnak jutni. Franciaország kevert struktúrát alkalmaz: helyi szinten a lista visszautasítására, országos szinten pénzbírságra számíthatnak a renitens pártok. E két szankció típus hatékonyságbeli különbségét szépen példázza, hogy lokális szinten jóval magasabb a nők által betöltött pozíciók aránya, mint nemzeti szinten. (A nagyobb pártok inkább kifizetik a pénzbírságot, mintsem változtassanak jelöltlistájukon.)

Sajnos számos példát találhatunk a szabályok kijátszására a kvótáknak való megfelelést (és a büntetések elkerülését) illetően. Az egyik taktika az, amikor a pártok a kvóta szabályo-

zásnak megfelelő számú nőt jelölnek a listájukon, de ezek a jelöltek „hamisak”: egyáltalán nincs szándékukban nyerni, nem is kampányolnak, teljesen passzívan viselkednek – vagy ha mégis nyernek, megválasztásuk után visszalépnek egy férfi jelölt javára. Másik lehetőség, hogy egyes pártok megtagadják a női jelöltektől a sikeres kampányhoz szükséges anyagi forrásokat, amelyeket a férfi jelöltek számára elérhetővé tesznek.⁴⁵

*

A kvóták önmagukban nem bontják le az összes akadályt, amely a nők egyenlő állampolgárrá válásának útjában állnak, azonban bizonyos esetekben történelmi elmozduláshoz vezethetnek a nők politikai képviseletét illetően. Már csupán a kvótákat övező viták is a nők részvételét növelő járulékos hatással járhatnak. Bár a kvóták egyes vélemények szerint drasztikusak és radikálisak, szükségünk van rájuk az áttörés eléréséhez, ahhoz, hogy a nők tömegesen megjelenjenek a politikai döntéshozatal területén, mintát adva a következő generációknak. E tekintetben Sirpa Petikainen finn Európa parlamenti képviselővel értek egyet, aki szerint „Kötelező érvényű intézkedésekre van szükségünk. A nemi egyenlőség nem fog passzívan létrejönni. Aktív intézkedések kellene. Egyes számítások szerint kötelező érvényű intézkedések hiányában 2060-ra érnék el a nemek közti egyenlőséget.”⁴⁶

Jegyzetek

- 1 A közlemény a szerző által 2015-ben, a Budapesti Gazdasági Főiskola Külkereskedelmi Kara nemzetközi tanulmányok szakának nemzetközi gazdasági kapcsolatok szakirányán, levelező tagozaton készült szakdolgozatának kivonata. A kézirat 2015. április 27-én zárult, megállapításai akkori állapotot tükröznek.
- 2 Gender Equality Index 2010 – Power. European Institute for Gender Equality <http://eige.europa.eu/content/gender-equality-index#/domain/power> Letöltés: 2015. március 21.
- 3 Uo.
- 4 Uo.
- 5 Report on Equality between Women and Men 2010. European Commission Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities. 2008. 9. o. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TEXT/PDF/?uri=CELEX:52009SC1706&from=EN> Letöltés: 2015. április 5.
- 6 More women in senior positions. European Commission, 2010. január, 24. o. http://ec.europa.eu/danmark/documents/alle_emner/beskaeftigelse/more_women_in_senior_positions.pdf Letöltés: 2015. március 28.
- 7 Study on non-legislative initiatives for companies to promote gender equality at the workplace. KMU Forschung Austria, Vienna, March 2010. <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=5364&langId=en> Letöltés: 2015. április 11.
- 8 Women in economic decision-making in the EU. Progress Report. Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2012. 14. o. http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/women-on-boards_en.pdf Letöltés: 2015. április 12.
- 9 Uo. 23. o.
- 10 The quota-instrument: different approaches across Europe. Working Paper. 9. o. http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/quota-working_paper_en.pdf Letöltés ideje: 2015. március 1.
- 11 Vö: 7. sz. jegyzet
- 12 Vö: 9. sz. jegyzet, 14. o.
- 13 Uo. 10–12. o.
- 14 Advisory Opinion on the Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on improving the gender balance ... Deutscher Juristinnenbund, Berlin, 4–5. o. http://www.djb.de/static/common/download.php/savepm/3278/st14-8e_Women-on-Board%20Proposal.pdf Letöltés: 2015. április 5.
- 15 Vö: 7. sz. jegyzet, 19. o.
- 16 Uo. 18. o.
- 17 Uo. 20. o.
- 18 Vö: 9. sz. jegyzet, 12. o.
- 19 Vö: 14. sz. jegyzet, 4. o.
- 20 Vö: 7. sz. jegyzet, 21. o.

21 Annu Kotiranta – Anne Kovalainen – Petri Rouvinen: Female Leadership and Firm Profitability. EVA Analysis, 2007. 3. szám, 3. o. http://www.eva.fi/wp-content/uploads/files/2133_Analysyi_no_003_eng_FemaleLeadership.pdf
Letöltés: 2015. április 12.

22 Finnish Corporate Governance Code 2010. 10. o. <http://cgfinland.fi/files/2012/01/finnish-cg-code-2010.pdf>
Letöltés: 2015. április 12.

23 Vö: 9. sz. jegyzet, 13. o.

24 Vö. 20. sz. jegyzet

25 German Corporate Governance Code http://www.dcgk.de/files/dcgk/usercontent/en/download/code/E-CorpGov_2014.pdf Letöltés: 2015. április 13.

26 Vö: 14. sz. jegyzet, 6. o.

27 Women on boards and in managing positions: Pole position for Daimler? European Women Shareholders Demand Gender Equality <http://www.ewsdge.eu/women-on-boards-and-in-managing-positions-pole-position-for-daimler/> Letöltés: 2015. április 5.

28 Alison Smale and Claire Cain Miller: Germany Sets Gender Quota in Boardrooms = The New York Times, 2015. március 6. http://www.nytimes.com/2015/03/07/world/europe/german-law-requires-more-women-on-corporate-boards.html?_r=0 Letöltés: 2015. április 5.

29 <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm> Letöltés: 2015. március 1.

30 Litvánia (Dalia Grybauskaitė, 2009. július 12. óta), Málta (Marie-Louise Coleiro Preca, 2014. április 7. óta) és Horvátország (Kolinda Grabar-Kitarović, 2015. február 18. óta).

31 Németország (Angela Merkel kancellár, 2005. november 22. óta), Dánia (Helle Thorning-Schmidt, 2011. október 3. óta), Norvégia (Erna Solberg, 2013. október 16. óta) Lettország (Laimdota Straujuma, 2014. január 22. óta), Lengyelország (Ewa Kopacz, 2014. szeptember 22. óta) és az Egyesült Királyság (Theresa May, 2016. július 13. óta).

32 <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/gender-balance.html> Letöltés ideje: 2015. április 27.

33 http://ec.europa.eu/commission/2014-2019_hu Letöltés: 2015. március 21.

34 Vö: 29. sz. jegyzet, valamint: <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/gender-balance.html> Letöltés: 2015. április 27.

35 Vö: 29. sz. jegyzet.

36 Quota Projekt – Global Database of Quotas for Women; What are Quotas? <http://www.quotaproject.org/aboutQuotas.cfm> Letöltés: 2015. március 22.

37 Electoral Gender Quota Systems and their Implementation in Europe, European Parliament, 2013. 6. o. http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2013/493011/IPOL-FEMM_NT%282013%29493011_EN.pdf Letöltés: 2015. március 15.

38 Uo. 18. o.

39 Vö: 36. sz. jegyzet

40 Uo.

41 Uo.

42 Vö: 36. sz. jegyzet

43 <http://www.quotaproject.org/> Letöltés: 2015. április 27.

44 Barlanginé Kelemen Ida: Női képviselők – női képviselő? (PhD értekezés) Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 2008. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/349/1/kelemen_ida.pdf Letöltés: 2015. április 26.

45 Women in Parliament: 20 years in review. Inter-Parliamentary Union, 2015. Lessons learned – Resisting gender quotas, 12. o. <http://www.ipu.org/pdf/publications/WIP20Y-en.pdf> Letöltés: 2015. április 18.

46 Women and political decision-making – Online discussion report. European Institute for Gender Equality. 12. o. http://eige.europa.eu/sites/default/files/MH0213843ENC_PDF.Web_.pdf Letöltés: 2015. április 2.

NAGY László

Mindszenty József szerepe Muraköz visszacsatolásában

Mindszenty József neve 1989-ig tabunak számított, így Muraköz visszacsatolásában játszott történelmi jelentőségű szerepvállalását is elhallgatták. Jugoszlávia 1941-es felbomlását követően az akkor még (1942-ig) Pehm családnevet viselő zalaegerszegi plébános megakadályozta, hogy a terület német megszállás és érdekeltség alá kerüljön. Nemcsak helyi szinten és a Zala megyei közgyűlésben állt a revíziós mozgalom élére, hanem Horthy Miklóssal és Bárdossy László miniszterelnökkel is eredményes tárgyalásokat folytatott.

A gáborjánházi revíziós templom felszentelése 1934 októberében

Mindszenty zalaegerszegi időszakának templomalapításai közül kiemelkedik az 1934. október 9-én felszentelt gáborjánházi revíziós templom. Közvetlenül a horvát határ mellé építették, a trianoni békediktátum után plébánia nélkül maradt öt település, Gáborjánháza, Lendvajakabfa, Szentistvánlak, Szi jártóháza és Zalasombatfa lelki szükségleteinek kielégítésére. E községek korábban a közelben lévő, elcsatolt lendvavásárhelyi plébániához tartoztak és Trianon után a híveknek nagy távolságot kellett megtenniük, hogy eljussanak szentmisére.

Kilenc évet vártak a helyiek, míg Mikes János szombathelyi püspök rendelkezésére létrejött a gáborjánházi kurácia és az iskolában kezdtek istentiszteleteket tartani. Később a Muraközi és Vendvidéki Szövetség vetette fel, „a zalai határszélen revíziós templomot kellene építeni”. Az egyházi hatóságok és a községek mozgalmát egyesítették a két revíziós szövetség mozgalmával. Az ünnepélyes alapköletételre 1932. szeptember 25-én került sor.¹

A templom felszentelése előtti napon, Mindszenty a saját lapjában, a *Zalamegyei Újságban* a *Templom a trianoni határon* c. vezércikkében hívta fel a figyelmet az esemény jelentőségére: „A világháború 20., a Lendva-vidék megszállásának 15. évfordulójára csak úgy fél kilométernyire az új határtól jelentős új templom nőtt ki a földből, sudaraz az égre, és vakító fehérséggel mered rá a szomorú trianoni határra. Az új templom mindig és mindenütt nagy esemény, s jelenti a lelkek megmozdulását a hitben; a nép jobb énjének diadalmas felülke-rekedését; gondolatban és akaratban életrevalóságát; lelkek gyönyörű egybefonódását közös, nagyszerű célra; a dogmákkal templomot építő középkor csak egy mozzanati visszatérését; nálunk a templomépitő Szent István-, Anjou- és barokk-korszak kivirágzását. De ott lenn: Lenti alatt, Lendva felett, a magyar elevenbe vágott új vonalon az új templom valamivel még többet jelent. Fájdalom földjén épült az új templom: öt falu 1400 lelke nem mehetett Lendvavásárhely, Dobronak ősi templomába úgy, mint az ősök jártak. Trianon imádság- és áldozat-tilalom. Gondozás, vigasz nem jöhet onnét a halandóknak sem. Pedig az a vonal valamit nem tud letörölni arról a földről: Dobronak temette a 300 éves Pázmány-egyetem

első rektorát, Dobronakit. Képtelenség a Trianon-szülte fogalom, a kettős birtokos; de a legnagyobb lelketlenség a silbak az évszázados miseúton, az öreg templom elzárása. A reménység beszédes szimbóluma is az új templom, amely a Nagyszűz tiszteletére épült.”²

A revíziós templomot, több ezer fős tömeg jelenlétében, Mikes János szentelte fel. Mindszenty az eseményre meghívta a Magyar Revíziós Ligát is.³ Szentbeszéde, amely az Evangéliumból a két jeruzsálemi templom sorsát idézte, a *Zalamegyei Újság* 1934. október 9-i tudósításában jelent meg: „– Ellenséges hordák jártak a választott nép földjén, üszköt dobtak a régi templomra és ketté osztották a népet. Az egyiknek megmaradt temploma, de elveszett hazája, a másiknak megmaradt hazája, de elveszett temploma. És amelyiknek elveszett a temploma, annak begyepesedett régi miseútja. Édesanyák nem vezethetik kicsinyeiket a régi templomba, öregek nem járhatnak oda és elnémult az igehirdető. Szólt ezután az új templom jelentőségéről, meghatottan emlékezett a nagylelkű adakozókról, a lelkes gyűjtőkről és hálásan köszönte meg a főpásztor megjelenését. Majd intette a híveket, hogy tapossák ki az új miseutat, hogy a templomon keresztül megszentelődjenek a családok, mert a családi szentély épségére ma különösen szükség van. És imádkozzanak a hazáért, hogy egyszer ismét megláthassák a régi templomot és a régi templom hívei ellátogathassanak hozzájuk. – Végvár ez a templom – fejezte be beszédét. – Végvára az állami keretet tekintve a magyar katolikus egyháznak és a magyar hazának. Ezen túl kezdődik a szakadárság és a nem magyar világ. Nektek külön katolikusoknak és magyaroknak kell lennetek e templom és oltár révén. Szívetek legyen az Egyházé és Hazáé.”⁴

Muraköz helyzete Jugoszlávia felbomlása után

Jugoszlávia lerohanásával és megszűnésével új helyzet állt elő a Magyarországtól elcsatolt déli területeken. 1941. április 10-ére a jugoszláv hadsereg kivonult Muraközből és az alsólendvai járásból (Muráninneneni vidék), s a kiürített zalai területeket a német hadsereg szállta meg.⁵ Horthy Miklós hadparancsot adott ki Jugoszlávia megszűnéséről és a magyar honvédséget a történelmi déli határra rendelte. Zalaegerszeg is ünnepelt: Nagypéntek reggelén „zászlódíszit öltött” a város.⁶ Csapataink április 16-án reggel 7 órakor kezdték meg a bevonulást Muraközbe és a nap folyamán birtokba vették Csáktornyát.⁷ A lakosság „örömkönnyek közt fogadta katonáinkat”.⁸ Másnapra az alsólendvai járással és Muraköz teljes területével, összesen 14 járással teljesen helyre is állt volna Zala megye területi integritása⁹ – ha a németek áldásukat adják a visszacsatolásra. A katonai, majd a polgári közigazgatás bevezetése hosszú ideig várattott magára.

A horvát nemzetiszocialista bábálla kikiáltása (április 10.) után nem sokkal azonban „német nyomásra és a horvátokkal való jóviszony fenntartása érdekében” a Bárdossy-kormány visszarendelte a magyar hadsereget.¹⁰ A horvát diktátor, Ante Pavelić a horvát emigrációval kötött félhivatalos megállapodásra hivatkozva tartott ígényt Muraközre. Mindszenty ekkor vette kezébe az események irányítását: elutazott Csáktornyára és a helyi egyházi-, illetve világi vezetőkkel tanácskozva indította meg a terület visszacsatolására irányuló mozgalmat.¹¹ Lapjában, a *Zalamegyei Újság*ban is rendszeresen foglalkozott a revízió kérdésével.

Április 23-án, az 1919. húsvéthétfőjén lezajlott alsólendvai ellenforradalom¹² évfordulója alkalmából a zalai székvárosban megemlékezésre került sor: „reggel 8 órakor a plébániatemplomban Pehm József pápai prelátus mondott szentmisét, amelyen megjelentek a hatóságok, hivatalok, iskolák, a honvédség és a csendőrség képviselői, az ellenforradalomban résztvettek közül azok, akik Zalaegerszegen tartózkodnak, továbbá sok tűzharcos is. Mise után Pehm József prelátus a Szentsír kápolna falában elhelyezett emléktábla előtt imát mondott hazánk

sorsának jobbrafordulásáért és a békéért.”¹³ Április 27-én 4000 katonakorú muraközi férfi vonult magyar zászlók alatt Csáktornyára és néphatározatban mondták ki, az anyaországhoz kívánnak csatlakozni.¹⁴ Ennek ellenére tovább nehezítették az anyaországhoz való csatlakozást: Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter május 2-án kiadott rendelete szerint csak a rendőrségen kiváltott, külön e célra szolgáló arcképes beutazási engedéllyel lehetett Muraközbe utazni. Május 7-én Mindszenty indítványozta a megyei kisgyűlésben, hogy „a visszatért zalai területek szociális megsegítésére a vármegyei nép- és családvédelmi alpból tízezer pengőt bocsássanak rendelkezésre.” A javaslatot egyhangúan fogadták el a gyűlés résztvevői.¹⁵

Mindszenty az 1941. május 8-ai zalaegerszegi megyei közgyűlésen

Az alsólendvai járásban 1941. május 8-án lépett életbe a katonai közigazgatás, amelyet a vitéz gr. Teleki Béla főispán elnökletével összeült Zala vármegye törvényhatósági bizottsága 1941. május 8-ai negyedéves rendes közgyűlésén dr. Brandt Sándor alispán jelentett be. A muraközi visszas helyzetről sajnálattal állapította meg: „átmenetileg a horvát közigazgatási hatóságok ott működnek”. Mindszenty szónoklatában „arra kért mindenkit, őrizze meg a most uralkodó történelmi hangulatot, mellőzzenek minden panaszt és csak a sebek gyógyítására alkalmas gyógyszerek taglalásával foglalkozzanak.”¹⁶ A zalaegerszegi plébános köszöntötte a jelenlévő muraközi küldöttséget és „álmaink álmáról, a Szent Korona gyöngyszeméről, Alsólendva és Muraköz sorsfordulójáról”, a magyar katonaság bevonulásáról emlékezett meg. Az eseményt a tavasz beköszöntéhez hasonlította: „Dicsőséges emlékezetű Zrínyi Miklós derék, hűséges, vallásos muraközi népének első fecskéi szálltak el hozzánk és keresve két évtizedes történelmi zimankó után a régi hazát, régi ereszt, régi fészket, ideszálltak a tekintélyes vármegye öreg székházába, hogy Murán innen, Murán túl tavaszt jelentsenek.”

Figyelmeztetett a térség jeles múltbéli személyiségei, Zrínyi Miklós és az 1848–49-es szabadságharc tábori lelkésze, Gasparich Márk Kilit ferences szerzetes örökségére és a történelmi hagyomány szellemében fogant néphatározat üzenetére is: Zrínyi „nemcsak azt üzeni a szentilonai kriptából: „Ne bánts a magyart!”, de – amint hirdette, hirdeti ma is azt, hogy a Muraköz Magyarország kulcsa és kapuja. A vele egy török fronton harcoló Montecuccoli ezt nem értette, de Zrínyi amikor Újvárt építtette a Muraköz védelmére, az európai híru magyar mágnás maga talicskázta a várfalakhoz az anyagot. Ezt a Muraközt más szemmel, mint Zrínyi értékelésével ma se nézze senki. (...) Az első fecskék sokan vannak; de tízezrek nevében jöttek és a nyomukban tavasz tör elő. Csáktornya, Perlak, Légrád, Szentilona és a Zrínyi-erdő üzenetét hozzák. A Zrínyiek vértanú és száműzött életfáját, Gasparich Márk barát tüzes lángolását. A déli ellenség, a török fölégette, a szerb felrobbantotta a Mura és a Dráva hídjait. Addig is, amíg – mint ahogy az alispán úr szintén bejelentette – a vármegye megveri és felépíti ezeket a hidakat, a muraközi nép április 27-én kemény néphatározatával és mai útra kelésével ver hidat az ezeréves haza irányában.”¹⁷

Itt a hallgatóság félbeszakította a beszédet: „Zúgó taps, hosszantartó éljenzés volt a válasz az igazi testvéri szeretettel áthatott szavakra, de a legmegfelelőbb válasz a Himnusz eléneklése volt.”¹⁸ Ezt követően Bárdossy László – miniszterelnöki kinevezését a törvényhatósággal közlő – leiratára Mindszenty a következő választ javasolta: „A kisgyűlés ama javaslatát, hogy a mostani nyomasztó külpolitikai viszonyok közt fokozottabb bizalommal és várakozással tekint a vármegye és a miniszterelnök úr működése elé, magamévá teszem és a közgyűlésnek elfogadásra ajánlom. Idők jele az, hogy diplomata lép a magyar kormányrúd mellé, a kormány élére. Abban a reményben és várakozásban állunk mögéje, hogy mint külügyminiszter és a kormány feje, minden erejét latba veti azért, hogy a kormányzó kiáltvány szellemében a

Délvidék és benne Dél-Zala határai mindenben és mindenütt a Szent István-kitűzte ezeréves történelmi határok legyenek. Azt pedig ne felejtse senki, hogy az ép, integer Magyarország-hoz, amelyről soha le nem mondunk, az ép vármegyék testén keresztül vezet az út.” A közgyűlés „tomboló lelkesedéssel, szűnni nem akaró éljenzéssel és tapssal fogadta el” az indítványt, így a válaszfeliratba bekerült a területi integritás igénye.¹⁹

Mindszenty számos beszédében és prédikációjában állította példaként hívei elé Zrínyi Miklóst. Egyébként kismemesi származású családja rokonságban állt a Zrínyiekkel, emlékiratai elején is megemlíti: „Édesanyám, Kovács Borbála felmenői a zalai Zrínyiek várjobbágysági voltak.” Unokatestvére, dr. Zrínyi Miklós kúriai bírósági tanácsos. Mindszenty 1945. október 7-ei esztergomi érseki-prímási beiktatásán is jelen volt.²⁰

A magyar kormány Muraköz sorsa iránt továbbra is a várakozás álláspontjára helyezkedett, a közhangulat pedig egyre feszültebb lett. Ezt demonstrálta május 11-én Alsólendván a „felszabadulás öröme”, egy hónapos fordulója rendezett, 16 ezer fő részvételével lezajlott nagyszabású ünnepély, amelyet gr. Teleki Béla főispán és számos vármegyei vezető megtisztelt a jelenlétével: „Az ünnepély 10 órakor kezdődött, amikor Pehm József pápai prelátus tábori szentmisét és magyar szentbeszédet mondott. Winter György tábori esperes vend nyelven mondott szentbeszédet.”²¹ Ugyanaznap Perlakon 10 ezer ember ünnepelt.²²

A megszállt horvát állam északi és nyugati határait május 13-án a Németország és Horvátország között megkötött államközi szerződés rögzítette: az északi határ „a Dráva, illetve a Muraközzel és a baranyai háromszöggel megnagyobbodott Magyarország. Így tehát Muraköznek sorsa is eldőlt az anyaország és a muraközi lakosság igazi óhaja szerint.”²³ Ennek ellenére magyar hivatalos részről még mindig nem történt érdemi változás. A németek ugyanis más sorsot szántak a területnek: „mindenkit lesújt, hogy német kívánságra nekünk áldozatot kell hozni az ifjú Horvátországért; s hogy ne legyen közöttünk ellentét, kárpótolva leszünk a tengerhez vezető úttal és szabad kikötővel. Meg van mindenki botránkozva, hogy a németek minket hogy becsapnak megint és cserbenhagynak. (...) Bornemissza Géza is azon a nézetben van, hogy nem tehetünk mást, mint hogy engedünk a német követeléseknek a Bánát és Muraköz kérdésében. Csodálatos! Senki sem gondol arra, hogy a sarkunkra álljunk” – írta Shvoy Kálmán a naplójában 1941. május 27-i feljegyzésében.²⁴ A muraközi nép elégedetlenségét jelzi: június 18-án Csáktornyan 17 ezren vonultak fel.²⁵

A *Zalamegyei Újság* június 4-ei számának név nélkül megjelent, de Mindszenty stílusjegyeit magán viselő *Deák és Muraköz* c. vezércikke Deák Ferenc azon érdeméről szólt, hogy az 1867-es kiegyezési tárgyalások során jelentős tevékenységet fejtett ki annak érdekében, hogy Muraköz Magyarország része maradjon. A jelen helyzet megoldását is a deáki szellemnek megfelelően kívánná megoldani: „Ma megint döntés előtt áll Muraköz ügye. A küzdelem Zala és Zágráb között folyik. Az előbbi Deák örökérvényű fegyvereit használja. A nép is ide vonzódik, tények bizonyítják. Az a kérdés, hogy aki Ferenc Józseffel rosszul gombolt (azaz Bárdossy László – N.L.), tud-e és akar-e vele bölcsen újra gombolni? Deák jogérzéke és az uralkodó realitása kell hozzá.”²⁶

Mindszenty indítványa a magyar közigazgatás bevezetésére

Mindszenty ismét határozott lépést tett. Június 27-én képviselőtársával, dr. Udvardy Jenővel az alábbi indítványt fogalmazták meg a közgyűléshez, hogy az, annak elfogadása után, a kormány elé kerüljön: „Indítványozzuk, hogy mondja ki a vármegye törvényhatósági bizottsága az alábbiakat: Zala vármegye törvényhatóságát aggodalommal tölti el, hogy a Muraköz területe, bár a m. kir. honvédség 1941. évi április 16-án birtokába vette,

még mindig nem csatolta vissza Szent István koronájához és ez alkalommal is ünnepélyesen kijelenti, hogy a testéből és lelkéből elszakított részéhez, minden körülmények között, megalkuvás nélkül ragaszkodik. Utalással kulturális, gazdasági, földrajzi, közlekedési viszonyokra, a Drávánál országvédelmi szempontból figyelembe veendő nagyobb jelentőségére, továbbá Muraköz lakosságának a történelem folyamán és most, a legutóbbi hónapokban is megnyilvánult, Magyarországhoz való hűségére, legfőképpen pedig az ezer éven át tartott birtoklásra, felkéri a vármegye törvényhatósági bizottsága a m. kir. Kormányt, hogy a Muraköznek nemcsak jogi, hanem tényleges és teljes magyar birtoklásának, minden erejével sürgősen érvényt szerezni szíveskedjék. A vármegye törvényhatósági bizottsága egyúttal – ismerve a vármegye közönségének álláspontját – annak nevében is kijelenti és leszögezi a történelem számára azon meghamisíthatatlan állásfoglalását, hogy Muraközt a vármegye integráns részének tartja és arról soha le nem mond. Kelt Zalaegerszegen, 1941. évi június 27-én. Pehm József, dr. Udvardy Jenő²⁷

A következő napokban a zalai közgyűlés 116 tagja rendkívüli megyegyűlés összehívását szorgalmazta a főispánnál.²⁸ A megyei törvényhatósági bizottság ünnepi közgyűlésére július 5-én, délelőtt fél 11-kor került sor gr. Teleki Béla elnökletével, hogy „Muraköz mielőbbi visszacsatolásáért” emeljék fel a szavukat. Az indítvány felolvasása után Mindszenty emelkedett szólásra. Beszéde elején összefoglaló történeti áttekintést adott: „896 óta magyar volt ez a föld.” Majd felsorakoztatta azokat a geopolitikai, stratégiai és demográfiai érveket (az utóbinál lényeges a vármegyében immár tragikus méreteket öltött egyke terjedésének a leküzdése),²⁹ amelyek alátámasztják a revíziót: „Komoly határvonalakra rendezkedjünk be! (...) A Mura nem határ, nyaranta átgázolható. A Dráva komoly határ. A Mura mellett nincs embererdő, tömött embersövény, megette az egyke, a Dráva mellett 8-10 gyermekes családok élnek, évszázados Zrínyi-katonák. (A Murán innen egyébként aggályosabb a helyzet, mint odaát.) Zalának egyetlen honvédelmi övezete a Muraköz. Van hosszú, természetes határ, élet és vitézi hajlam. (...) nem bölcs dolog, ha a szláv tömb komoly és már bontakozó eshetőségével Oroszországot oda engednők a gyenge és nyitott Mura-vonalra.” A konklúzió: „Vitathatatlan tehát a történelmi jog, a katonai, határvédelmi, hozzá a gazdasági, néprajzi, külön muraközi nyelv és művelődési szempont.”

Kitért a magyarság népszámlálásban bevallott arányára is: „1910-ben a 90.000 lakosból 9.000 a magyar és még 22.577 (25 százalék) a magyarul beszélő.” Ennek ellenére: „Muraköz magyar, mert magyarul érez. 1941. április 27-én 4.000 katonakorú férfi a faluja táblája alatt vonult fel Csáktornyára magyar zászlók alatt. (...) Május 11-én 10.000 ember ünnepel magyar zászlók alatt Perlakon. A június 18-i ünnepségen 17.000 ember vett részt és csak úgy pompázott ott a magyar ruha Csáktornyán.” A visszás helyzetet a magyar intézmények, szervezetek megjelenése még tovább fokozta: „A honvédeken és egyebeken kívül megjelent a Nemzeti Bank, az OTI, a vitézi szék, a Hangya, az Országos Frontharcos szövetség. Bevonult Magyarország, csak épp a Tekintetes vármegye nem vonult be oda.”

A magyar-horvát lakosságcsere felmerülő terve ellen tiltakozását fejezte ki: „Nem lehetne pl. cserélni, sem formulázni. A barátság, még ha századok állnak is mögötte, múlandó, a nemzet jövődjének és birtokállományának meg kell maradnia. Ha annyi áldozat nem tudta felvillantani a magyar-horvát közös múltat, két járás jogi és tényleges, vagy csak tényleges átadása, a felrobbantott hidak megépítésére kevés, nálunk pedig irtózatosan sok lenne. (...) Az egyetlen lehetőség a történelmi jog alapján adva van: kifejleszteni és kimélyíteni a jelenlegi helyzetet minél előbb és vonuljon be a vármegye az ősi területére.” Mindszenty beszédét „hatalmas éljenzés és taps” fogadta, az indítványt pedig „nagy lelkesedéssel elfogadták”.³⁰

Mindszenty tárgyalása Horthyval és Bárdossyval

A kormány ezúttal sem reagált a kívánt időn belül a zalaiak kérelmére, pedig „a zalai gyűlés után a többi vármegye is hasonló határozatot hoztak”.³¹ Ezért Mindszenty felutazott Budapestre tárgyalni Horthy Miklóssal és Bárdossy Lászlóval. Mindszenty 1944-es veszprémi püspöki kinevezésekor a *Veszprém Egyházmegyei Katolikus Tudósító* így összegezte az út sikerét: „Saját maga ment a Kormányzó Úrhoz és a hadseregfőparancsnokhoz. Az eredmény nem is maradt el: Muraköz a mienk lett.”³²

A Sándor-palotában lezajlott találkozását Bárdossy Lászlóval közvetlen híve, Maróthy-Meizler Károly³³ örökítette meg *Az ismeretlen Mindszenty* c., 1958-ban Buenos Airesben kiadott könyvében: „A félóránál tovább tartó audiencia alatt izgatott dialógus hangfoszlányai szüremkedtek ki a párnázott ajtón át. Bárdossy titkársa két ízben is benyitott, de a miniszterelnök kiküldötte. Mindszenty emelkedett szavai künn az előteremben is érthetők voltak: – ... Benes „tanára”: Palaczký a magyarságot megmozdíthatatlan éknek nevezte az északi és déli szláv népek között. Ez az ék akadályozza a szláv faj viláгурalmának a kialakulását. Mi magunk faragjuk le ezt az éket? Köthet bennünket egy magánszerződés életfontosságú, ezeréves ügyeinkben? Miniszterelnök Úr! Vegye tudomásul, hogy egy magyar ember nem beszélhet így! Ez az utolsó mondat szinte pattogott. Rögtön utána kinyílt az ajtó, kilépett a haragosarcú Mindszenty, a nyitott ajtón túl, a háttérben, az íróasztalánál a bámuló miniszterelnök látszott. Majd Mindszenty kezétől nagyot puffant az ajtó: bevágta maga után! Eltávozott. A kihallgatásra várakozó törvényhozók és főtisztviselők nézték az ajtót. Mintha sosem látták volna. Azt hitték, hogy ezt az ajtót nem lehet bevágni. Bárdossy zavart arccal jött ki: – Furcsa ember ez a zalaegerszegi plébános! Elment? – El. Visszahívjam? – kérdezte Incze. – Ne hívd vissza! Még gondolkodnom kell ezen... Gondolkodott. Pár nap múlva – benyújtotta a törvényjavaslatot: Muraköz visszacsatolásáról.”³⁴

Mindszenty bizalmas munkatársa, a zalaegerszegi pasztorációs tevékenységben részt vállaló P. Fekete Bertalan Géza ferences páter visszaemlékezése is értékes kiegészítéssel szolgál: „Minden kísérlet és fáradozás hiábavalónak mutatkozott, mert Bárdossy hajthatatlanul elutasító maradt még akkor is, amikor Muraköz legöregebb magyarja, a közel kétméteres, hófehér hajú, 90 éves volt bíró térdre hullva, könnyes szemekkel kérte: „Miniszterelnök úr, az Isten szent nevére kérem, ne taszítsanak el magunktól minket!” Bárdossy a beszélgetés végén így fakadt ki: „Apát úr, Magyarország miniszterelnöke én vagyok, Ön pedig Zalaegerszeg plébánosa. Nagyon helyes lesz, ha betartjuk a jogkörök határait!” Pehm apát úr piros arccal állt fel ülőhelyéről és villanó szemekkel állt Bárdossy elé, ahol reverendája körgallérjának sarkát melle fölött megrázva így válaszolt: „Az igaz, hogy Magyarország miniszterelnöke Ön, s én Zalaegerszeg plébánosa vagyok, de nem tudom garantálni azt, hogy Ön továbbra is miniszterelnök marad, de magamra vonatkozóan garantálhatom, hogy az maradok, aki most vagyok! (Vagyis változatlanul tovább fog küzdeni Muraközért.) S az elköszönési formások betartása nélkül tessék eltekergetni maga előtt a küldöttség tagjait.”³⁵

Muraköz visszacsatolása

A katonai közigazgatás 1941. július 9-én éjfél után 1 órától lépett érvénybe Muraközben. Az aznap délelőtti ülésező vármegyei kisgyűlésben a *Magyar Hírszék* elmondása után gr. Teleki Béla főispán jelentette be „az öröndetes tény: (...) Abban a céltudatos munkában, amely Muraköz érdekében folyamatban van, ez újabb lépés, – mondotta –, de ezzel Muraköz ügye még nincs lezárva, reméljük azonban, hogy a további lépésekkel elérhetjük, amire vágyunk.”³⁶

Az alsólendvai járást július 13-án csatolták vissza a szombathelyi egyházmegyéhez. Alsólendván hatalmas ünnepséggel fogadták Grósz József megyéspüspököt.³⁷ A polgári közigazgatást augusztus 16-án vezették be,³⁸ augusztus 21-én pedig Muraközben is.³⁹ Az 1941. december 31-én kihirdetett 1941:XX. t.c. véglegesen rendelkezett „a visszafoglalt délvidéki területeknek a Magyar Szent Koronához való visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről.”⁴⁰

Mindszenty József megtette a kötelességét – egy személyben sokak helyett is. A július 5-ei közgyűlésen elmondott szavait saját közbenjárásával teljesítette be: „Mi Zrínyi Miklóssal kiáltunk az áfium ellen. Nehéz hivatal ez, de álljuk, mert nemzeti szükségesség, hogy elalvásunk miatt a nagy Isten és a történelem ítélőszéke nemzetünk és Muraköz vérének ne kérje elő.”⁴¹

Az elmaradt egyházmegyei rendezés

Mindszenty Muraköz egyházmegyei visszacsatolása érdekében is fellépett, de a zágrábi érsekséggel fennálló konfliktus ezt megghiúsította.⁴² A magyar egyházmegyei rendszerbe való betagolás fontos részét képezte programjának. Már a *Zalamegyei Újság* 1941. július 11-én tudósított arról *Muraköz egyházi hovatartozása* c. cikkében, hogy „Zala vármegye lépéseket tett, hogy Szombathelyhez csatolják.”⁴³ A horvátokkal fennálló háromnegyed évszázados ellentét miatt azonban ezt lehetetlen volt végigvinni.

Sopron

Mindszenty József lapjának 1941. július 19-ei számában világította meg a szembenállás történelmi hátterét: „Muraköz egyházi hovatartozása körül sok küzdelem folyt századokon át. Eredetileg nem tartozott Muraköz a csak Szent László király alapította Zágrábhoz. (...) Zágráb egyházmegye határa a Dráva.” A magyar egyház már az Árpád-korban, II. András uralkodása alatt elveszítette a fennhatóságát a területen: „A pápai tizedszedők idejében, a XIV. században azonban a Muraköz is, a Kerka-vidék is már Zágrábhoz tartozik. Ortvy szerint ⁴⁴ a zágrábi kapcsolat a XIII. század elejéről való. Amikor Albert osztrák herceg elfoglalta Murakózt, a terület 1219-ben a seckau püspöki joghatóság alá került. Seckautól jutott ez a terület Zágrábhoz, de hogy mikor és hogyan, arra Ortvy nem tud válaszolni.”

Az így kialakult helyzet revízióját a 18. század korszakformáló veszprémi püspöke, Padányi Bíró Márton kezdeményezte, de csak a zágrábi egyházmegye törökkori hódításai-ból tudott visszavenni: „Így is visszaszerezte a még későbbi foglalásokat, Kanizsa, Babócsa vidékét.”⁴⁵ Mindszenty *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora* c. nagy történelmi munkájában részletesen is foglalkozott a veszprémi püspökség bővítésével: „Visszakövetelte Zalában az egész Murakózt; továbbá visszakövetelte és vissza is foglalta Zalában a Kerkától keletre eső plébániákat (Pusztamagyaród, Bánokszentgyörgy, Homokkomárom, Kanizsa), Somogyban Atád, Babócsa, Berzence, Csurgó, Següsd régi, Erdősoknya új plébániákat és Belezna, Surd helységeket. Ez jelent 10 plébániát, 52 községet a letenyei, csurgói, nagyatádi, barcsi járások területén; ehhez jön a Muraköz két járása (Perlak, Csáktornya). Ez összesen 22 plébánia és néhány helység. Erre kifejezett jogot formál. Követeli azonban a Kerkától nyugatra eső (Alsólendva, Csesztreg, Szentgyörgyvölgy, Páka, Lenti, Szécsisziget, Bagonya, Belatinc stb. plébániákat is, mivel – mint látjuk majd – egyházmegyéje és a magyar imperium azonos határát vitatja. Ez újabb 13-15 plébánia. Ezzel adva van a Bíró által kívánt terület. Szerinte tehát Zalában nem a Mura, hanem a Dráva és Somogyban is a Dráva a határ.”⁴⁶ A kitűzött cél csak részlegesen valósult meg: „A harc 1754-ben azzal végződött, hogy Bíró szépen megtartotta a tényleges foglalásokat. Csak a Babócsához csatolt 4 községet adta vissza. Somogyban és Zalában visszafoglalt végérvényesen 9, időlegesen 1 (Bánokszentgyörgy) plébániát. Ez ma 2.420 négyzetkilométer területen 96.614 lélek. (...) Zala megye többé nem engedi elpihenni Bíró püspök gondolatát.”⁴⁷ A történelmi távlatokban gondolkodó főpap küzdelmének jelentősége a trianoni tragédia után még inkább felértékelődött: „Bár tettei jelentősek voltak a maguk idejében is, de ha a trianoni „béke”-szerződés fejleményeit tekintjük, azt látjuk, hogy súlyos jelentőségük kihat a jelen időkig. (...) Ellenségeink Trianonban minden legcsekélyebb előnyt felhasználtak maguk javára s területeik növelésére. Ezt a törekvést Bíró jó előre megnehezítette bizonyos területeken; azokon, amelyeket visszafoglalt és kezdődő szlávosságukat megállította.”⁴⁸

A következő veszprémi püspök, Koller Ignác alatt részben beértek Padányi Bíró követelése: „1777-ben, Szombathely egyházmegye elindulásakor az ő még friss emlékezetű harcai elérték azt is, hogy a Kerka-vidék (Bánokszentgyörgy, Páka, Pusztamagyaród, Csesztreg stb.) Zágrábtól Szombathelyhez került az alapítólevél szerint.” A 18. század végén újabb kísérletre kerül sor: „Ezután a Muraköz feletti lelki hatalom ügye nem alszik el. 1793-ban gróf Festetics György, a Georgicon alapítója, a Muraközben, a régi Zrínyi-birtok akkori tulajdonosa a vármegye közgyűlésén sürgeti, hogy Murakózt szakítsák el Zágrábtól és csatolják Szombathelyhez. Gróf Batthyány József primást levéileg kéri fel a vármegye.”

A reformkorban ismét felmerül a rendezés igénye: „Az 1825-ös években az erősen ébredő magyar érzés itt is jelentkezik. Zala vármegye 1828-ban oly kérelemmel fordult az uralkodóhoz, hogy Murakózt Zágrábtól csatolja át Szombathelyhez. (...) Az átcsatolás elakadt.” Csak az 1848–49-es szabadságharc alatt került a magyar egyházszervezethez a terület: „1848-

ban a Honvédelmi Bizottság Szombathelyhez csatolta Muraközt. Rövid ideig tartott.” A ki-egyeződést követően majdnem született eredmény: „a katolikus autonómiai kongresszuson szó-bahozták Muraközt, az országgyűlési interpellációk, a vármegye felirata az országgyűléshez ébren tartották az ügyet. Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére I. Ferenc József királyunk elvileg hozzájárult ahhoz, hogy a Muraköz a zágrábi érsekségtől a szombathelyi püspökséghez csatolandó át. A vármegye 1876. évi február 10-i közgyűlésén olvasták fel Trefort miniszter leiratát, illetőleg az apostoli király 1875. november 24-én kelt vonatkozó felsőbb elvi hozzájárulását.” Zágráb ellenkezése miatt azonban „az átcsatolás nem történt meg.”

A Muraköz visszaszerzésével kialakult történelmi légkörben végül nem a saját hibánk-ból szalasztottuk el a lehetőséget: „Most az ügynek a kulcsa Budapesten és Rómában van. Horvátország külön útra lépett, nincs ok, miért gyakoroljon egyházi jogokat itt idegen állam főpapja. Vajjon harcolunk-e azért, hogy az 1918-ig Pécshez tartozó valkói esperesség 6 és a mihojljáci esperesség 7 verőcei plébániája visszakerüljön? Ezt a horvátok aligha engedik.”⁴⁹

Serédi Jusztinián hercegprímás bizalmas munkatársa, Esty Miklós részletesen megörökítette Muraköz egyházmegyei revíziójának állomásait a naplójának feljegyzéseiben:

„A muraközi nép bizottságot alapított, amely lépéseket tett Muraköznek a zágrábi érsekségtől való elcsatolása és a szombathelyi püspökséghez való iktatása érdekében. A bizottság kérvényt nyújtott be a Szentszékhez, de XII. Pius pápa a kérvényt elutasította azzal, hogy nem akar a püspökségek között zavart kelteni. (...) 1941. december 7. Muraköz administratura ügye végre megoldást fog nyerni. Úgy látszik, de facto Pehm zalaegerszegi plébános fog gu-berálni (vagyis Mindszentyt kinevezték volna adminisztrátorrá – N.L.) 1941. december 15. Pehm prelátus, zalaegerszegi plébános járt itt (az esztegomi primási palotában – N.L.) dél-előtt. Azt magyarázgatja (Serédinek – N.L.), hogy Grósz püspök nem akarja vállalni az admi-nisztrátorságot, persze ő nem vikárius, hanem maga akarna lenni administrator. Ne menjünk olyan kérelmekkel, melyek nem indokoltak s ma még túlzottak a Szentszék elé, mert akkor nehezebben érünk célt. (Mindszenty azt kívánta elérni, a Szentszék ne csak adminisztratúrát alakítson Muraközben, hanem hivatalosan, egyházkormányzatilag is csatolja a szombathelyi egyházmegyéhez – N.L.) 1942. január 24. Muraközi administratura ügye csak nem mozdul. 1942. május 23. Brandt zalai alispán újra mozgatja a muraközi kérdés egyházi részét és a murakeresztúri apátsággal akarja a kérdést elősegíteni. Veszprémi püspök úr (Czapik Gyula – N.L.) már most jelzi, hogy ez a megoldás olyan, amelyet ő nem fogadhat el.”

A muraközi ügy végül magyar részről is elakadt: a katolikus püspöki kar korabeli ülésein egyszer sem került szóba a kérdés.⁵⁰ A terület egyházjogilag továbbra is horvát fennhatóság alatt állt: Alois Stepinac zágrábi érsek Rodics Ignácot nevezte ki Muraköz legfőbb egyházi előljárójává, adminisztrátorává.⁵¹

Muraköz visszaszerzése Mindszenty érdemei között

Mindszenty József személyében a veszprémi püspöki beiktatásakor a helyiek az országgyarapítót is üdvözölték.⁵² Zalaegerszeg képviselőtestülete 1944. április 19-én tartott rendkívüli közgyűlésén Czobor Mátyás emlékezett meg Mindszenty érdemeiről, köztük Muraköz visszaszerzéséről. A képviselő javaslatára jegyzőkönyvben örökítették meg a főpap ne-gyedszázados zalaegerszegi időszakának eredményeit.⁵³

Soproni fogsága alatt, 1945. március 19-én a nyilas parlament felsőházi elnökének, Rátz Jenőnek címzett levelében Mindszenty a szabadulását kérve említette meg a területrevízióban való közreműködését: „Ami általában a múltamat illeti: csak egész szerényen, és önérettel

utalnom kell arra, milyen irodalmi és hitszónoki működést fejtettem ki évtizedeken keresztül éppen a bolsevizmus istentelen és nemzetgyilkos működésével szemben, milyen nagy részem volt Muraköznek a Szentkoronához való visszacsatolásában.”⁵⁴

Mindszenty esztergomi érseki kinevezése előtt a későbbiekben a szabadkőművességhez csatlakozó jezsuita szerzetes, P. Nagy Töhötöm a Vatikánban, XII. Pius pápával folytatott tárgyalása során már az ellene szóló érvek között hozta fel, hogy „a vend területek Magyarországhoz csatoltatásában részt vett, amely most visszakerült Jugoszláviához.”⁵⁵

Később Mindszenty a Boldogasszony Évében, 1947. október 8-án a váci székesegyházban mondott prédikációjában utalt Muraközrel való kapcsolatára. A szentbeszédében négy nagy magyar nemzetnevelő, Pázmány Péter, Széchenyi István, Prohászka Ottokár és Zrínyi Miklós jelentőségéről szól: „Sokat jártam az elmúlt években a Muraközben, amit szintén elszakítottak. Ennek a Muraköznek a csillaga az a Zrínyi Miklós, aki Pázmánynak közvetlen neveltje, költő, államférfi és hadvezér. És elmentem a Szent Ilona kápolnába – Csáktornya mellett – és ott imádkoztam a hamvai felett. Zrínyi Miklós is nagy nemzetnevelő volt. (...) De jó lenne szállóimánknak a Boldogasszony Évében Zrínyi Miklós invocációja: „Szentseges Királynő, hívom irgalmadat!” Jártam az ő lábnyomán a kruzseváci erdőben és ott láttam azt az emléket, amit ő állított. Amikor Új Zerinvár elkészülte előtt jött a török túlerő, ott a kruzseváci erdőben kéri a Szűzanya segítségét, és amikor a háromszáz huszár legyőzi a háromezer török ijást, akkor Zrínyi Miklós letérdel a katonáival és az erdőben együtt mondják a rózsafüzért. És e helyen felállította a Hétfájdalmú Szűzanya szobrát az elesett magyar hősök tetemei fölé, és valahányszor vadászatra ment, leakasztotta válláról (a szobor előtt) a fegyvert és a Hétfájdalmú Szűzhez imádkozott Magyarországért és a magyar hősök lelkéért.”⁵⁶

Az amerikai nagykövetségen, „félrabságában” írt naplójának (*Napi jegyzetek*) 1960. február 9-ei feljegyzésében emlékezett vissza életének ezen időszakára: „Stepinac bíboros meghalt szülőfalujában. Heroica vita (hősi élet) – így emlékezik meg az Osservatore Romano, fiatalkori fényképpel, talán abból az időből, amikor Muraköz ügyében szemben álltunk.”⁵⁷ Mindszenty szerénységére, alázatára jellemző, hogy az *Emlékirataiban* egyszer sem hozta fel muraközi érdemeit.

A szovjet megszállással a visszaszerzett területeket elveszítettük, a Rákosi- és a Kádár-rendszer alatt a revízió kérdése fel sem merülhetett. Elgondolkodtató az a Maróthy-Meizler Károly által megfogalmazott vízió, amelyre esély lehetett volna a rendszerváltással: „A horvát emigráció nemzeti tanácsa a jövőbeli Horvátország északi határául Magyarország felé hajlandó elfogadni a Duna-Dráva vonalát, az ettől északra eső területekről: Bácskáról, a baranyai háromszögről és a Vendvidékről javunkra lemond. De kéri Muraközt. A magyar emigráció nem érezheti magát hivatottnak arra, hogy döntsön ebben a kérdésben a magyar nép, Muraköz népe és Mindszenty nélkül! Mindszenty nélkül, aki 1941-ben ezt a kérdést már egyszer, egyedül eldöntötte...”⁵⁸

Jegyzetek

1 Vasárnap szenteli fel Mikes püspök a gáborjánházai revíziós templomot = Zalamegyei Újság, XVII. évf. 227. szám, 1934. október 8. (szombat) 1–2. o.

2 Pehm József: Templom a trianoni határon = Zalamegyei Újság, XVII. évf. 227. szám, 1934. október 8. (szombat) 1. o.

3 Vasárnap szenteli fel Mikes püspök a gáborjánházai revíziós templomot, i. m.

- 4 Ezrek részvétele mellett szentelte fel Mikes püspök a gáborjánházai revíziós templomot = Zalamegyei Újság, XVII. évf. 223. szám, 1934. október 9. (kedd) 1–2. o.
- 5 Alsólendva vidékét és a Muraközt elhagyták a szerbek = Zalamegyei Újság, XXIV. évf. 82. szám, 1941. április 10. (csütörtök) 1. o.
- 6 Elindult a magyar honvédség – A honvéd vezérkar és a légoltalmi parancsnokság jelentése = Zalamegyei Újság, XXIV. évf. 83. szám, 1941. április 12. (szombat) 1. o.
- 7 Vissza az édesanyához. A vármegye vezetői Alsólendván. A magyar hadsereg bevonult Muraközbe = Zalamegyei Újság, XXIV. évf. 83. szám, (szerda), 1941. április 16. 1–2. o.
- 8 Maróthy-Meizler Károly: Az ismeretlen Mindszenty. Editorial Pannonia, Buenos Aires, 1958. 213. o.
- 9 Alsólendva, Belatino, Csáktornya, Perlak, Légrad. A 14 járás újra együtt. Ép Zala vármegye = Zalamegyei Újság, XXIV. évf. 84. szám, 1941. április 17. (csütörtök) 1. o.
- 10 Kózi Horváth József: Mindszenty bíboros = <http://www.katolikus.hu/mindszenty.html>
- 11 Maróthy-Meizler Károly: Az ismeretlen Mindszenty, i. m. 213. o.
- 12 A Tanácsköztársaság elleni alsólendvai felkelés egyik vezetője Mindszenty egyik legközelebbi barátja és híve, Fangler Béla volt.
- 13 Napi hírek = Zalamegyei Újság, XXIV. évf. 91. szám, 1941. április 23. (szerda) 3. o.
- 14 Pehm József beszéde a csütörtöki megyegyűlésen = Zalamegyei Újság, XXIV. évf. 106. szám, 1941. május 10. (szombat) 3. o.; Zala vármegye Muraközért = Zalamegyei Újság, XXIV. évf. 151. szám, 1941. július. 5. (szombat) 1–3. o.
- 15 Mészáros István: Mindszenty a Sándor-palotában. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2005. 31. o.
- 16 Az integer Zala vármegye történelmi jelentőségű közgyűlése = Zalamegyei Újság, XXIV. évf. 104. szám, 1941. május 8. (csütörtök) 1–2. o.
- 17 Pehm József beszéde a csütörtöki megyegyűlésen, i. m.
- 18 Az integer Zala vármegye történelmi jelentőségű közgyűlése, i. m.
- 19 Pehm József beszéde a csütörtöki megyegyűlésen, i. m.
- 20 Mészáros István: Mindszenty a Sándor-palotában, i. m. 43. o.
- 21 A felszabadulás öröme vasárnap nagyszabású ünnepélyt rendeztek Alsólendván. Tizenhatezren vettek részt az ünnepélyen = Zalamegyei Újság, XXIV. évf. 107. szám, 1941. május 12. (hétfő) 1–2. o.
- 22 Zala vármegye Muraközért, i. m.
- 23 Muraköz a mienk. Megállapították Horvátország nyugati és északi határát = Zalamegyei Újság, XXIV. évf. 110. szám, 1941. május 15. (csütörtök) 1. o.
- 24 Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata, 1918–1945. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 233. o.
- 25 Zala vármegye Muraközért, i. m.
- 26 Mészáros István: Mindszenty a Sándor-palotában, i. m. 33. o.
- 27 Zala vármegye Muraközért, i. m.
- 28 Mészáros István: Mindszenty a Sándor-palotában, i. m. 34. o. A beadványt a Zalamegyei Újság 1941. július 3-ai száma (XXIV. évf. 149. szám, csütörtök) közli „Zala vármegye közönsége ideges nyugtalansággal szemléli a muraközi eseményeket” címmel. Sajnálatos módon a lap OSzK-ban fennmaradt példányában az újság alsó felét kitépték, így tartalma nem rekonstruálható. A 3. oldalon az egyketörvényt szorgalmazó „A házasságvédelmi törvényjavaslat” c. cikknek csak a címe maradt fenn.
- 29 Mindszenty József zalaegerszegi plébánosi tevékenységének egyik legfontosabb területe az egyke elleni fellépés volt. A probléma leküzdésére irányuló törvényjavaslatának előkészítését 1944. február 10-én szavazta meg a Zala megyei közgyűlés.
- 30 Zala vármegye Muraközért, i. m.
- 31 Maróthy-Meizler Károly: Az ismeretlen Mindszenty, i. m. 214. o.
- 32 Új Püspök Atyánk = Veszprém Egyházmegyei Katolikus Tudósítók – Az Egyházmegyei Katolikus Akció Hivatalos Közölnye. 1944. március, 5. o.
- 33 Maróthy-Meizler Károly ügyvéd (1897, Keszthely – 1964, Buenos Aires). A Mindszenty megyei és zalaegerszegi elnöklété alatt lévő keresztény pártok dunántúli szervezője, országgyűlési képviselő (1936–1939) = <http://zalai.dfmk.hu/zalaiak?p=601>
- 34 Maróthy-Meizler Károly: Az ismeretlen Mindszenty, i. m. 214–215. o. A tárgyalást rövidítve összefoglalja: Kózi Horváth József: Mindszenty bíboros, i. m.
- 35 Mészáros István: Mindszenty a Sándor-palotában, i. m. 33–34. o. A németországi Holczkirchenben élő P. Fekete Bertalan Géza 2000. január 10.-én kelt, Mészáros Istvánhoz írt levelének melléklete: a helyi televízió számára vele készített riportfilm hanganyagának szövege.
- 36 A kisgyűlésben a főispán bejelentette, hogy Muraközben ma bevezették a katonai közigazgatást. Ismét magyar a Zrínyiek földje. Nincs többé „csonka” Zala = Zalamegyei Újság, XXIV. évf. 154. szám, 1941. július. 9. (szerda) 1. o.

37 Nagy ünnepséggel fogadták Alsólendván Grósz József szombathelyi megyéspüspököt = Zalamegyei Újság, XXIV. évf. 158. szám, 1941. július. 14. (hétfő) 1. o. A vatikáni államtitkárság 1941. május 15-én döntött az addig a mari-bori püspökség alatt álló területet szombathelyi püspökséghez való csatolásáról, június 1-ben jelölve meg az átadás időpontját. Grósz József ezt május 29.-i üzenetében tudatta a terület papjaival és híveivel (közölve: Grósz József szombathelyi megyéspüspök főpásztori szózata a visszatérő területek papjaihoz és híveihez = Zalamegyei Újság, XXIV. 121. szám, 1941. május 29., csütörtök).

38 Ma vezettük be a polgári közigazgatást az alsólendvai járásban = Zalamegyei Újság, XXIV. évf. 186. szám, 1941. augusztus 16. (szombat) 1. o.

39 Csütörtökön a Muraközben is életbelép a polgári közigazgatás = Zalamegyei Újság, XXIV. évf. 188. szám, 1941. augusztus 19. (kedd), 1. o.

40 Mészáros István: Mindszenty a Sándor-palotában, i. m. 36. o.

41 Zala vármegye Muraközért, i. m.

42 Pehm József: Muraköz egyházi élete = Zalamegyei Újság, XXIV. évf. 163. szám, 1941. július 19. (szombat) 1. o.; dr. Láposi-Haller Jenő: Miért kell Muraközt tüstént magyar egyházmegyéhez csatolni? = Zalamegyei Újság, 1941. október 18. 2–3. o.

43 Mészáros István: Mindszenty a Sándor-palotában, i. m. 37. o.

44 Mindszenty Ortway Tivadar hivatkozik: A horvát-slavon-magyar határvidék kifejlődésének logikája, területi és szervezeti alakultának története, mult és jelen fennállásának jogalapja. tekintettel az egyetemes és részleges pragmatikai történetre. I. rész. A Határvidék kifejlődésének logikája. Temesvár, 1871.

45 Pehm József: Muraköz egyházi élete, i. m.

46 Pehm József: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora. Zrínyi Nyomdaipar Részvénytársaság, Zalaegerszeg, 1934. 285–286. o.

47 Uo. 293–294. o.

48 Uo. 274., 298. o.

49 Pehm József: Muraköz egyházi élete, i. m.

50 Esty Miklós feljegyzései. In: Szent István Társulat régi irattárában, jelzet nélkül. Közli: Mészáros István: Mindszenty a Sándor-palotában, i. m. 37–38. o.

51 Uo. 42–43. o.

52 Új Püspök Atyánk, i. m.

53 Zalaegerszeg városa jegyzőkönyvben örökítette meg Mindszenty József megyéspüspök érdemeit = Veszprémi Hírlap – Keresztény politikai lap. 1944. április 19. 2. o.

54 A veszprémi püspök levele a felsőház elnökéhez mentelmi ügyének mielőbbi tárgyalása érdekében. 1945. március 19. In: Á.B.T.L. 3.1.9. V.-700/32. 151–161. o. A forrás közölve: Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: Majd' halála ítélvé. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008. 190–201. o.

55 Balogh Margit: Mindszenty József és a KALOT. In: Mindszenty József veszprémi püspök 1944–1945. Felolvasóulések Veszprém történetéből 4. Szerkesztette: T. Horváth Lajos. Veszprémi Érsekség – Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata – Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 1996. 53. o.

56 Mészáros István: Mindszenty a Sándor-palotában, i. m. 44–45. o.

57 Uo. 45. o.

58 Maróthy-Meizler Károly: Az ismeretlen Mindszenty, i. m. 215. o.

TÁMBA Renátó

A parasztleányi élet motívumai Fényes Adolf festészetében

Tanulmányomban Fényes Adolf egyalakos leánygyermek-ábrázolásait kívánom bemutatni, egyrészt a gyermekkori sajátosságok rögzítésének, közvetítésének törekvését hangsúlyozva, másrészt a parasztleányi élet, a paraszti gyermekszemlélet jól körülhatárolható elemeit említve, mert a művész vásznain határozottan megjelennek a paraszti társadalomban munkálkodó gyermekképp és gyermekfelfogás különböző elemei. Fényes Adolf állapotképeket festett, s miképp a hétköznapiakban, úgy vásznain is rendkívül szűkszavú, lényeglátó volt. Ez a fajta szűkszavúság jellemzi gyermekábrázolásait is, amelyek, azon túl, hogy közvetítik a korabeli paraszti gyermekszemléletet, már tanúskodnak a korabeli gyermektanulmányi mozgalmak hatásáról is. E képeken ugyanis tükröződik a művész fokozódó érdeklődése a gyermekélet, gyermeki viselkedés apró nüanszai, az életkori sajátosságok megfigyelése, illetve a gyermeki gondolkodás, a gyermeki cselekvések megfigyelése, s a gyermekkultúra, a gyermekek viselkedése, lélektana és kognitív képességei (figyelem, emlékezet, felfogóképesség, érdeklődés stb.) iránt.¹

Egyalakos leánygyermek-ábrázolások a „sötét” periódusból (1898–1903)

Fényes Adolf Kecskeméten született, jómódú, művelt rabbicalád fiaként. Magányos ember volt és különc, távol tartotta magát az izgalmtól és a szocialista gondolkodástól.² Munkáságában kifejezésre jutott ugyan egyfajta nagyfokú szociális érzékenység, ez azonban nem állt közvetlen rokonságban a korabeli szocialista mozgalmak radikalizmusával, hiába tették meg saját korában „szocialista apostolnak”, hiába látták benne „Marx és Lassalle küzdő katonáját”.³ Miképp Lyka Károly írta, piktúrájában „nem a proletár, hanem a szín és a rajz”,⁴ illetve a kurta, tömör kifejezés a meghatározó (*Család*). Erről kívánja meggyőzni olvasóit a *Művészet* 1902/1. számának szerzője is. „Kétségtelen, hogy Fényest kevésbé vezették modern társadalomfilozófiai eszmék, mint inkább festői gondolatok. Egyetlen képe sem támadt abból a célból, hogy izgasson egy szociológiai kérdés mellett vagy ellen. De talán inkább az a sajátos patina érdekelt, amely külön színt ad a gyár és a mező munkása bőrének”.⁵

Fényes festészetét ekkortájt – hozzávetőleg 1898–1903 között, a *Szegényemberek élete* c. ciklus festésének első alkotóperiódusában – sajátos, különc humanizmus jellemezte, amely egyszerre volt megértő és kíméletlen az ábrázoltakkal szemben. A festő még pályája elején találkozott a francia és a belga naturalizmus által képviselt, a szociális kérdések iránt érzékeny változatával, már korán hatott rá a német, ún. „Arme-Leute-Malerei” (Szegényember-festészet) iránya, ám képeit soha nem jellemezte nyílt társadalmi-politikai szerepvállalás, sem a naturalizmus aprólékos kidolgozása. Stílus értelemben a 17. századi holland (Rembrandt) és

spanyol (Velázquez), illetve a korabeli holland realizmus (Isräels) állt hozzá közel, s ő maga is úgy vallott, hogy szegényember-ciklusának darabjait Hollandiában és Belgiumban tett tanulmányútjai, különösképpen Rembrandt hatására alkotta. Festészete a magyar kortársak közül Mednyánszkyéval, Kernstok Károlyéval vagy Kosztáéval rokonítható, még hozzá a lényeglátás és a paraszt-tematika révén.⁶ Bár Hornyik Sándor kiemeli, hogy a művész ekkortájt „az impresszionizmussal kacércodó modern naturalizmus izgalmas mestereivel (Zorn, Bastida) került egy regiszterbe”,⁷ képei e festők munkáinál passzívabbak, állapotszerűbbek, koncentráltabbak.

Mindenesetre a szolnokiak közül Fényes állt legközelebb a századforduló német művészetében elterjedt „Arme-Leute-Malerei” szelleméhez,⁸ hiszen komor tónusokkal felvitt meditatív parasztjelenetei a deprivált és marginalizálódott embercsoportok iránti mély részvéttről és szolidaritásról tesznek tanúbizonyságot. Azonban a hitelesség érdekében lemond a részletező kedvű elbeszélés igényéről, amely még *Civódás* c. képén (1896) tetten érhető, ehelyett képei atmoszféráját az eseménytelenség, a csend és az elmélyült, aprólékos, ám korántsem szószátyár leírás határozza meg (*Napszamos*, 1900 k.). Fényest nem a társadalmi közegek vizsgálata érdekelte, hanem az egyén életének egy-egy apró mozzanata.⁹ Éppen e felfogás közelítette festését a zolai naturalizmus felé,¹⁰ ám művein még Munkácsy, illetve, mint már jeleztük, már Rembrandt hatása is érződik, mégpedig az ecsetkezelés, a kolorit, a fény-árnyék játék és az emberábrázolás tekintetében.¹¹ Fényes Adolf festményei csöndesen, ám sokat sejtetően képesek megleveníteni egy-egy darabot a valamikori munkás- és parasztember „természetrajzából”, kegyetlenül, ám mégis megértően és elfogadással tárva föl az emberi élet alsó régióinak már-már állatiasnak tetsző zugait is.¹²

Ebben a periódusban azonban nem csak munkásokat és megfáradt parasztembereket festett, de több képet alkotott az anya-gyermek kapcsolatról (*Anya*, 1901; *Bölcsőt ringató*, 1902), illetve gyermekportrékat is készített. Komor tónusokkal felvitt, töredékesnek ható, meditatív szemléletű festményei közül való az *Almát evő kislány* c. kép (é. n.) is, azon belül is 1898 környékéről, amikor a művész még vörös alapon festett.¹³ A kép szikár eszköztelensége ellenére is érzelmileg felfokozott, ami a vaskos, zsíros, heves ecsetkezelésből fakad, illetve a földszerű barnáknak, a vörös alap vibrálásának és a decentralizált-aszimmetrikus kompozíciónak köszönhető.¹⁴ A Munkácsy- és Rembrandt-hatásról valló kép sötét, barnás tónusokkal felvitt háttere révén érzékelhetővé válik a spontánnak ható gyermeki jelenet mögött munkálkodó drámai hangulat, de tragikus atmoszférát sejtet a leányka háttér előtt kibontakozó sötétruhás, kissé görnyedt hátú alakja is. Ez a sziluett félszogséget, szemérmességet és szegénylősséget közvetít, utalva arra, hogy társas környezete már kicsi korától a visszafogottság, az észrevehetetlenség tulajdonságaira szoktatja őt és az alkalmazkodóképesség csíráit kívánja elültetni benne. A gyermek társadalmi réteghelyzetét pusztán ruházata jelzi, a tárgyi részletek hiánya roppant lényeglátóvá, koncentrálttá teszi a képet.

A kislány szemléletét egész lényével az almaevés élvezetére összpontosít. A magasan elhelyezett horizontnak köszönhetően az alakot mintegy felülnézetből, a felnőttnézőpontjából ábrázolja; ez kifejezetté teszi a háttérben munkáló felnőttnézőpontot, s egyszerre érzékelteti a kislány társadalmi környezetének való alávetettségét, illetve alacsony társadalmi presztízséből fakadó kiszolgáltatottságát. Ugyanakkor arcát alig látjuk, s ennél fogva nincs mód az azonosulásra, a részvételre és a szájalomra apró lénye iránt.¹⁵ Ez a szemléletben feszültséget kelt, s éppen ez a feszültség távolítja el kissé a kép felfogását a naturalista piktúra felfogásától, ám az irodalmi naturalizmus szemléletének működését (zolai társadalmi determinizmus, töredékszerűség, de goucourte-i életdarab-technika) érvényesnek tartjuk.

A kislány testével kissé jobbra fordul, fejét viszont balra fordítja, s lefelé szegi; ez a fejartás a hallgatagságra és a visszafogottságra utal, tehát a szófogadó, szemérmes leánygyermek

képére. Ugyanakkor a test képtérben való decentralizált elhelyezése és félprofil-aszimmetrikus beállítása a gyermeki esetlenséget, spontaneitást jelzi, utalva a gyermekségből fakadó befejezetlenségre, de érzékelteti a gyermek környezetének nyugtalanságát is. Ez által érzékeltetővé válnak a gyermekek lélektani és fiziológiai dimenziói egyaránt, amelyekre a korszak pedagógiai áramlatai (pl. Felméri Lajos: *A neveléstudomány kézikönyve*, 1890; Nagy László: *A gyermek érdeklődésének lélektana*, 1908; *Kisdednevelés*)¹⁶ idővel mindinkább ráirányították a figyelmet. Azonban emeljük ki: a képen a gyermeki tartalmak elválaszthatatlanul összefonódnak az alázatos paraszti életrendnek való alávetettség mozzanatával, s ezt itt eszméletörténeti analógiákon keresztül érzékeltetjük.

A figura képtérben történő elhelyezése, illetve a fény-árnyék hatás révén a kép rokonítható Rembrandt *A művész fia, Titus az íróasztalnál* c. festményével, a mű egyik stiláris párdarabja az életművön belül pedig a *Napszámos* (1900 k). A Titus-párhuzam mellett érvelve elmondhatjuk, hogy az alma hagyományosan a beavatás, a tudás és a megismerés gyümölcseként értelmezhető (ld. a bűnbeesés történetét a *Bibliában*),¹⁷ s ennél fogva az alma attribútumában kifejeződik a felnőtté válás útjára lépés mozzanata.

Ugyanakkor, mivel a megismerés (és az öntudatosá válás) mozzanatán keresztül felidézhető az eredendő bűn mítosza, utalás történik arra a megannyi átélt szenvedésre is, amelyet a keresztény felfogás szerint minden ember kényszerült átélni a kegyelmi rend visszautasítása óta. Eszünkbe juthat az a passzus a bűnbeesés történetéből, amelyben Isten megsokasítja az „asszonyi állat” terhességi és szülési fájdalmait, illetve megnehezíti a kenyérszerzést az emberek számára (*1Móz 3,14–19*), erről pedig asszociálhatunk a paraszti társadalom kíméletlen életfelfogására, amelynek ugyancsak eredője a „kenyéért” való „veritékes” küzdelem. Ez az életfelfogás a képen összekapcsolódik Schopenhauer életfilozófiájának üzenetével, ugyanis az almába harapás aktusa mintha azt sugallná, hogy az ember – még a gyermek is – ösztönmegnyilvánulásai révén szüntelenül újratermeli a szenvedést, a nyomort és a bűnhődést. A képen tehát a „gyermek Évát” (vagy ha tetszik: „Éva lányát”) látjuk, aki kénytelen elviselni az élet tudattalan akarását, a szüntelen szükség és a vak ösztön szűkösre szabott rabigáját.¹⁸ A semleges háttér sötétbarnás tónusai is az ebből az életérzésből fakadó hallgatagságot, szomorúságot és alázatot juttatják kifejezésre, de ráirányítják a figyelmet a szegénységre és a haláltól való félelemre is,¹⁹ e jelentések által definiálva pedig a parasztleányi gyermekkort is. A vázolt tartalmak jutnak kifejeződésre a nyers felületkezelés révén is, némiképp felidézve az irodalmi naturalizmus szemléletét is, gondolva itt például a zolai társadalmi determinizmus²⁰ és az életdarab-technika²¹ érvényesülésére.

Mint már említettük, az alma utalhat a termékenységre és az anyaságra is, illetve átvitt értelemben a női princípium hordozója. Az anyaság jelentéséből fakadóan az adakozás jelentése is megbújik e motívumban, illetve az az önfeláldozó szellem, amely felnőttkorban lesz jellemző minden lányra, amikor már asszonnyá érnek, anyává válnak. A kislány lényében érlelődően van a későbbi asszonysors, így tehát következtetést tehetünk a „miniatűr felnőtt” képére; ezt támasztják alá a kép komor tónusai is. Mindezzel együtt érzékeltető a gyermekkor önértéke, minőségi különbözősége és bája is, a kislány minden szégyene és kiszolgáltatottsága, a felszín alatt munkálkodó feszültség és létbizonytalanság ellenére.

Ugyancsak a művész sötét periódusából való a *Piros kendős lány* c. kép (é. n.), ám – a sötétebb alapozásból sejtethetően – annak későbbi, századelejei szakaszából. A némi Rembrandt-hatást magán viselő portrén már egy idősebb kislányt látunk; arckifejezése és élénk, fürkésző tekintete öntudatoságról árulkodik, formás, vasok ajkai akaratos, büszke jellemre utalnak. A félprofil-aszimmetrikus elrendezés mozgást visz a térbe, mintegy jelenvalóvá téve a lányka alakját. E beállítás elevevéseget, dinamizmust kölcsönöz, a gyermek nyakán lévő piros

kendő pedig fokozza a térbeliséget és expresszív hatást visz a sötét, semleges háttérbe, így hívva fel a figyelmet a háttérben munkálkodó paraszti élet nehéz rendjére. Mindazonáltal a kislány szinte jövőt fürkésző tekintete, illetve a fekete és a vörös kontrasztja már-már forradalmi hevületet visz a képbe. Mindennek nyomán a kép kapcsán megszólaltatható a „gyermek mint a jövő építőmestere” retorika,²² amelyet a deklaráció szintjén majd magába épít a „vörös herbartizmus” gyermekképe is.

Mindenesetre e kép – akárcsak az előző – már magában hordozza a gyermeki életvilág iránt egyre fokozódó érdeklődést, amely a századforduló társadalmi diskurzusait jellemezte, gondolva itt a gyermeknevelési folyóiratok hasábjain folyó vitákra a gyermeki aktivitás, önkibontakozás és szabadság létjogosultságának elismeréséről, a gyermeki érdeklődés, képzelőerő, játékoság és gyengédség jelentőségének hangsúlyozásáról.²³ Egyszóval mindarról, ami a gyermekkor önértékének, a gyermekség minőségileg különböző voltának, illetve a gyermeki funkciók jelentőségének elismeréséhez vezet.

Leánygyermek-ábrázolások a „napfényes” periódusból

A művész a korábbi évek sötét, komor tónusú festményeivel szemben 1904-től már világos, napfényes képeket alkotott, sárgák és rózsaszínek harmóniájában megfestett jeleneteket (*Babfőjtők*). Új képeire már a stilizálás, az összbenyomás megragadására való törekvés, illetve a lokális színek használata jellemző (*Iskolásgyermekek, Szolnoki menyecske, Nyár a tanyákon*). Programjává lett a „napfényes, derűs ábrázolás”.²⁴ Új festészetét a „világos festés” technikája, a nagy kontúrokba foglalt színfoltokban való ábrázolás, a részletezés, a dekorativitás, a stilizálás és a tárgyiaság jellemezte,²⁵ amelyek együtt derűsebb életszemlélethez vezettek. Sárgák és rózsaszínek harmóniájában megfestett jelenetei a plein air hatása alatt fogantak, gondolva itt olyan alkotásokra, mint amilyen például az *Utca Vácott* (1904), a *Babfőjtők* (1904) vagy a *Kisvárosi délelőtt* (1904).

Fényes e képeiből fokozatosan elvész „az anyagosság, a szövet [és a] modellatúra”, kompozícióján egyetlen meghatározó színt találunk, amely éppen a kívánt mértékben tölti ki a képet. Lyka Károly „az egyszerűsítés helyes példaképeinek” nevezi e műveket, amelyeken „szélesen, laposan, nagy kontúrokba foglalva” kerülnek egymás mellé a színfoltok, s ennek okán már-már – miképp a kritikus is megállapítja – valóban emlékeztetnek e vásznak a „színes japáni fametszetekre”.²⁶ A japán festőkhöz (Utamaro, Hokusai) hasonlóan Fényes is „a síkba kiterített – gyakran komplementer – színfoltok ellentét hatásaira (Degas, Lautrec, Gauguin)”²⁷ építette kompozícióit, nélkülözve a plaszticitást és távlati hatást (vö. Pierre Bonnard: *A kis mosónő*, 1896). Ő is mellőzte a fény-árnyék hatást, s helyett színfokozatok, féltónusok, nagy, egymás mellé helyezett színfoltok jelennek meg a vásznan.²⁸ Fényes e korszakában arra törekedett, hogy mentesítse képeit a perspektíva, a térábrázolás és a szimmetria szabályaitól.²⁹ Tipikusan japán hatásra utal az is, hogy Fényes e művei 1903–1906 között egyre decentralizáltabbak, aszimmetrikusabbak lettek: a figurák teljesen szabadon kerültek elhelyezésre a vásznon, már-már a dekomponáltság hatását keltve. Jellemzővé váltak az átlós vagy ferde tengelyek is, valamint a képkivágásos megoldás, amely olyan benyomást kelt, mintha a kép a valóság egy kiragadott részlete volna csupán. Fényes tehát itt határozottan leszámolt a totalitás, a „befejzettség” eszményével.³⁰ Ebből következően ideológiai konstrukciók sem tükröződnek itt, ahogyan az emberalakok is szinte hangsúlytalanul jelennek meg, csakúgy, mint bármely más eleme a természetnek.

Már a vázolt korszakból való a *Parasztlány* c. kép (1900-as évek, valószínűleg 1903–1905 között) is, feltehetően a szegényember-periódus világosabb időszakának lelegejéről, amikor

még az anyagosság nem veszett el festészetéből. Mindenesetre itt már az „állat az emberben” toposz³¹ kifejezésre juttatásának törekvésével szemben a paraszti életben tapasztalható bensőségesebb hangulat, derűsebb létezésérlelet érzékeltetése volt a művész szándéka. E célból nagy világító erejű színeket (kékeket és sárgákat) használt, ám ezek hatását ellensúlyozza a fej- és vállkendő barnája, amely utal a „föld- és sárszagú” paraszti élet egytörvényűségére, a falusi életrendbe való beletagoaltságra; mi sem tanúsítja jobban, hogy a festő nem titkolta el a falusi élet hallgatag, melankolikus természetét sem. E széles ecsetkezeléssel megfestett, reflexgazdag képen a leány ernyedten pihenteti ölében nehéz munkában elfáradt, törekeny kezeit, érzékeltetve nyugodt lelkiállapotát. Ezek a törekeny, ám dolgos kezek eszünkbe juttatják a *Napszámos* (1900 k.) pihenő, dolgos férfiikezeit is. A metakommunikáció jelei (komoly, alázatos tekintet, dolgos kezek, összezárt lábak) a visszafogott leánygyermek ideáljára utalnak, akárcsak a testiséget elfedő barna fejkendő, amely egyúttal – a parasztasszonyi lét jellemző motívumaként – már-már előrevetíti a halk szavú parasztlányka későbbi sorsát. A kendő-motívum hangsúlyosan jelenik meg Viczko Jolánta *Kendők* c. művében is, amelyben a kendő első megkötése a felnőtte nyilvánítás mozzanataként jelenik meg, a kendő maga pedig a derekas fiatalasszonyi sors szimbóluma,³² akárcsak a tárgyalt képen. A falra akasztott képek (tájkép és szentkép?) módosabb körülményekre utalnak, s egyúttal a polgárosulás folyamatára, hiszen tudvalevő, hogy a fellendülő díszítőkedv az elsősorban a közép- és gazdagparaszti rétegben tapasztalható polgári modernizáció kísérőjelenségének tekinthető.³³

A *Kosarat vivő parasztlány* c. olajkép (1904) – az előző művel szemben – távol áll a pszichológiai értelemben vett karakterábrázolás törekvésétől, e mű inkább természetszemlének tekinthető emberalakokkal, amelynek minden képi eleme egyformán hangsúlyos. Ennél fogva itt már határozottabban érvényesülnek a napfényes periódus olyan jellemzői, mint a tárgyias-ság, a stilizálás és a dekorativitás. A közlőletről ábrázolt leány már-már kísértő látszik a képtérből, alakját a festő alul elvágta, s ez olyan benyomást kelt, mintha a jelenet a képszeleken túl is folytatódna. Így e mű a valóság egy kiragadott részletének tetszik, ellentmondva a „befejezettség” eszményének.³⁴ A parasztlány alakja tehát a fókuszponttól távol, decentralizáltan áll a képtérben, mellőzve a szimmetria és a képi egyensúly szabályait. A kép immár mentes a fény-árnyék hatástól és már-már a perspektíva szabályaitól is, ehelyett egymás mellé helyezett színfoltokból épül föl, mintegy a szemünk előtt. E színfoltok nem hagyják nyugodni a szemet, engedelmisség helyett aktív nézői részvételre serkentenek, így téve a képet élővé, ügyszólván a „világ húsának” részévé. Így a szemlélő testi mivoltában vesz részt a befogadás folyamatában, nem pedig a mindent uralni akarás (Albertitől eredeztethető) befogadói attitűdjével.³⁵

Szinte csak világosságot és színeket érzékelünk a leányalakból, arckifejezése alig kivehető. Ám mégiscsak az ő társadalmi karakterét jellemző antropológiai térben látjuk, alacsony falú parasztházak előtt, fejkendővel és réteges öltözékben, kezében szennyes- és ételkosárral, s mindez predesztinálja őt a későbbi asszonyélet szerepkörére. A kosár attribútuma – mint női princípium – hangsúlyos szereppel bír a kompozícióban, hiszen „az edényhez hasonlóan a befogadás jelképe”,³⁶ s mint ilyen, utal a nők alávetettségére és a férfiuralomra egy archaikus szemléletű társadalomban. A leányalakot körülölelő, mintegy magába fogadó parasztudvar a biztonság, a közösségi integritás érzését kelti a szemlélőben.³⁷ A parasztudvar egyébként viszsztatérő motívum Fényes életművében (vö. *Babfejtők; Udvaron*, 1905 k.; *Nyári verőfény*, é. n.). A leány fején a fehér fejkendő elfedi testiségét és szépségét, s egyúttal érzékelteti a közösségi életbe való beletagoaltságát. Ruhájának fehérre rárimel a házak fehérére, s ez a megfelelés szintén erősíti a környezethez tartozás érzését. Mindazonáltal a házak kékei egy kis derűt lopnak a fehérék révén az egyszerűségre és a spirituális dísztelenségre hajló, „puritán” erkölcsre valló életvilágba, a piros kémény pedig a közösségi kontroll éberségére utal. A leány leszegett feje

az egyszerűség ideáljára, a fáradhatatlan munkabírási erényére és a beletörődés gyakorlatára utal, ugyanakkor a leány vállkendője kifejezésre juttatja népi kultúrájának sokszínűségét és produktivitását is, akárcsak az agyagedény és a köcsög a háttérben.

Egészen más kompozíció jellemzi A *Kendős lányka* c. képet (é. n.), amelyen a dekorativitás és a foltszerű festésmód a legszembeütőbb. A kép világosbarnás háttéréből határozottan emelkedik ki a leánygyermek alakja, akinek piros ruhája ünnepélyes, szertartásos hangulatot ébreszt. Ruhájának színe, illetve az arcáról leolvasható büszkeség némiképp módosabb körből való származását jelzi, akárcsak a falon elhelyezett kép. Tartásából, illetve lényének egészéből kíméltség érződik, ugyanakkor a kicsipkedésről tanúskodó arcpír,³⁸ a varkocs, illetve az annak végére tűzött masni a szegénylős, szófogadó leány ideáljára utal. A paraszti élet merev, szertartásos rendjébe történő belenevelődés folyamatát jelzi a profilból történő ábrázolás, mely már-már a paraszti leányélet mozdulatlan ikonjává avatja az ábrázoltat. Némiképp a Tiziano *Önarcképével* kapcsolatos értelmezés mintájára³⁹ elmondhatjuk, hogy a tiszta profilbeállítás mintha itt is az önmagától való eltávolodásra és a világtalanságra utalna, tehát – a rurális társadalom kontextusánál maradván – a paraszti élet szertartásos jellege, a transzcendentális szféra hatásától áthatott, normatív nevelés módozataitól átjárt, kontroll alatt tartott gyermekkor narratívája szólal itt meg. E kép mintha csak a falusi élet erkölcsösségét ünnepelné, e lányka díszes alakjával hirdetve a paraszti erényesség folytonosságát, illetve kiemelve az individuum feloldódását a kollektívumban.

Egyfajta ünnepélyességet áraszt a *Fiatal lány kendővel* c. festmény (é. n.) is, amely profilból megjelenített gyermekmodelljének lényén komolyság és csend ül ki. A legjellemzőbb nézetből történő ábrázolásnak köszönhetően határozott élekkel, ám plasztikusan élénk rajzolódó ábrázata egyszerre áraszt szertartásos állandóságot, kíméltséget és fenségességet. Húsos ajkából, komoly tekintetéből sem szegényparaszti alázatosságot olvasunk ki, hanem nemes, büszke, ám mégis szerény öntudatot. A gyermek ruháiból, nyakláncából és fülbevalóiból módosabb származásra vagy pusztán ünnepi részvételre következtethetünk (önreprezentáció),⁴⁰ ugyanakkor fejkendője utal a leánygyermeki szorgalomra és az érlelődőben lévő leányideálra egyaránt. E mű – a drapériák, a finom szövetek érzékeltetésének köszönhetően – eszünkbe juttatja a 17. századi holland zsánerpiktúra mestereit is (Jan Vermeer van Delft *Levelet író sárgaruhás hölgy*, 1664–1665), de éppenséggel Vermeer *Leány gyöngy fülbevalóval* (1665 k.) c. műve is párhuzamként kínálkozhat a kifinomult szerkesztés és kolorit, illetve a klasszikus egyszerűség okán. E halk szavú, ám beállítása ellenére is bensőséges portrén a hallgatag leánygyermek képe bontakozik ki.

Fényes Adolftól ismerünk három leánygyermeket ábrázoló tanulmányrajzot is, amelyek vázlatosságuk ellenére is sokatmondóak. A *Kislány* (1908) komoly tekintetű modellje már-már félprofilba hajló testéhez képest felénk fordított fejjel ül, hajlott testtartásán elvárt viselkedés érződik. A *Tanulmány* (é. n.) modellje fiatalabb és pufókabb, testét kötény fedi, amely utal a már kislánykorban jelentőssé váló kiegészítő és háztartási munkatevékenységek végzésére. Ruhájának gallérja „rendességre” utal, ugyanakkor hajának egyetlen szabadon hagyott fürtje érzékelhetővé teszi a gyermeki spontaneitást és bájt, akárcsak telt arca és enyhén elforduló teste, feje. Másik *Tanulmány* c. rajzán (é. n.) ünneplőruhába öltözött kislányt látunk profilból, aki két kezében kis imakönyvet fog össze. Egyenes testtartása szófogadó viselkedésre utal, akárcsak gondosan „elkészített” hajviselete. E rajzon hangsúlyos létmotívumként jelenik meg a vallásosság élménye, illetve az ünneplőruha révén utalás történik a ceremónián való részvételre,⁴¹ s így a kép a falusi értékszocializáció és a belenevelődés témakörébe kapcsolódik. Mindhárom képen érződik a hallgatag, visszafogott leánygyermek képe, az engedelmesség és a függőség ideálja, a paraszti élet szertartásos rendje.

Mindazon túl, hogy e képek a paraszti gyermekszemlélet mintázatainak hiteles lenyomataiként értékelhetőek, egyúttal a művészek a gyermekkor antropológiai jegyei iránti érdeklődéséről is tanúbizonyságot tesznek, hiszen pusztán megjelenítésük a művész elmélyült, már-már gyermektanulmányi igényű megfigyeléseit igazolják. Nemcsak a gyermekkor anatómiai-fiziognómiai, hanem annak lélektani, viselkedési, életkori sajátosságainak rögzítésének törekvését is konstatálhatjuk ezeken az alkotásokon, amelyek, mint már azt bevezetőnkben elővezettük, közvetett módon a gyermektanulmányi mozgalmak, illetve a köztudatba mind inkább belopódzó rousseau-i gyermekszemlélet hatását viselik magukon.⁴²

A tanulás ábrázolása

A gyermekkor antropológiai igényű megfigyelésének törekvése észlelhető a művész néhány életképén is, amelyek közül az egyik, a *Reggeli lecke* c. kép (1904; eredetije szénrajz) tanulási tevékenységet ábrázol. A rajzon látható, egészen aprócska kislány most kezd ismerkedni az olvasással, tartása és tekintete átélésről, erőfeszítésről tanúskodik. Az asztalhoz nagyon közel ül, egészen ráhangolódva a leckére, kissé ökölbe szorított kezei is az összpontosítást mutatják. A tanulás mintegy szertartásosan átélt tevékenységként jelenik meg. Az asztalra előkészített bögre is erre a jellegre utal, ahogyan a kislány egész testtartása, kezeinek tartása, tekintete is ezt erősíti, akár csak réteges ruházata, „felöltözöttsége”. A gyermekalak profilhoz közeli beállítását még inkább hangsúlyozza a tanulás szertartásos voltát. Az olvasó kislány alakja kapcsán konstatálhatjuk a mértékletesség és az önfegyelem erényének működését, amely tanulási, olvasási tevékenysége nyomán mind jobban kifejlődik, körvonalazódik.⁴³ Ezek a magatartásmotívumok a belülről irányított társadalom⁴⁴ felé való átmenetre vagy Kósa László szavaival élve a „paraszti polgárosulás”⁴⁵ folyamatára utalnak. A falon függő kép – még ha nem is látjuk, mit ábrázol – talán arra utal (mutatva a paraszti polgárosulás jeleit),⁴⁶ hogy a család, ahonnan e kislány való, módosabb származású.

A képen a tanulás a személyiségfejlődés szempontjából jelentős folyamatnak érződik, ugyanakkor szertartásos jellege révén jól illeszkedik a paraszti hétköznapiak rendjébe, elősegítve az önfegyelem épülését. Amennyiben a gyermek *Bibliát*, zsoltárt vagy egyéb vallási tárgyú, célú szöveget olvas – márpedig ez, tekintve a néprajzi leírásokat,⁴⁷ valószínű –, elmondhatjuk, hogy a paraszti értékrend konzerválása szempontjából is nagy jelentőségű az ábrázolt aktus, amely révén mind közelebb kerül annak a szakrális világnak a fogalmihoz, üzeneteihez, amelybe beleszületett.⁴⁸ A kislány egész lényé alázatosságot, szerénységet áraszt magából, a rajzon megfigyelhető tevékenysége talán még inkább konzerválja személyiségének e vonásait.

Mindazonáltal e képen felfedezhetjük a gyermektanulmányi mozgalom áttételes hatását is. Az *Új Iskola* c. folyóirat például nagy hangsúlyt fektetett a gyermeki figyelem, érdeklődés, emlékezet, önálló munkavégzés és felfogóképesség vizsgálatára, illetve olyan „akarati tényező” elemzésére, mint amilyen a koncentráció, a munkában való kitartás és a kötelességtudat.⁴⁹ Mindezen megfigyelés a tárgyalt képen is érvényesül, a művész „gyermektanulmányi” irányú érdeklődését pedig a gyermek lényé felé való közelítés, illetve a képkivágásos megoldás már eleve érzékelhetővé teszi. Végül, a rögzített akarati sajátosságok, valamint a gyermek lényén, merev testtartásán érződő önfegyelem megint csak a paraszti polgárosulás folyamatával összefüggő mértékletesség erényére, a cselekvés racionalizálására, ellenőrzésére irányuló puritán etika, illetve mindezzel együtt a „fegyelmész idő” paradigmájának térhódítására utal.⁵⁰

A gyermek- és fejlődéslelektani irányú gyermeklét-motívumok megelevenítése iránti fogékonyság szempontjából a tárgyalt képpel rokonítható Albert Anker *Lány dominóval* című

műve, amelyen a gyermekkori fejlődés komoly, nagy összpontosítást igénylő feladatokkal terhelt, ingatag folyamatként került ábrázolásra. Ezt juttatja kifejezésre a sötét háttér és a kör alapú kivágás megoldása is, amely a lélek rejtelmeibe való betekintés aktusára készíti fel a befogadót, ahogyan a sötét, már-már semleges háttér is. Mint az a tárgyalt képek kapcsán is elmondható, Fényes és Anker életművében számos alkalommal találkozhatunk a gyermekvilág érzékeny mozzanatainak aprólékos, elmélyült megfigyelésével, amelyben egyértelműen felismerhető a korabeli gyermektanulmányi mozgalmak, illetve azok előkészítő áramlatainak hatása. Ugyanakkor Fényes művéhez hasonlóan e kép is beilleszthető a puritán etika és a polgári modernizáció témakörébe, hiszen mindkét művön felismerhető az önkontroll és a tudatosság mozzanata iránti érdeklődés, mégpedig a gyermek figyelemkoncentrációja révén, amely az aktív önuralom jelentéskörével összekapcsolódva akár a polgári modernizáció problémakörére is utalhat.

A leánygyermeki munkavégzés bemutatása

Fényes Adolf életművében viszonylag ritkán találkozunk munkatevékenység közvetlen ábrázolásával (szemben például Perlmutter Izsák fonó-jeleneteivel), ami festészetének passzív-meditatív, kevésbé cselekményes jellegével magyarázható. A *Lány kávédarálással* c. kép (*Kislány kávédarálással*; é. n.) azonban mégis leánygyermeki munkavégzést ábrázol, s a falusi leányélet néprajzának számos érdekes elemét nyugtázzhatjuk rajta, ugyanakkor az antropológiai igényű megfigyelés okán e mű is jelzi a gyermekkor iránti fokozódó társadalmi érdeklődést.

E mű Fényes szegényember-korszakának második, „napfényes” periódusában készült. A képen már egy idősebb, halk szavú leánygyermeket látunk, egy szobabelsőben, a paraszti enteriőr tipikus tárgyaival, motívumaival együtt. Egy szoba közepére helyezett széken ül, lábait kissé felhúzva, szorosan egymáshoz zárva – a testhasználat e módja visszafogottságra és engedelmességre utal,⁵¹ de érzékelteti a leányok „relatív teremtmény” voltát is,⁵² a kissé görnyedt háttartás révén pedig a munkára összpontosítás fejeződik ki. A lány fején fekete, pöttyös kendő utal a hallgatag, szemérmes parasztleány sorsára, de a hideg, kék falak is ezt a sorsot érzékeltetik.

A leány alakján kék színű öltözkéreteget is látunk, amely az erkölcsösségre, a családhoz és a közösséghez való hűségre, a jámborságra és az őszinteségre utal,⁵³ s ezek a falusi közösség integritása szempontjából fontos értékek. Ugyanakkor a lány felsőruhájának narancssárga színe akár utalhat a házasságra vagy a nászra is, s ez szintén a közösségi integritásra történő lényeges hivatkozás. Ezt a jelentéstulajdonítást erősítheti meg maga a kép tárgya is, ugyanis mivel faluhelyen a leányok többek között kávéval vendégelték meg a hozzájuk látogató leányokat a „kínálkozás” időszakában,⁵⁴ a kávédarálás jelenete utalhat arra is, hogy ez a leány – vagy valaki más a háznál – már „eladósorban” van. Így e képen áttételesen utalás történik a biológiai érésre, azon keresztül pedig a szereppredesztináció jelenségkörére is.

A rendszeren megkötött kötő a lány rendességére utal, hiszen faluhelyen már az is nagy szegyennek számított, ha lazán volt rögzítve, lógott.⁵⁵ Ugyanakkor a kötő az asszonyoktól megkövetelt titoktartás erényére is utalt, hiszen, mint mondták, a nagy kötő azért volt előttük, hogy eltakarják vele a bajokat. Ez meglehetősen nagy önuralmat követelt meg a nőktől, s erre azért volt nagy szükség, „hogy a család ne kerüljön a falu szájára”.⁵⁶ A kötő így már önmagában az asszonyi önuralom és a lojalitás szimbólumának tekinthető ezen az ábrázoláson (és még sok máson is), s mivel jelen esetben egy leányon látjuk megjelenítve, a már leánykorban érlelődőben lévő asszonyideálra utal, s azzal együtt a szereppredesztináció jelenségkörére. Végül jegyezzük meg: a kötő fehér színe utalhat az ártatlanság, szemérmesség, erkölcsösség eszményére is.

A testet (a testiséget!) fedő rétegzett leányviselet és a szék körül elrendezett fazekas tárgyak az archaikus falusi élet bélyegét viselik magukon. Faluhelyen a „folytonos tevékenység”⁵⁷ a leányélet alapvető eleme volt, e kép pedig sommás megfogalmazását adja a fáradhatatlan parasztleányi élet rendjének,⁵⁸ kiragadva egy szóltan pillanatot a falusi élet hétköznapjaiból. A műből érződik, a képen megelevenedő leány szokásrendszerébe és identitástudatába szerkesztett, rendszeresen végzett tevékenységnek lehetünk szemtanúi. E festményen ugyan gyermekket látunk, ám lényéből hangsúlyosabban árad az archaikus vidéki közösségek életének regulája, semmint a gyermekség lírai élménye.

E mű a klasszikus modernsége jellemző képkivágásos eljárással készült: a festő elvágott bizonyos alakokat (a szék lábát, a korszót és a tálat a földön), azt a benyomást keltve, mintha a jelenet pusztán a valóság egy kiragadott részlete volna, eltávolodva a totális képépítkezés és a „befejezettség” klasszikus-akadémikus eszményétől.⁵⁹ Az alakok az előtérbe nyúlnak, elrendezésük a képtérben decentralizált, aszimmetrikus. A korábbi sokalakos népéletkép-festészet cselekményességével és mozgalmasságával szemben a művész itt nem történetet mond, hanem ránagyít egy érzékeny mozzanatra a falusi élet rendjéből, ezáltal intimebbé, közelebbivé téve a befogadó számára a témát. A téma már nem a „magyar nép” többé a korábbi évtizedek magyar festészetéből ismert sztereotípiákkal szemben, hanem maga a parasztság. Ez a parasztságélmény elevenedik meg a *Hazatérő testvérek* c. képen (1903) is. Mindkét mű a falusi gyermekélet egy-egy mozzanatának érzékletes, az élmény elevevőségével és melegével átítatott leírását adja, akárcsak az életdarab-technika⁶⁰ segítségével, mint pl. Móricz Zsigmond vagy Móra Ferenc regényei.⁶¹

*

Fényes Adolf festészetében az egyalakos gyermekábrázolások nagy számának ténye már önmagában a gyermek lényé iránti fokozott érdeklődésre utal. A művein fellelhető gyermekképelemek (hallgatagság, szégyenlősség, visszafogottság, beletörődés), s azokkal együtt a szerepredestinációra való utalások némiképp felülírják ugyan az egyetemes gyermeklét-motívumok (anatómiai-fiziognómiai, fejlődés- és gyermeklélektani jegyek) művészi kutatására való törekvést, amely egyébként a társadalmi közeg gyermekfelfogásának tudatosításával, az arra való művészi reflektálással jár együtt, ám a gyermekélet iránti fokozódó érdeklődés mégiscsak egyfajta társadalmi szemléletváltozást jelez előre. A művész a gyermekélet és a gyermekség megjelenítése helyett a dolgoz, alázatos paraszti életrend megelevenítésére törekedett, kifejezésre juttatva az engedelmesség és a függőség ideálját, illetve a „miniatűr felnőtt” képét, ám e művek mégis figyelmeztetnek a gyermekkor antropológiai vonásaira, sőt, némiképp már a gyermektanulmányi mozgalmak közvetett hatásait is tükröztetik.

Jegyzetek

1 Lásd: Révész Emese: Fényes Adolf. Kossuth Kiadó, Budapest, 2014. 52. o.; Szűcsné Molnár Erzsébet: Reformpedagógiai témák a „Gyermek” c. folyóiratban 1907–1934-ig. In: Kéri Katalin (szerk.): Ezerszínű világ (Dolgozatok a neveléstörténet köréből). Mozaikok a nevelés történetéből V. Pécsi Tudományegyetem Tanárképző Intézet, Pécs, 2000. <http://kerikata.hu/publikaciok/text/!kek/ezerszin/ezersz16.htm>. Megtekintés: 2015.10.22.; Mikonya György: A gyermektanulmányozás tudástartalmának formálódása = Iskolakultúra, 2008. 5–6. szám, 104. o.

2 Bálintné Hegyesi Júlia: Fényes Adolf festőművész munkássága 1867–1945. Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, Szolnok, 1992. 25. o.

3 Lyka Károly: Fényes Adolf = Művészet, 1905. 6. szám, <http://epa.oszk.hu/00000/00009/04/353-361-fenyas.htm>. Megtekintés: 2012.12.26.

4 Uo.

- 5 Ismeretlen szerző: Fényes Adolf tanulmányairól = Művészet, 1902. 1. szám, 66. o.
- 6 Révész Emese: Fényes Adolf, i. m. 13, 16. o.
- 7 Hornyik Sándor: Fényes Adolf: Bölcsőt ringató, 1902. Kieselbach Galéria és Aukcióház, Budapest, é. n. http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:NRAdv1g1j0J:www.kieselbach.hu/alkotas/bolcsot-ringato_6506+&cd=9&chl=hu&ct=clnk&gl=hu. Megtekintés: 2014.11.30.
- 8 Németh Lajos: Modern magyar művészet. Corvina Kiadó, Budapest, 1972. 26. o.
- 9 Vö.: Nagy Sándor: Művészi hitvallások = Művészet 1903. 4. szám, http://www.mke.hu/lyka/02/muveszet_02_hitvallas.htm. Megtekintés: 2012.11.29.
- 10 Vö.: Németh Lajos: A művészet sorsfordulója. Ciceró Kiadó, Budapest, 1999. 122. o.
- 11 Lyka Károly: Fényes Adolf, i. m.; Vadas József: A magyar festészet remekei. Corvina Kiadó, Budapest, 2003. 122. o.
- 12 Vö.: Zoltai Dénes a zolai naturalizmusról: Zoltai Dénes: Az esztétika rövid története. Helikon Kiadó, Budapest, 1997. 202–206. o.
- 13 Lyka Károly: Fényes Adolf, i. m.
- 14 Révész Emese: Fényes Adolf, i. m. 13. o.
- 15 Uo.
- 16 Németh András: A reformpedagógia gyermekképe = Iskolakultúra. 2002. 3. szám, 21–23. o.
- 17 Pál József és Újvári Edit (szerk.): Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából. Balassi Kiadó, Budapest, 2001.
- 18 Hans-Joachim Störig: A filozófia világtörténete. Helikon Kiadó, Budapest, 2006. 402–414. o.
- 19 Vö.: Bródy Sándor: Előszó a Nyomor első kiadásához. In: Czine Mihály (szerk.): A naturalizmus. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1979. 192. o.
- 20 Zoltai Dénes: Az esztétika rövid története, i. m. 203–204. o.
- 21 Edmond de Goncourt: Előszó a Zemganno-fivérekhez. In: Czine Mihály (szerk.): A naturalizmus, i. m. 168–171. o.
- 22 Németh András: A reformpedagógia gyermekképe, i. m. 21–32. o.
- 23 Varga László: A kisednevelés című folyóirat gyermekképe, avagy az engedelmesség pedagógiai dilemmái = Neveléstörténet, 2006. 1–2. szám, http://www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/?rovat_mod=archiv&act=menu_tart&cid=33&rid=1&id=201. Megte-kintés: 2014.11.08.
- 24 Végvári Lajos: Szolnoki művészet. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1952. 46. o.
- 25 Aradi Nóra: Fényes Adolf. Corvina Kiadó, Budapest, 1979. 6. o.; Lyka Károly: Fényes Adolf, i. m.
- 26 Lyka Károly: Fényes Adolf, i. m.
- 27 Nicole Tuffelli: A XIX. század művészete. Helikon Kiadó, Budapest, 2001. 32. o.
- 28 Uo.; valamint: Belinda Thomson: Impresszionizmus. Gyökerek, megvalósulás, fogadtatás. Glória Kiadó, Budapest, 2006. 202. o.
- 29 Vö.: Hauser, Arnold: A művészet és az irodalom társadalomtörténete. II. kötet, Gondolat Kiadó, Budapest, 1969. 311. o.
- 30 Nicole Tuffelli: A XIX. század művészete, i. m. 33. o.
- 31 Émile Zola: Naturalizmus. Az 1880. évi Salon. In: Czine Mihály (szerk.): A naturalizmus, i. m. 171–173. o.; Émile Zola: A kísérleti regény. In: uo. 174–185. o.
- 32 Viczkó Jolánta: Kendők. Rejtjel Kiadó, Budapest, 1997. 16–17. o.
- 33 Kósa László: Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon 1880–1920. KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen, 1990. 79–83. o.
- 34 Nicole Tuffelli: A XIX. század művészete, i. m. 32–33. o. Vö. még: Edgar Degas: „Concorde tér”, 1875 – lásd: Belinda Thomson: Impresszionizmus, i. m. 196–197. o.
- 35 Lásd: Karlheinz Lüdeking: Irányok között. Elmélkedések a „képek vitája” aktuális frontvonalairól. In: Bacsó Béla (szerk.): Kép, fenomén, valóság. Kijárat Kiadó, Budapest, 1997. 285–299. o.
- 36 Pál József és Újvári Edit (szerk.): Szimbólumtár, i. m.
- 37 Pócs Éva: Az emberi világ. Tér és idő. In: Faragó Tamás (szerk.): Magyarország társadalomtörténete a 18–19. században, 2. kötet. Dico Kiadó – Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2004. 138–139. o.
- 38 Jávor Kata: A magyar paraszti erkölcs és magatartás. In: Sárkány Mihály és Szilágyi Miklós (szerk.): Magyar Néprajz VIII. Társadalom. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000. 614. o.
- 39 Hans Tietzét kommentálja: Bacsó Béla: Ön-arc-kép. Kijárat Kiadó, Budapest, 2012. 136. o.
- 40 Az önreprezentáció jelenségköréről lásd: Erving Goffman: The Presentation of Self in Everyday Life. University of Edinburgh – Social Sciences Research Centre, Edinburgh, 1956. 10–11, 13–14. o.
- 41 Lásd: Piotr Sztompka: Vizuális szociológia. A fényképezés mint kutatási módszer. Gondolat Kiadó – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest-Pécs, 2009. 143. o.
- 42 Rousseau-i hatás alatt érte itt pl. a Kiss Áron és Öreg János Nevelés és oktatástan c. könyvében ([1876], 1895) olvasottakat a „kellőidejűségről”, vagyis „a gyermek fejlődését követő, azt óvatosan segítő nevelés” Erasmusig visszavezethető, ám alapvetően romantikus felfogását, illetve Emericzy Gézának az angolszász és a rousseau-i bol-

dogságetikát idéző könyvének (Népiszkolai neveléstan, 1882) pedagógiai optimizmusát. A párhuzam természetesen közvetett, de a gyermeki életkori, fejlődési sajátosságok iránti elmélyült megfigyelés miatt feltétlenül jogos.

43 Lásd: David Riesman: A magányos tömeg. Polgár Kiadó, Budapest, 1996. 149. o.

44 Uo. 67–70. o.

45 Lásd: Kósa László: Paraszti polgárosulás..., i. m. 56–57. o.

46 Uo. 55–57. o.

47 Lásd: Jávor Kata: A magyar paraszti erkölcs és magatartás, i. m. 603–604. o.; Szuhai Benedek: Arany ÁBC = Sárospataki Lapok, XVIII. évf. 1899. 46. szám, 948–952. o.; Gazda Klára: Gyermekvilág Esztelneken. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 99–100. o.; Illyés Gyula: Puszták népe. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 193. o.

48 Deáky Zita: A kisgyermekkor történeti néprajza Magyarországon. Századvég Kiadó, Budapest, 2011. 211–214. o.

49 Szűcsné Molnár Erzsébet: Reformpedagógiai témák..., i. m.

50 Michel Foucault: Felügyelet és büntetés. A börtön története. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1990. 203–210. o.

51 Barbara Pease és Allan Pease: A testbeszéd enciklopédiája. Park Kiadó, Budapest, 2004. 199. o.

52 Jávor Kata: A magyar paraszti erkölcs és magatartás, i. m. 629. o.; Nagy Olga: A nők szerepe és helyzete a paraszti társadalomban. In: Pozsony Ferenc (szerk.): A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 6. 1998. 52–66. o. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2010/ro/kriza_tarsasag_evkonyv_06/pages/004_A_nok_sze-repe_es_helyzete.htm. Megtekintés: 2015.11.11.

53 Vö.: Király Sándor: Általános szintan és látáselemlet. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994.

54 Gazda Klára: Gyermekvilág Esztelneken, i. m. 120. o.

55 Jávor Kata: A magyar paraszti erkölcs és magatartás, i. m. 613. o.

56 Uo. 632–633. o.

57 Uo. 672. o.

58 Uo. 630. o.

59 Nicole Tuffelli: A XIX. század művészete, i. m. 33. o.; Belinda Thomson: Impresszionizmus, i. m. 196–197. o.

60 Edmond de Goncourt: Előszó a Zemganno-fivérekhez, i. m. 168–171. o.

61 Móricz Zsigmond: Életem regénye. Kossuth Kiadó, Budapest, 2014; Móra Ferenc: Kincskereső kisködmön. Móra Könyvkiadó, Budapest, 1951.

TUSNÁDY László

Rákóczi - induló

Féktelen életremény. Öröm és boldogság: a győzedelmes és meggátolhatatlan élet. Zeng, mert nem lehet másképpen, csak így, győzedelmesen!

Hiába néztek annyiszor a fegyverek a szívünkbe, ennek a zenének a hangjai a mi létezésünk eszméjét hirdetik. Azt nem lehet és nem szabad érckoporsóba zárni. A jövőnek a helye nem ott van. Ami szép és természetes itt a magyar glóbuszon, az benne ötvöződik eggyé. Miért oly boldog ez a dallam? Miért oly győzedelmes ez a ritmus? Mert a magasabb értéket képviseli, nem a hódító, tömegmészárszék megszállottjainak a féktelen gögje van benne, hanem a letiportak életre repesése hatja át.

Berlioz dallamot kért és kapott. Népet és nemzetet keresett és talált budai útja során – úgy, ahogyan az volt, úgy, ahogy az egyáltalában lehetett.

Odahaza, a térképre meredve mi ragadta meg, hogy erre a nem túl kényelmes, olykor talán viszontagságos útra rászánja magát? Lexikonokra tévedt-e a tekintete? Találhatott olyan hazai – francia – bölcs és vaskos tudósi remeket, amelyben ott sorjázta a mi helyneveink, de mellettük ott volt a megjelölés, a nagyobb egység: Ausztria, mintha Magyarország végleg meghalt volna, mint ahogy már a tatárdúlás után a vatikáni követ jelentette. Hány és hány településünk kapcsán bukkanhatott olyan korábbi adatra, amely azt hirdette, hogy az bizony a szultán birodalma.

Berliozt nem a „nagyobb egység”, a beolvasztó gyilkos tégely érdekelte, hanem az, amit a zsarnokság köpenyegé elrejtett. Azt fedezte fel, ami a semmi olvasztótégelyébe nem fért bele, megérezte a mi „mag hó alatt”-létünk halhatatlan csodáját, és az élet szökőkút-pezségű, csillagokig szökellő boldog akarását és diadalát fejezte ki. A mester megadta a módját ennek a zenének, megadta a kellő tiszteletet ennek a felfedezésnek, a világ egyik legremekebb, legtökéletesebb, legpéldamutatóbb, leglenyűgözőbb hangszerelésével tisztelgett előtte.

Miért tette, mi sarkallta őt erre? Minden benne volt a zenei „nyersanyagban”? Ő élt a nagy lehetőséggel? Mily profán az ilyen, szinte üzleti fogást kereső szó! Ő az alapotívumban is a lényegét látta meg, azt érezte meg, azt, ami népünknek az igazi lelkülete, és azt, ami bujdosó fejedelmünk tekintetéből áradt. Nyelvünket nem tudta, nem ismerte. Nem biztos, hogy alapos történeti tanulmányokba mélyedve találta meg a magyarság eszméjét. Benne volt az abban a – lehet, hogy egyszerű – zenei anyagban. Több nép kovásza fogta össze ezt is, de a mi lelkünk hatotta át.

Szól a zene. Idegen kezek jelennek meg előttem, átveszik a magyar karmester önfelelt ritmusát. Idegen arcok változnak át olyanokká, mintha a mi zászlóink alatt vonulnának, mintha a mi vezérlő fejedelmünk lelke szállt volna beléjük. Hollósy Simon képe áll előttem. Berlioz nem a világra zúduló hódítók sáskahadának zenéjét találta meg, nem azt csendítette fel a

maga lángelméjével, nem azt fejlesztette tovább – mint zenét. Ő egy másik minőség üzenetét találta meg a múlt dallamkövületében, és abból fakasztotta fel a szabadság örök zene-patak-zását.

Hiába kiáltott Patak vára a fejedelem után. Ő nem tért vissza. Az ő csizmájának a nyomát is hóval fedte be a tél. De így, bujdosóként lett hű önmagához, így lett az, ami népe előtt lenni akart, így lett a szabadság jelképe.

Berlioz vajon gondolt-e arra, hogy Antoine-François Prévost *Manon Lescaut*-jában hogyan jelenik meg a vezérlő fejedelem neve? A regényben az egyik szereplő egy mulatóba, kártyabarlangba tér. Ennek a nevében (Transylvanie) ott a fájó emlék: hatalmi érdekből a Napkirály nem láthatta vendégül méltóképpen a szabadság eszméjének a nagy megtettesítőjét – Rákóczit, ezért kellett az ily kétes hírű jövedelem, ha a bujdosó támogatást nem élvezhet, ilyen ügyletekkel még vállalkozhat. Szép magyar viselete így is egzotikus lényé avatta az előkelő dámák szemében, ez a további „királyi kegy” adta pikantéria már csak külön „ráadás” volt. Nem csoda tehát, hogy a török szultán szívélyes meghívását elfogadta, és a szabadság igaz bajnokaként végső állomáshelyére távozott: Rodostóba. Itt a tengerparton virágos, sok fa koronázta, gyönyörű téren áll a szobra.

Zemplénben

Dátumok vonulnak életünk tengerén, különös jelentést hordozó fároszok: történelmi eseményeink mérföldkövei. Ebben a boldog, szomorú vonulásban különös fényel ragyog fel 1676. március 27. Ekkor született II. Rákóczi Ferenc. Egy darabokra hullott, két nagyhatalom malomkövei között őrldő ország hajdani nagyságát akarta visszaállítani. Mikor a történelmi fogaskerekek rádöbbsentették arra, hogy ez lehetetlen, hatalmas vagyonát megörizhette volna, hazájában maradhatott volna, „csak” szabadságharcát kellett volna megtagadnia. Őt egész léte, dicső és vitéz ősei arra figyelmeztették, hogy történelmi helyzetünk, körülményeink gyakran voltak olyanok, hogy megalkuvásra kényszerültünk. Kevés olyan nagyságunk van, akire nyugodtan tekinthet fel népünk. Kell, hogy valaki szabadságunk szent eszméjének a megtestesítője legyen. Ő ezt a küldetést teljesítette. Oda tért vissza, ahonnan elindult. Ezért hirdethette, hogy felszakadnak a magyar nép sebei. Hitt abban, hogy ezekre a sebekre gyógyulást hoz. De a szabadság szent eszméje sárba tiportatott. A Mohács után ránk zúdult félelem-jéghegy lét-halál nagyságúvá kezdett nőni, ezzel a szívet bénító erővel nézett szembe jóval később Kossuth Lajos, és azok a követői is, akik létünknek, megmaradásunknak a védői, őrei lettek.

A „bujdosó” – ezt a jelzöt adta Rákóczinak a magyar nép: ő a nagy bujdosó, és mily különös, hogy a róla szóló versében Petőfi azt írja, hogy nem tudjuk, hol van a sírja. Épp a halálában eltűnt költő szól az elveszett sírról. Azt viszont ő is tudta, hogy nem hazai hant takarta porhüvelyét, mint ahogy az is tény, hogy ő sem hazai földben pihen. Érdekes lenne tisztázni, hogy Petőfi miért nem tudott Rákóczi sírjáról, jöllehet azt megörizték a törökök, így kerülhetett végre hazai földbe a vezérlő fejedelem, és akkor azt senki sem tudta, még csak nem is sejtette, hogy tizennégy évvel a nagy temetés után Rákóczi újra idegen földbe került.

Szemere Bertalan a párizsi Pantheon láttán, 1837-ben döbbsent meg azon, hogy neki valatnia kellett önmagát, hogy hol van Hunyadi János sírja, mert az nem volt világos számára; így vagyunk mi a nagyjainkkal, míg a franciák hazájuk szívében, a legkiemelkedőbb helyen őrzik legnagyobbjaik földi porhüvelyét.

Várhatjuk-e a világ nagyobbik részétől, hogy végre meglássa igazi arcunkat, és téveszmék meg rögeszmék helyett végre ezt az igazit vegye tudomásul. A tanulság ráfér az egész világra: a bujdosó Rákóczink életében és halálában is hirdeti, hogy semmi sem biztos: a legnagyobb hősök is száműzöttekké válhatnak, velük azok az eszmék is, amelyeket képviselnek.

De valami megéri a szívet, mintha a koporsóba zárt haza éledni kezdene, árad újra a hang, töretlen hittel szárnyal; zeng a Rákóczi-induló: SURSUM CORDA, és felemeljük szívünket a magasba.

(Louis Hector Berlioz (1803–1869) francia zeneszerző 170 évvel ezelött, 1846-ban vetette papírra a Rákóczi-indulót, a Faust elkárhozása c. drámai legendája első részében. A jelen írást az évforduló alkalmából közöljük.)

SZALAY László Pál

Gombfás temetőkert Telkibányán

A sírkertekkel különleges, meghitt, de ugyanakkor kettős viszonyt ápolnak az emberek. Az átváltozás, a másik oldal kitüremkedése az élők világát hideg borzongással tölti el, ám ezzel egy időben mérhetetlen vonzás is fennáll az elköltözött szeretteik utolsó földi állomáshelye iránt. A kegyelet virágait elhelyezni, emlékezni, imádságot mormolni, a sírhand fölött monologizálni; ezért zárandokolnak ki időről-időre a hozzátartozók és barátok. Maga a sír alapjában véve egy helynek a megjelölése, sokaknak szinte megszemélyesíti azon kedveseiket, akiket elveszítettek. A végső nyughely körüli tevékenység, a fejfa csinosítása, a márvány, műkő síremlékek állítása, a virágok kiültetése, a mécsesek meggyújtása, mintha az elköltözött iránti gondoskodás kifejezése lenne. A temetőkert egy-egy szeglete, parcellája ezáltal személyes üzenetet és értéket hordozhat a család számára. A gyász többnyire nem tágit az ember mellől, egész életen keresztül kíséri, ezért is kívánja meg az érző szív, az Istentől adományozott lélek, hogy alkalmanként megálljunk, földre vessük tekintetünket, így emlékezzünk eleinkre és saját mulandóságunkra.

A fent leírtakat mérlegelve elgondolkodtató, hogy a személyesen érintett hozzátartozókon kívül mi ösztönözheti az embereket arra, hogy idegen temetőkertekbe látogassanak, és azokat felfedezzék? Ez a kérdés a telkibányai gombfás temető kapcsán is felmerül. Tudunk messze földön híres temetőkről, mint az Arlingtoni Nemzeti Temető, ahol az amerikai polgárháborúban, az afganisztáni és iraki háborúkban elesettek nyugszanak. Gondolhatunk még a párizsi Père-Lachaise temetőre, ahol olyan hírességek találtak megnyugvást, mint Antoine de Saint-Exupéry vagy Edith Piaf. A magyar történelmünk szempontjából fontos Kozlovsvárott a Házsongárdi, illetve Budapesten a Fiumei úti Sírkert. Ebbe a sorba illeszthető a különleges sírjeleiről ismert szatmárcsekei és telkibányai temető, hiszen a településre látogató turisták ezrei lépik át évente a sírkertek kapuit.

Telkibányán öt temetkezési helyet ismerünk és különíthetünk el. Ebből három aktív, fogadja az élőket és elhunytakat. A legismertebb a Vártemplomtól körülölelő református, gombfás temető. Ezen kívül a katolikus és adventista gyülekezeteknek is van saját, jelenleg is működő, temetkezési célokra elkülönített parcellája. A régi településkép határán helyezkedett el a zsidó vallású lakosok végső nyughelye, amelyet ma már erősen pusztulófélben találunk. Sem használva, sem gondozva nincs ez a terület. Az ötödik temetkezési hely a Szent Katalin Kápolna körüli rész. Maga a holtak birodalma adta tudtul a jelenkornak, hogy csak óvatosan a léptekkel a templomdomb ezen szegletén. Egy víkendház építkezési munkálatainak előkészítő fázisában fordultak ki a csontvázak a földből és ezután tárták fel az egykori kápolnát, ispotályt és temetőt.

A telkibányai gombfás temető úgy vonult be a köztudatba – és sajnos sok helyen vették át hibásan az elnevezést –, mint kopjafás temető. Balassa István az 1973-ban

megjelent tanulmányában a következőképpen fogalmaz: „Azt a zűrzavart, ami a sírjelek elnevezése körül a köznyelvben, de az irodalomban is szinte mindennap tapasztalható, már csak nehezen lehet helyes irányba téríteni, gondolok itt elsősorban a „kopjafa” elnevezés használatára.” A problémát a meghatározásban az okozhatja, hogy valóban használták ezt a fogalmat a temetkezésekkel, illetve sírjelekkel kapcsolatban. Kopjafának nevezték eredetileg azt a két rudat, amellyekkel a koporsót a sírhoz vitték. Ezen kívül zászlós kopjafát használtak a katonai temetkezések alkalmain. A néprajztudomány meg is különbözteti egymástól a fejfa típusokat, és azt az ismertetőjelet tünteti fel a kopjafánál, hogy minden oldalról olvashatóak és díszítésben gazdagok. Tehát bármely irányból közelítjük meg, láthatóak rajta a jellegzetes motívumok. A telkibányai sírjelek azonban nem ilyenek, hanem az oszlopos fejfák, *oszlopos-rovásos* alcsoportjába tartoznak, amely leginkább Gömörben, Tornában és Abaújban terjedt el. Legfőbb ismertetőjelük, hogy az emberi test részeit és arányait képezik le. Speciálisan azt a típust, amelyet Telkibányán lelhetünk fel, gombfának nevezzük. Félrevezetnénk az olvasót, ha a temető apropóján csak az oszlopos-rovásos fejfákra hívnánk fel a figyelmet. Ez a sírkert több oknál fogva is méltó arra, hogy különleges mementóként tekintsünk rá. Az egyik ilyen egyedi vonása, hogy épületközpontú. A temetőnek, ahogy a régi településnek is, a központja a Vártemplom. I. László királyunk rendeletben szabályozta a temetkezést: „Aki nem a templom mellé temeti halottait, tizenkét napig vezekeljen kenyéren és vízen, kalodába zárva.” Ma már nincs mód az újonnan épített templomok mellett temetkezési helyet kialakítani. Viszont a közelünkben, az avasi temetőben Miskolcon, szintén a közép-korból maradt meg a temetkezés e speciális helyszíne. Telkibányán a sírok koncentrikus körökben helyezkednek el a templom alatt. A sírok többsége követi azt az ősi szokást, hogy az elhunyt fejjel a templom irányában van elhantolva. A temetkezést még a domborzati viszonyok, a husziták által felhúzott földsánc és a templom irányába vezető három ösvény is befolyásolta.

A gombfás temetkezés kezdeteiről nincs hiteles adat. Több kutató azt feltételezi, hogy a reformáció hozadéka lehet ez a temetkezési kultúra, amellyel megkülönböztették magukat az új hit követői. Elterjedt nézet, hogy a fejfás temetkezéssel a pogány hagyományok törtek maguknak friss ösvényt, azonban Hadházy Gergely és Varga Bence tanulmányában kizártnak tartja, hogy a hitükért komoly elnyomást, rabságot, hátrátétet és akár halált is vállaló reformátusokat ilyen meggyőződés vezette a sírjel választásban.

A fejfák általában azokon a vidékeken terjedtek el, amelyek erdőségben gazdagok voltak. Ezt tovább erősítheti a fafaragáshoz, famegmunkáláshoz való hozzáállás és szakértelem. Ehhez szolgálhatnak érdekes adalékkal Korponay János *Abaújvármegye monográfiájában* leírtak: „Telkibánya lakossága különféle fakészítményei közt, leginkább kerítéshez s házfedelekekhez való léczgyártással és esztergalészakák (kerítés) készítésével foglalkozik. A telkibányai szátfák (szövőszék) híresek.” A Sárospataki Kollégium Faluszemináriumának keretében kiszálló teológusok az 1930-as évekből a következőket őrizték meg az utókornak: „Nem hiába, hogy erdők között élnek, de ért is mindenki a fűrész és faragás mesterségéhez. Még a nagytiszteletű úrra is ragadt ebből a mesterségből valami.” Horváth Lajos, I. éves hallgató egy másik dolgozatban a fafaragás mesterségét a gombfakészítéssel együtt jegyzi le, és felsorolja, hogy miket készítenek még a helyiek: szátva (szövőszék), csörlő, kanál, donga.

Néhány hagyományörző mester nevét 1976-ban Tóth Judit összegyűjtötte – ő adta eddig a legátfogóbb elemzést a telkibányai temetőkertről –, akik a következők: id. Dienes Menyhért András, Demkó Andre, Kerekes István, Varga János, Szakács János, Türi József, Veréb István, dr. Menyhért András. Az utóbbi évtizedben a megboldogult Orosz Miklóst keresték fel ilyen ügyben a helyiek és az idegenek. Megrendelői között tartjuk számon az egykori telkibányai

lakost, Koncsol László író, költő, műfordító, szerkesztő, pedagógust is. Jelenleg két személyhez lehet fordulni a településen fejfakészítés ügyében, Márton Lászlóhoz és Kopcsó Lászlóhoz.

Ahogy fentebb írtuk, a telkibányai temető kertben, vélhetően a reformáció korától, gombfákkal jelezték szeretteik sírhelyét. Ezeket a sírjeleket beszédes fejfáknak is hívjuk, mert szavak, írásjelek nélkül is sok mindent elárulnak az elhunytól. Magassága, vastagsága, fejfarmája, vésetei mind üzentek valamit az arra haladónak: Aprócska, gyenge virágszál koromban hívott haza az életem felett tejhatalmú Isten, vagy férfiember voltam, ki sok nyarat megélt párban, de már csak a feltámadás a váram. Hogyan mondták el mindezt? Eredetileg hatféle gombfát különböztettek meg, később kiegészítették még kettővel. A legszembeütőbb a fejfa legfelső, 10-15 cm-es része. Itt válik el, hogy a) házasemberé, mert akkor a teteje előlről hátrafelé van levágva. Ezt mondták a férfiak kalapjának. b) A férjes asszonyoké a férfiakéval ellentétben hátulról előrefelé van lemetszve. Ezt az asszonyok kontyának tartják. c) A legények gombfájának teteje kissé lapított, a kopjafa szélességének megfelelő gömbben végződik. Ez a legények haja. d) A nagylányok gombfája fordított trapéz alakú. e) A fiú csecsemők fejfáján, négy éves korig hosszában megnyújtott gömb van. Ez a kislányok haja. f) A leány csecsemők sírjele tulipános végű. Vannak vélemények, amelyek ezt a kislányok hosszú hajára utaló jelnek vélik. Jelenleg a lányok számára már csak ez a fajta kopjafát faragják. A fordított trapéz alakúval már nem is lehet a temetőben találkozni.

Későbbi idők hozadéka az idegeneknek, vagy más elképzelés szerint zsidóknak készített fejfája, amely a felső szélétől kb. három centiméterrel beljebb kezdődő félkörívben végződik. Még egy „új” szokás alakult ki a gombfakészítő kultúrában, méghozzá a házaspárok sírjele. Amikor már mindkét fél a temető kertben pihent és meg kellett újítani a fejfát, akkor csak egyet állítottak, amelyre mindkettőjük adatait felvitték. Ezeknek a gombfáknak a feje háztetőt formáz. Erről biztosan tudhatjuk, hogy korábban, a 20. század elején, még nem így jelezték az együtt nyugvó házaspárokat. Korabeli grafikán tisztán látszik, hogy pl. Boda István és Boda Istvánné fejfáit szorosan egymás mellé állították.

A fejfák további vizsgálatá a felvett jelekre irányul. Az egyik ilyen szimbólum a csillag. Általában kettőt találunk belőle, amely hat-, esetleg négyágú és kör keretezi. Ez a jelkép a református elkülönülést szolgálja. Nem a keresztet használják ezek után, amely Krisztus áldozatára utal, hanem a betlehemi csillagot, amely a bölcseket Jézushoz vezette. A csillag mellett a kehely is felkerült a fejfákra. Ezt sem egyszerű díszítésként vésik fel, hiszen Székely György 1954-es tanulmányában a következőket írja: „Telkibánya környékén a házakon még nagyon sok helyen látható a kehely-jelvény, ami azt akarja kifejezni, hogy annak a háznak a lakója protestáns.” Bizonyára nem véletlen, hogy a templom falának belső, díszítő mintája is kehely, amelyet koszorú övez. A szomorúfűz díszítést Tóth Judit elemzése számba veszi, de nem tér ki rá, hogy ez a minta az Abaújváron készült kő síremlékek útján érkezett a településre. Ugyanezt a követ, jó minőségére tekintettel, a kassai dóm építésére használták fel. A negyedik jellegzetes mintát, amelyet a fejfák díszítésére használnak, dr. Menyhért András fafaragó egykor a templomtorony közvetlen szomszédságában lévő öntöttvas obeliszkról vette, amely nyitott *Bibliát* ábrázol, egy igehely rövidítésével megfejeelve. A *Bibliához* való visszatérést, az anyanyelven történő olvasását szintén a reformáció érdemei között tartjuk számon.

Még egy különleges véset szerepel a fejfákon: azok a rovátkák, amelyek a gombfa hasára kerülnek és az elhunyt életkorát lehetett belőlük leolvasni. A vízszintes sorok az évtizedeket, a függőleges vésetek az éveket mutatták meg. Mára ez a díszítés kategóriájába került.

Négy eltérő, jelentős sírról kell még szólnunk. Az egyik a már említett obeliszk, amely talán a kiscsurgai öntödéből származik. Ezen mitológiai és keresztény jelkép található. A mitológiai utalás a saját farkába harapó kígyó. Uroborosznak nevezik ezt a lényt, az örök-

kévalóságot, a folyamatos megújulást jelenti. Az ellenkező oldalán, a kinyitott könyvön, angol rövidítéssel egy igehely szerepel. Az öntött obeliszket az egykori telkibányai lelkipásztor, Czuczor Mihály emlékére állították a halás utódok.

A másik jellegzetes emlékoszlop a Skwor sír. Skwor József '48-as szabadságharcosé, a ravatalozó és a Hegyi út között található. A tujákkal körbevett síremlék a falu életében a szabadságharc méltó megünneplésének egyik színhelye.

Telkibánya jelentős bányászati múltjáról nemcsak az egykori bányajaratok és a helyi múzeum tartogat emlékeket, hanem a temetőkert is. Itt sorakoznak a bányatisztek síremlékei. Sajnos az egykori földvédmű vonalán már alig észrevehetőek ezek a csonka kőkeresztek.

Végül a fejfa, amely Mester László földi porsátra fölött tornyosul. Érdekessége, hogy nem hagyományos fejfa, mégis merít a régi szimbólumokból. Kivitelezése eklektikus. A legerősebb képi üzenet az elhunyt foglakozásának, egyben hobbijának a bemutatása. Ezért szerepel rajta a környék természeti és állatvilága.

Nem feledkezhetünk meg a temetőkert speciális növényvilágáról. A középkortól tudunk arról, hogy temetőkertekben gyümölcsöst ültettek. Ilyen volt a Szent Gallen kolostor is, amelynek térképén fontosabbnak tűnik a fák feltüntetése, mint a síroké. Erdővidéken, Kiskükölli mentén, Kalotaszegen, Bárádon mind feljegyzik a szilvát, a vackort, az akácot. Ezen felsorolásból Balassa István néprajzkutató nem hagyja ki Telkibányát sem. Itt is hatalmas gyümölcsös terület el, és a fák adtak árnyat a tűző nappal szemben, s gyümölcsöt a szomszédos látogatóknak. A hatalmas, több száz éves hársfák mellett régtől megtalálhatóak voltak a fenyő, a kőris, a szilva, az alma, a cseresznye, a szelídgesztenye és a körtefa. A feljegyzések szerint a sírok mellé szilvafát ültettek, hogy ennek a termése legyen a harangozó, a kántor, a tanító, az egyházi jussa. Külön elnevezést is adtak neki, ez volt a „hóttak adója”.

Az elmúlt évtizedben a telkibányai temető képe sokat változott. Egyre kevesebb a hagyományos gombfa, bár még van belőle. Sajnos a folyamatot, amely a díszes műkö síremlékek állításával megkezdődött, nem lehet megállítani. Ma ezt tartják modernnek, tartósnak és szépnek az emberek. Rengeteg variáció született már, főként olyan elképzelések, ahol a régi és az új keveredik. Sok helyen egyszerre van jelen a hagyományos fejfa és a beton síremlék. Sőt olyannal is találkozhatunk, ahol egy gombfa forma van műköből kifaragva.

A temető testén két hatalmas seb tátongott hosszú idő óta. A kráterek több mint valószínű, hogy az egykori megerősített város alépitményei lehettek. Ezeket a lakosok a sírokról lekerülő koszorúk, virágok, mécsesek elhelyezésére használták, és így nem csak hatalmas mélyedés képét mutatták, hanem szemétdombbá váltak. 2005-ben a temető nyugati oldalán, 2015-ben pedig az északi oldalán lévő rendezetlen állapotot szüntette meg a gyülekezet. A nyugati oldalon lévő megtisztított és feltöltött területet a presbitérium a későbbiekben a hagyományos gombfás temetkezés számára tarja fent. 2015-ben, kb. negyven esztendő elteltével, újra sikerült körbekeríteni a teljes temetőt az egyház és az önkormányzat összefogásával. Az elhanyagolt állapot, amely a múlt századi jegyzőkönyvekből kiolvasható, és a jelenig érő elvadulás és szemetes hegyoldal szintén a múlté. Tavaly megoldódott az egyházközösség alkalmazásában álló közhasznú munkásoknak és kurátornak köszönhetően.

Sebő Antal egykori lelkipásztort bántotta, hogy sokan zárandokolnak el a telkibányai református temetőkertbe, de onnan vigasztalanul térnek haza. A bejárat mellé szeretett volna faragtatni egy táblát, amelyen az *Apostoli Hitvallás* zárómondatai, a *Heidelbergi Káté* feltámasztására vonatkozó 45. kérdés-felelete, és a *Korinthusi levél* 15. fejezetének néhány verse szerepelt volna.

Valóban sokan vittek magukkal egy darabot Telkibányáról, a híres gombfás temetőkertből. Írt róla már többek között Antonio Bonfini, Tompa Mihály, Arany János, Turcsány Péter,

Illés László, Koncsol László. Minket se hagyjon érintetlenül a hely, a több évszázados örökség és a feltámadásunk reménysége. Ha nem is egy szál virágot, de szakítsunk egy gondolatot a telkibányai ősök emlékezetéből, s úgy térjünk meg a temetőkeri felfedezőutunkról: „Minket pedig, mint élőket, éltesen az Isten // Bölcsen számláljuk hátralévő napjainkat // Majd ha nekünk is eljön a vég óra // Az Úr Isten legyen lelkünknek a pártfogója.”

(Szerkesztőségünk a téma iránt érdeklődők figyelmébe ajánlja Takács Béla tanulmányát: Református temetőink fejfáinak esztétikája = Zempléni Műzsa, XIV. évf. 2014. 4. szám, 17–35. o.)

Öreg diófa (barokk pince)

HAJDÚ Ildikó

A színek és a fametszetek mestere: Kunt Ernő

Az ország távoli pontjáról, Sopronból indulva – ahol 1920. január 26-án megszületett – hosszú utat járt be, míg végül Miskolcon megtalálta új otthonát és kiteljesedett művészete. Érett fejjel, sok tapasztalattal, negyven évesen vágott bele álmai megvalósításába: kizárólag a művészetnek élni, s közben az országot és a világot járva megismerkedni közeli és távoli kultúrákkal, világokkal és színekkel. Új inspirációkat, gondolatokat találni és azokat papíron vagy vásznon megjeleníteni. Számos tárlatot rendezett szülővárosába, Sopronba tett látogatásai során készített képeiből, Tunézia, a Yucatán-félsziget, Peru és Mexikó vidékén tett utazásainak emlékeiből, de több mint harminc éven át minden évben elment Keszthelyre is, a mandulavirágzás idején. Európában megfordult Szlovákiában, Erdélyben, Franciaországban, Spanyolországban, Németországban és Svájcban.

Szülővárosa, gyermekkorra helyszíne olyan élményekkel gazdagította, amely egész életét végigkísérte. Olaj és akvarell-képek sora és számtalan vázlat, tusrajz örökítette meg a belvárost és Sopron környékét. Az elmúlt évszázadokat megidéző épületek, az utcák, közök hangulata mindig visszavárta, -hívta, míg végül 60 éves korában ismét viszontlátta: „Érintetlen zugokból, nyirkos sötétből letűnt idők szóltak hozzám. Magamban hordom az akkori belváros életét: ezer arcot, ezer sorsot. Ha földézem boltíves házunkat, kovácsoltvas ajtógombjait és kilincseit, gyermekként látom ott magam. Körös-körül a tornyokból idehallatszott a harangok, toronyórák ütése...”¹

18 éves korában szakadt el a várostól, s indult útjára, megtalálni önmagát, célját és feladatát az életben. Az Országos Magyar királyi Képzőművészeti Főiskolán Varga Nándor Lajos grafikus művész grafikai osztályába került. Már itt ismeretséget kötött Imre Istvánnal, aki később szintén gyakori résztvevője volt a Miskolci Grafikai Biennáléknak, vagy Tenkács Tiborral, aki később Tokajban telepedett le és vált a helyi művészeti élet meghatározó szereplőjévé. Érdekes egybeesés ugyanakkor, hogy Hering Júlia, Szalay Lajos későbbi felesége is a grafikai osztály hallgatója volt az 1938–39-es tanévben, akárcsak Kunt Ernő.

1943-ban szerezte meg diplomáját, amelyet követően az élet még keletebbre, Borsod megyébe sodorta, s Ózdon telepedett le 1946-ban, ahol a József Attila Gimnáziumban tanári állást kapott. Közél másfél évtizeden át rózta a környék dombos- hegyes tájait, a Sajó-völgyet, az Arló-i-tó környékét, azt a végtelen dombvidéket, amely a festő számára kimeríthetetlen témát nyújt, s közben segítette mindazokat, akik útmutatást kértek tőle a festészethez. Vezetője lett a Znak Károly, Kovács D. József, Lőw József és Nagymenyi András kezdeményezésére 1947-ben életre hívott Kohászati Üzemek „Derkovits” Képzőművészeti Körének, amelynek már indulásakor 20 tagja volt a gyári munkások közül.² A képzőművész társulás az 1950-es

évek elejére már sikeres szakkörnek számított. 1954-ben a Képzőművészeti Szakkörök Országos Kiállításán elért eredményeknek köszönhetően a legjobb vidéki szakkörként tartották nyilván.³

Az egyetemről kikerülve művészetében elsősorban az egyedi grafika és olaj-, illetve gouache-festészet dominált. Bár szívesen ment Ózdra, ez a periódus mégis az útkeresés időszakaként maradt meg benne. Miközben diákokat tanított és a festészet rejtelmeibe avatta azokat a művészet iránt érdeklődő felnőtteket, akik a városban éltek,⁴ folyamatosan a művészet, a művészi kifejezés kérdései foglalkoztatták.

Az 1940-es évekből nagyon kevés munkája maradt fenn. Egyedül a főiskolán készített, és az évkönyvekben megjelent alkotásai őrzik a pályakezdés éveit. A fordulópontot az 1950-es év jelenti, ettől kezdve évről évre egyre több munkát készít, még ha azok jelentős részét vázlatnak is szánja, későbbi festményeihez előképként. Életképei, az új otthona körüli tájat ábrázoló akvarelljei is szinte csak vázlatok. Ahogy az gyakran később készített munkáit is jellemzi, látszanak a ceruzával megrajzolt főbb vonalak, s a színek jelzésértékű foltok mindössze. Mégis magukban hordozzák már azt a jellegzetesen Kunt Ernőre jellemző stílust, amellyel képes volt bátran nyúlni szinte bármilyen témához.

Ettől az időszaktól kezdődően művészeti tevékenységére egyre több időt tudott fordítani. Ösztönzőleg hatott művészetére az 1952-ben a Sárospataki Alkotó Otthonban töltött időszak, majd 1955-től a tokaji művésztelepen töltött nyarak, ahol vele egy időben, 1946-ban kezdett a főiskolai évekből Kunt Ernő által jól ismert Tenkács Tibor festőművész. S még 1955-ben együtt be is mutatkoztak Miskolcon, a Herman Ottó Múzeumban.⁵ S végre lehetősége adódott régi álmának teljesítésére, az utazásra is. 1956-ban egy barátja hívására bejárta a mai Szlovákia területét, északon egészen Zazriváig, majd onnan Nyitrán keresztül Pozsonyig. A későbbi nagy utazónak, aki körbeutazta a világot s egész életében arra vágyott, hogy minél többet láthasson a távoli tájából, ez volt az első külföldi útja.

Ez az évtized a kibontakozás, útkeresés időszaka művészetében. Az 1950-es évek végén az ebben az időszakban készült munkáit a keresés, kísérletezés eredményeinek tekintette.⁶ Az évtized elején készített rézkarcokat, akvarelleket és egyedi grafikákat ceruzával, szénrel, tussal. Felfedezte a festészeti és grafikai technikák káprázatos világát, a színek dinamizmusát, amellyel minden érzelmet ki lehet fejezni, és a metszetek monokróm megjelenésében rejlő hihetetlen feszültséget, azt a tömör nyelvet, amely néhány vonallal is képes mindent elmondani.

Az 1950-es évek elejétől tért vissza ismét a sokszorosított grafikához, amely az anyagi körülmények, a fametszéshez szükséges technikai eszközök hiánya és a művészi kiteljesedés korlátai miatt közel egy évtizedre háttérbe szorult. Ettől kezdve mind gyakrabban vette elő azokat a technikákat, amelyeket a főiskolán, mestereinél tanult. Így készítette el iskolája számára az első színes plakátot (*Plakát az Ózdi József Attila Gimnázium avatásának emlékére, 1950*), valamint a *Vásár után* című fekete-fehér fametszetét.

A fametszet egész életében végigkísérte. Művészetének egyik meghatározó kifejező eszköze volt ez a bonyolult, sok odafigyelést, nagy pontosságot, alaposágot igénylő technika. Lehetőséget teremtett arra, hogy általa megtalálja azt az utat, amellyel megismerhetővé válnak számára a látható felszín helyett a felszín alatti erők.⁷ Már ez az első munkája (*Vásár után*) előre vetítette későbbi úttörő szerepét. Ezzel az alkotásával szerepelt 1958-ban azon a moszkvai, a magyar művészet 1945 és 1958 közötti időszakát reprezentáló kiállításon is, ahol a Miskolci Grafikai Biennálé megalapításában meghatározó szereppel bíró művészek közül szintén ott volt Csohány Kálmán, Raszler Károly, Imre István, Kass János, Würtz Ádám, s az ekkor már

Miskolcon élő Feledy Gyula, Lukovszky László, Tóth Imre.⁸ E munkája azonban az 1950-es évek elején még hosszú évekig az egyetlen a sorban. A következő lökést ismét a plakátok adják meg, amikor 1957-ben, majd 1958-ban elkészíti az ózdi művészeti körök számára rendezett kiállítások színes fametszet plakátjait.

Ezen utóbbi nemcsak a sokszorosított grafikához való visszatérés miatt volt különösen fontos év Kunt Ernő számára. 1958-ban nyílik először lehetősége arra, hogy egyéni kiállításon mutassa be munkáit. Ekkor még csak festményeivel jelenik meg az érdeklődők előtt Budapesten, a Múcsarnok kiállítási csarnokában, a Fényes Adolf Teremben. Inspiráló erővel hat rá a bemutatkozás, amely ugyanakkor az ismét felfedezett sokszorosított grafikával együtt új utakra vezet. Művészete, élete megnyugszik, s mind több eredményt ér el munkásságában. Ettől kezdve sorra készíti a rézkarcokat és fametszeteket, amelyben végül Miskolcon forrja ki magát.

Argentín
táncos

A nagy fordulatot életében és művészetében az 1960-as év hozza meg. Miskolc városa műtermes lakást ajánl fel Kunt Ernőnek, aki Ózdot és a gimnáziumi oktatást felhagyva, átköltözik és izgalmas, új életbe kezd. Művészetében mind nagyobb szerephez jut a fametszet és a beköltözést követő évben elkészíti első nagy sorozatát, a Giljak balladákat (*Giljak ballada I–V.*), amelyeket az ebben az évben kiadott *A foltoshátú sirály. Giljak népmesék* című könyv inspirált.

Közel egy évtizedre, ha nem is hagyja abba teljesen, de háttérbe szorul művészetében a festészet. A fametszet választ adott számára sok olyan kérdésre, amelyet a festészet nem tudott megválaszolni. Éveken keresztül folyamatosan az a gondolat foglalkoztatta, milyen szerepe van a természet utáni munkának, s vajon hol a határ a teljes kép és a részletek megfigyelése, megfestése között. Mind a színek, mind a megformálás terén végül megfogalmazta: „A természet utáni munka kell, amíg az egyszerre fölfogható lényegét látja az ember. De nem kell a részletek megfigyelése miatt, mert azok zátonyra viszik az addigi jót. [...] A természet után festeni addig kell, amíg az ember megtanulja a mesterség alapjait: a formálást és a színt.⁹⁹ Vagyis a természetben nem kell állvánnyal, festékekkel megpakolva, elemekkel harcolva dolgozni. A természetben átélni kell az élményeket, amelyek végül otthon öltenek testet a festékben és az anyagban. S épp ebben adott számára a fametszet megoldást. Az anyag, technika kötöttségei megkövetelik a lényeg meglátását és annak minden részletet nélkülöző kidolgozásának módját.

Így művészetében bár a témák – mint a csendéletek, virágok – megmaradnak, más anyagban, más technikában öltenek testet, s fenyődeszkákból faragott dúcokon kelnek új életre. Ez a rideg, egyáltalán nem képlékeny anyag nagy kihívást jelent számára: „A színek megkötöttsége, az anyag azonnali ellenállása elszántságra és az adott lehetőségek mérlegelésére kényszerít. Olyan fegyvelmező erők, amelyet végeredményben a festés követel, de ott valósítható meg legnehezebben.”¹⁰ Mégis személyiségéhez nagyon közel áll. Az olaj és akvarellfestés színei átkerülnek a fametszetek világába. S miközben anyagban gondolkodik, színes fametszetek változatos során keresztül használja a színeket, kísérletezik velük, hogy segítségükkel az érzelmeket képpé tudja formálni. Nyomatok során próbálja végig az eltérő színekkel megfestett dúcokból kirajzolódó képek hatását és választja ki végül azt, amely lendületes, mégis harmonikus összhatáson keresztül, leegyszerűsített módon tárja a néző elé mondanivalóját. S e folyamattal mesterévé válik a színes fametszetek készítésének, ahol nagyon gyakran legalább három színt, három dűcot készítve hozza létre képeit.

Már sokszorosított grafikában örökíti meg újabb külföldi útjainak emlékét is. 1962-ben bejárja Németország múzeumait, majd eljut ősszel Svájcba és Franciaországba. Ekkor készíti először rézkarcban (*Erinnerung an einen advent in der Schweiz*), majd színes fametszetben is egyik ismert munkáját, a *Svájci emléket* és *Advent* című képét 1963-ban. S míg ő maga bejárja Európát, munkái eljutnak Luganoba, Tokióba és Ljubljanába (1962), majd a tengerentúlra, Sao Paoloba is.

1963-ban Kunt Ernő is részt vett a Sao Paulo-ban rendezett VII. Színes Fametszet Biennálén, olyan művészekkel együtt, mint Bernáth Aurél, Feledy Gyula, Hincz Gyula, Imre István, Kondor Béla, Lukovszky László, Makrisz Zizi, Raszler Károly és Reich Károly.¹¹ Mindannyian erős szálakkal kötődtek Miskolchoz és az ekkor már jelentős művészeti szerepet betöltő miskolci grafikai műhelyhez. Belőlük formálódott az a közösség, amely aktív életre keltője lett az 1961-ben útjára induló Miskolci Grafikai Biennáléknak.

A művészek barátsága ekkor már hosszú időre tekintett vissza. A második világháborút követően nem sokkal, Miskolcon is az élet kezdett visszatérni a régi medrébe, illetve ezzel együtt újjáformálódni. A politikai változásokkal együtt a helyi művészeti élet is számos átala-

kuláson ment keresztül. Az itt élő idősebb művészgeneráció mellé hamarosan felsorakozott egy olyan fiatalokból álló csoport is, akik Miskolc képzőművészetét új utakon indították el. Maguk köré gyűjtötték az országból mindazon művészeket, akikkel együtt a helyi művészek országosan elismert közösséggé tudtak szerveződni. Megújították a grafikát és a művészet különböző területei között a sokszorosított grafikát az őt megillető helyre emelték.

Kunt Ernő az első perctől kezdve aktív résztvevője lett a miskolci grafikai biennáléknak, szinte nem volt olyan év, ahol ne szerepelt volna fa- és linóleummetszeteivel. Ez a környezet inspirálóan hatott művészetére, s mind jobban kiteljesedett a sokszorosított grafika területén, amelyet 1965-ben ismét a Fényes Adolf Teremben mutatott be a maga teljességében, Budapesten. Kunt Ernő azon kivételes helyi művészek közé tartozott, akik ezekben az évtizedekben kiállíthattak a Múcsarnokban, hiszen rajta kívül mindössze Imreh Zsigmond (1956), Seres János (1968) és Mazsaroff Miklós (1971) mutatkozott be Miskolcra az 1980-as évek végéig.¹² A kiállításon számot vetett eddig elért eredményeivel, az eltelt hat évben alkotott munkáiból nyújtott gazdag válogatással. Életének meghatározó élményei mind ott sorakoztak a falakon: németországi, svájci, franciaországi utazásainak felvillanó emlékei, miskolci pillanatképek, s a keszthelyi mandulavirágzás később oly gyakran feldolgozott témájának első jelenete is.

Az 1960-as évek számára a sokszorosított grafikában való elmélyülést jelentette. Minden évben egyre több fametszetet készített, s olyan új témák jelentek meg művészetében, mint a Nagy-Miskolcra kiépülő, mind jobban fejlődő város (*Épülő Miskolc, 1964; Miskolci betlehemesek, Miskolci motívum, 1965; Miskolci házak, 1966; Diósgyőr, 1967; Építők, 1968*) és annak alapjait jelentő ipar, elsősorban a bányászat. 1965-ben és 1966-ban számtalan képen és színváltozatban dolgozta fel a bányászokat és a csilléseket (*Bányász ábrázolás, Két bányász, Bányász csákmánnyal, 1965; Bányász, Csillés 1966*), amelyhez később, az 1970-es évek elején ismét visszatért, s a Biennálékon is bemutatót. Ekkor azonban már olyan, lassan archaikus foglalkozásokat is megjelenített fametszeten, mint a halászok, számtalan változatban feldolgozott témája, a solymászok, vadőrök, mészégetők, vagy épp a híres alföldi betyár, Szabó Bogár Imre alakja (*Bogár Imrét megsíratják, Bogár Imrét megéneklék, 1967*). S mindeközben beutazza Macedóniát, amely újabb élményeket, témákat ad számára és 1969–70-ben az ottani élet lenyomatai, a kecskepásztorok, a számárháton ülő lovas alakjai öltenek számtalan formában alakot grafikáin.

Ebben az időszakban mindeközben már ismét elkezd a festészet felé fordulni, s az 1960-as évek végétől mind több akvarellt és olajfestményt készít, s macedóniai emlékeit már akvarellképeken is feldolgozza. Ekkorra letisztulnak benne a festészet természet utáni festésének, a színek és formák, a részletek szerepének, helyének kérdései. A fametszetek hatására változik festészte, s nem törekszik aprólékos pontossággal rögzíteni az átélt élményeket, hanem ahogy azt még 1962-ben megfogalmazta: „Mostantól kezdve nem festem le a természetet. Nem is törekszem a részletek tárgyi hűségére és megfigyelésére... A természetből a hangulatot, az élményt kell magamon elhatalmasodni hagyni.”¹³

Ezt a technikát választja következő útjainak, az 1970-es évek elején Franciaországban, Spanyolországban, majd 1974-ben Tunéziában tett utazásainak fő kifejezőmódjának. Az utazás során készített számtalan ceruza-, tusrajz és gouache képen életre kelnek átélt élményei s mintegy varázsszőnyegen röptetik a nézőt e csodálatos tájakra. Spanyolországban az Alhambra, a torreadorok alakjai, a Marseille-i kikötő a hajókkal akvarell-képeken, míg a francia Alpok, Les Alyscamps, vagy a platánfák, a francia táj tusrajzok sorozatain mesélnek arról a világról, amelyet oly régóta szeretett volna személyesen megélni és látni. S végre ezen első nagyobb külföldi útján láthatta, milyen a tenger, „milyen lehet egy táj, amelyben pálmafák vagy

narancsfák vannak.”¹⁴ S a lángoló pipacsos táj, a kékvízű tengeréből sok kis fehér csónakkal, a fekete ciprusok és olajfák végül ismét a festészet irányába terelték. S lassan nemcsak az akvarell és gouache-képek, de az olajfestmények is a fametszetek helyére kerülnek művészetében. S e technikákkal ábrázolja az 1974-es tunéziai utazásának emlékeit is. Hol a tusrajzok fekete-fehér világa adja vissza számára a legtökéletesebben a tűző nap által perzselte tájat, annak házait, s az ott élő emberek világát, városait, hol az akvarellek vagy épp az erősebb színek létrehozására alkalmas gouache-ok mutatják, miért indult útnak: „A föld fehér. A tenger tintakék. ... A halászkikötő előtti óriási területen tarka tömeg hullámszik. Vásár van. Itt – a tűző napon – az árnyékok világosak és a színek felfokozottak. Íme – ezért jöttem ide!”¹⁵ S az itt szerzett élmények viszik tovább művészetét. Még évekkel később is sorra készülnek a jóval több időt igénybe vevő olajfestmények, ízlelgetve, kóstolgatva a színek és témák által megtalált új utakat, lehetőségeket, amelyek kitárultak előtte.

Ettől kezdve rendszeresen bemutatta életének egy-egy rövidebb-hosszabb időszakának alkotásait, illetve utazásai emlékeit feldolgozó munkáit, szinte minden alkalommal az utolsó kiállítás óta eltelt évek alatt készített alkotásokból válogatva. Hol metszeteiből, hol grafikáiból, festményeiből állított ki mindig egységes, jól átgondolt anyagokat. Egész művészetét, személyiségét a megfontoltság jellemezte. Munkáit „naplóiban” jegyezte le. Ott sorakoznak egymást követve, még a készítés napját is feltüntetve azok az alkotások, amelyeket egymás után készített. Művészetét a legmagasabb fokon művelte, s naplói őrzik, milyen alaposan fogalmazódott meg benne nemcsak a kép, a téma, hanem annak tökéletes kivitelezése is. Sokszorosított grafikáinál a dúcok festése, a színek kikeverésénél az összetevők pontos neve, aránya, majd a festék dúcokra történő felhordása, akárcsak a papíron az egyes dúcok helyének nagyon pontos elhelyezése mind-mind megannyi apró részlet, amelyeket figyelmesen, egymást követve kell megvalósítani. Naplói erről az alaposról, precizitásról vallanak, amelyet ő maga így fogalmazott meg az egyik belső borítón: „Egy tökéletes nyomatot csinálni nem kisebb teljesítmény, mint magát a metszetet...” A lényeg azonban még ennél is több: „Jó legyen a papír, / a dúc / és főleg én / (körültekintő, / nem siető, / megfontolt, / koncentráltó / NYUGODT / nyugodt / nyugodt.”¹⁶

Kunt Ernő sokszorosított grafikában elért eredményeit lényegében nem más, mint ez a letisztult, odafigyelő attitűd alapozta meg, amely egész életét, munkásságát áthatotta, s minden lépését tudatosan átgondolta. Ez a megfontoltság vezette el végül a 60 éves művészt elért eredményeinek, munkásságának végigtekintéséhez is. Az 1980-as években elérkezett a számvetés ideje. Végigtekintette élete állomásait és lassan elbúcsúzott azon helyektől, amelyekből egész életében táplálkozott művészte, amelyhez rendszeresen visszatért, újból és újból feldolgozva a régi és új vázlatokat, a „gyorsíró rajzföljegyzéseket”, amelyeket Sopronban és Keszthelyen készített útjai során.

Még 1952-ben, a Sárospataki Alkotó Otthonban ismerkedett meg Mikus Gyula rajztanár-festőművésszel, akivel egy életre szóló barátságot kötött. Több mint harminc éven keresztül rendszeresen eljárt barátjához Keszthelyre, a mandulafák virágzásának idején. Ahogy Mikus Gyulának örök, kimeríthetetlen témaforrásává vált a Bece-hegy, a környező dombos táj manduláival, Kunt Ernő számára is meghatározó élmény lett: „Szélben, sárban, napsütésben, esőben csúszunk-mászunk a szőlőhegyek között. Rajzok, gémberegett ujjakkal. Innét mindent magammal akarok vinni: a tavaszi domboldalt, az útmenti keresztet, a virágzó fát, a Badacsonyt, a Balatont.”¹⁷

Évről évre felkereste a Badacsonyi tájat, s megörökítette ceruza- és tusrajzok, akvarellek, sokszorosított grafikák százain azt a régi hagyományokat még őrző, lassan eltűnő világot,

amely annyira vonzotta. Nádvagók, kápolnák és útszéli keresztek, szőlőültetvények és nádte-tős, tapasztott falú borházak, az utak, dombok, dűlők virágzó fákkal – megragadta ugyanazt az elmúlást, amelyet hosszú évtizedekkel korábban Sopronban is megtapasztalt, amikor a város ódon falai közül kiszökhetett az erdők, hegyek, a Fertő-tó és nádas világába. Őrizte magában a megélt emlékeket, amelyeket időről időre akvarelleken, grafikákon idézett fel. 1988-ban, Keszthelyen rendezett kiállítással búcsúzott el a tájtól, mindattól, amely addigra a régmúlté, az enyészeté lett, mint ahogy előtte két évvel Soprontól is elköszönt.

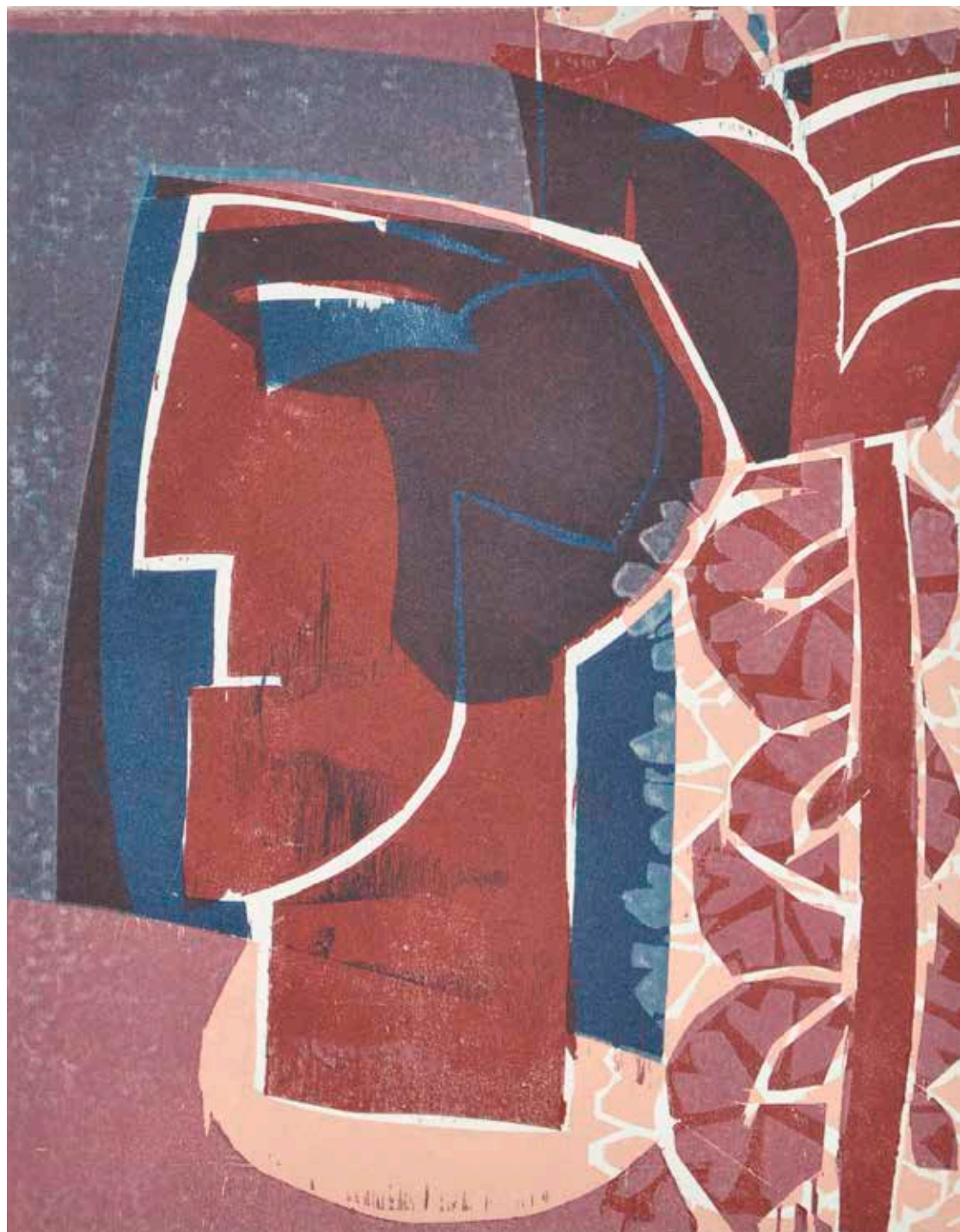
Bár régi kedves emlékeit, mint gyöngyszemeket láncra fűzte és bemutatta, művészete nem zárult le. Időről időre elővett egy-egy kedves témát s a szokásos alaposággal, pontosság-gal színek és formák rá jellemző harmóniájában és dinamizmusában dolgozta fel. Miskolcon, 1994. augusztus 5-én hunyt el. Élete végéig aktív, tevékeny művészi életet élt, s elérte azt, amit művészete kezdetén kitűzött maga elé: „94.01.13. „Adventi csendélet” / Ma született valami: / SZÍNNEL ÉPÍTETT SZERKEZET = FESTMÉNY”¹⁸

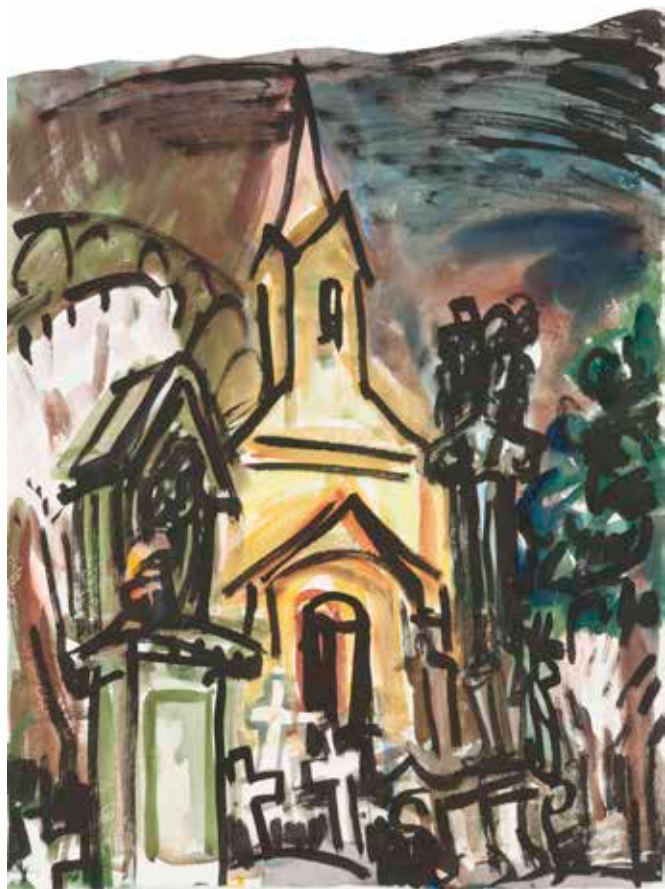
Jegyzetek

- 1 Katalógus előszó. In: Kunt Ernő kiállítása. Miskolci Galéria, 1981.
- 2 125 éves az Ózdi Olvasó. http://www.ozdolvaso.hu/content/cont_53a03875c5cbd3.48418078/kronologia.pdf Letöltés: 2016.07.05.
- 3 Uo.
- 4 Katalógus előszó. In: Kunt Ernő. Budapest, 1958.
- 5 Három borsodi festő. Kiállítás, Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1955.
- 6 Katalógus előszó. In: Kunt Ernő. Budapest, 1958.
- 7 Katalógus előszó. In: Kunt Ernő kiállítása. Fényes Adolf Terem. Budapest, 1965.
- 8 Exposition Internationale Des Beaux-Arts. Les Beaux-Arts en Hongrie depuis la libération 1945–1958. Moscou, 1958. Herman Ottó Múzeum – Miskolci Galéria, Kunt Ernő-hagyaték (a továbbiakban: Kunt Ernő-hagyaték)
- 9 Napló, 1962. Kunt Ernő-hagyaték. Kiemelés az eredetiben.
- 10 Katalógus előszó. In: Kunt Ernő kiállítása. Fényes Adolf Terem. Budapest, 1965.
- 11 VII Bienal de Sao Paulo. Sao Paulo, 1963. Kunt Ernő-hagyaték
- 12 A Fényes Adolf Terem kiállításai 1953–1989. http://mucarnok.hu/res/a_fenyes_adolf_terem_kiallitasai_1953-1987.pdf Letöltés: 2016.07.05.
- 13 Napló, 1962. Kunt Ernő-hagyaték
- 14 Katalógus előszó. In: Kunt Ernő kiállítása. Miskolci Galéria, 1972.
- 15 Katalógus előszó. In: Tűző napon. Kunt Ernő kiállítása. Miskolci Galéria, 1975.
- 16 Napló, 1962. Kunt Ernő-hagyaték
- 17 Katalógus előszó. In: Kunt Ernő kiállítása. Balatoni Múzeum, Keszthely, 1988.
- 18 Napló, 1962. Kunt Ernő-hagyaték

Férfi virágzó ággal

Temető

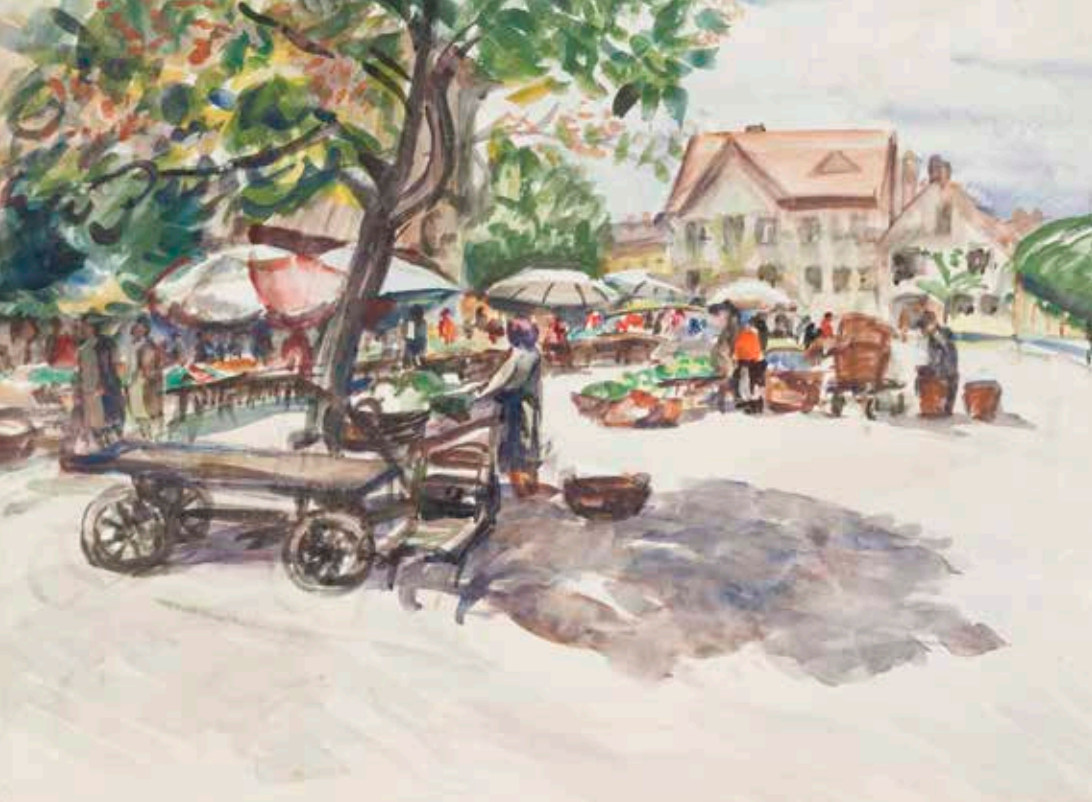
Balatoni úton

Erdélyi falu a hegyek között

Soproni piac

Dinnyeárus türkémén asszony

Üdvözlet Prilepbe

Csónakos

Korondi részlet

Viadukt

Tavasszal

Templom

Balatoni táj

TINKÓ Máté

A kísértés kora

Végül nem tudtál a halálfélelmen átlendülni.
Nem a szerelmen, nem a drága szón.
Nem tudtál a kísértéseken.
Inkább másokat is túltelítettél velük.
Egész eddigi életed egy merő kísértés, ha volt.
Most tündökölni kellene a fényben.
Tündökölni? Badarság, mégpedig az ócskábból való.
Csak egy kicsi kis helyet kiszorítani a sávban, ahová a nap
még besüt talán.
A magadhoz szelídítgetett percek kócába pitypangot tűzni,
ugye, hogy a gyerekkor még kijár neked.
Gyerek leszek, ha újrakezdem majd,
s téged is ártalmatlan gyerekeknek teremtelek.

A távolságok kora

Egyre messzebb kerülök tőled,
ahogy egyre messzebb kerül a táj.
Meghalsz, mielőtt élnél,
mielőtt első levegőt vennél,
egyáltalán a gondolatban
megfoghatnál.

És én elismételem: berendezkedem
az életre nélküled.

Pedig kitalált apaként csak azt kerestem
másban, évek óta, hogy anyaként ki lehetne
különb, ki méltó velem vagy ellenem,
hogy boldogságot nyújtson neked
számvetésben, hányattatásban.

*Tőled, neked, nélküled -
folyton folyvást szólongatlak így,
míg a szavakat a nyelv magába zárja.
Rázkódik, már rázkódik
börtönöm mélysötét rácsa.*

A távolságtartás kora

mindent de tényleg mindent
 megpróbáltam a boldogsághoz
 karbantartottam a testet
 lecsillapítottam és takaréklángon őriztem a lelket
 nem engedtem magam szerelembe esni
 hagytam futni barátságokat
 te és te és te is légy szabad akár a madár
 én a száguldozás vagy araszolás helyett állandóan közepes
 tempót választottam

és mi lett a vége megint ugyanaz
 a szenvedés az úr a látszatnyi béke
 távolságot tartottam és aztán magányos lettem
 végtelen lett a magányom
 érzéseimben eltompultam
 nem is tudom merre lenne vissza
 nincsenek irányok késztetések
 csak egyetlen valóság van
 egyetlen állítás igaz
 az élet élhetetlen

A semmieset kora

kislányom kisfiam
kik most már sohasem születtek meg
bocsássátok meg nekem hogy rossz ember voltam
hogy akit édesanyátokként szerettem volna elfordult tőlem
valószínűleg nem értem a létezés minőségét
nem értem a motivációk döntések ezerarcúságát
túl sokszor egyszerű pojáca voltam
kikezdtem a saját arcomat is majd lemondtam róla
perverz mód élvezetet leltem a tagadásban
ezért hagylak magatokra és teszlek árvává most és mindörökké
értelmetlenül visszhangoztok majd ti ketten
testvérként a semmiesetben

TOROCZKAY András

Isten nem nagymama

Isten nem nagymama,
aki addig nem volt hajlandó meglátogatni minket,
hitetlen unokáit,
amíg hittanra nem kezdtünk járni,
amíg meg nem tanultuk szépen énekelni,
hogy az úr a pásztorom, jó pásztor ő,
nyájával arra jár, amerre várva vár
a forrás hús víze, a zöld mező.

Isten inkább nagypapa, nagypapa.

Egy nyári nap
benyúlt a nyitott ablakon egy sötét kéz
és elemelt egy arany gyertyatartót,
családunk valamelyik azóta rég elhordott drága kincsét.
Nagypapa utána eredt, utánaszaladt.
Ne bántson, tanító úr, éheznek odahaza!
Fel ne jelentsen, én vagyok, hát nem ismer meg?
Felismerlek, és elengedlek, ígérem, ha ezután jó leszel.
Megígérem, tanító úr, engedjen el!
Akkor ne lopj, soha többet.

Isten inkább nagypapa,
aki azt mondta az akkorra odaérő rendőrnek:
Hagyja csak futni, a szavamat adtam neki.
És a pénzről hallgatott,
amit egykori tanítványának adott.

Lesz idő, mikor nem engednek be a városba

Vonalas füzet (2006 körül):

Lesz idő, mikor nem engednek be ebbe
a városba, érzem. A lakótelep
piros házát nézem. Az ablakok közül a második
a miénk, pont középén. Nem használják az erkélyt,
talán ehhez túl kicsi a város, mi sem használtuk.
(Tér nincs, csak egy betonból öntött parkoló
a négyemeletes házak közt.) Esőben ázó alak,
fekete kabátban cigarettázik a sarkon. Én vagyok.
Talán őt nézném most, ha még ott lalnánk,
és gyerek lennék, és kinéznék az ablakon.
Addig nézném a sötétséget, amíg világosság
nem gyulladna benne. Nem takarékos izzó a piros
függöny mögött. Kik laknak ott most?
Hátam mögött a kereszteződésben
a papírbolt lerombolt épülete. Hült helye.
Ott vettünk iskolakezdéskor füzetcsomagot.
Most a sitt bokáig ér. Mellette pékség, voltam ott
kenyéréért. Ma már italkimérés. A vaskapuján
krétával italárok. Így jobban látszódnak
a kisváros fényes csillagai. Így jobban látszódik
Isten. Vagy ezt már csak én teszem hozzá, és
rosszul emlékszem?

B. TÓTH Kinga

Tükörkép

Belenézek a tükörbe,
és látom anyámat,
ahogyan búza haját fonja.
Készen áll az aratásra.
Testét magokkal veti be az idő,
rajta rügyet bont egy almafa.
Aztán megmossa arcát,
a víz cseppenként folyik le
a ráncok szikes repedéseibe.

Anyám arca Fény...

Belenézek a tükörbe,
és látom apámat,
ahogyan kalász haját fésüli.
Véget ért az aratás.
Szemeiben megpihen a fáradság,
rajta levelet hullajt az ősz.
Aztán megmossa arcát,
a víz megfagy a ráncok
sűrű gödreiben.

Apám arca Zivatar...

Belenézek a tükörbe,
és nem látom magamat.
Egyszer fény vagyok,
egyszer pedig zivatar...

Csak én akarom

Az eltitkolt sörösüveg vagyok
apám szakadt csíkos szatyrában.

Vagy talán csak én akarom,
hogy ennyit is jelentsek,
maradjon egy kortynyi
emlék kettőnkből.
Legyek én is egy kibontott üveg
a poros dohányzóasztalán.
Hogyha bármikor megszomjazna,
Akkor legyek a legközelebb hozzá.

MAKLÁRI Judit

Tigrisszív

Sárgás cseppek formájában jelenik meg
a szív sötétvörös szövetében.

Nálunk néma bátorság,
csak tágult erek, vajsárga csíkok.
Kenyérre lehet kenni az érzéseket.
Lerakódnak a szívben,
elnehezítik a mellkast,
ahogy kifújnad a levegőt,
ők még inkább bent marasztalják.
Ez adja majd a különleges mintát,
a vörös izom között azokat a tarka,
oda nem illő foltokat.
Lassan, de biztosan terjednek,
miközben összehúzódásra
képtelenné teszik a lelkedet is.

Nézd, az igazi nagymacskák jól tudják,
hogy a gazellát nem szeretgetni kell,
hanem megenni.

Légzőciklus

Vékony felülúszóként csúsznak egymáson a napszakok,
ahogy összefutok a szádban.

Én vagyok ma az édes,
belülről vonlak be valami viaszossal.
Hajlékony lágyrészed vagyok,
besimulva várom, hogy egyedül maradj,
aztán a csendes magányban hozzám érj.

Hangulatos tetőterasz
a koponyád elején simuló barázda,
amit a gondok jó tervezőként
építettek ki tavaly nyáron.
Helye van benne egy gejl koktélnak,
émelygésnek és cigarettának.
Innen nézem a legfelső ráncon könyökölve,
ahogy a szívedtől a talpadig
feloldódik a hullamerevséged.
Letelt a negyvennyolc órád,
már menekülsz előlem;

Kifőtt gócok gurulnak végig
a rózsaszín halmok között,
nekiütközve a tüdőd csúcsának,
ettől mély, őszinte sóhajjal oszlatja el
az örökkévalóság torlódó báját.
A két lapockád közti térben
a nedves, fénylő, márványozott szervek
lassan csak roncsolt szövetszaporulatok.
Olcsó játéka a kilélegzett emlékeknek,
halvány, párás, múltbéli ködkép,
ami nem feszíti tovább mellkasod.
Ez már a nehézlégzés nyugalma.

SZÁVA Csanád

(ahogy hétköznap)

ahogy kitergegeted a hétköz-
napokat hogy kiszikkadjanak be-
lőlük a banális tévedések hogy
aztán kapcaként megcsapják

ahogy megterítsz vacsorá-
hoz felgyűjtva az aznapit
mindennapi áruláshoz szét-
osztva morzsálódó száradó szavakat

ahogy nyelvén szólsz például
mindenféle jómadaraknak
hogy behúzd a párnaháborúkat
mint a mesében

ahogy este olvasol az edények között
ahová befolyt a tegnap és hallgatod
a város sugarainak csörömpölését ez
az ünnep ez a szép irodalom

(majd jó lesz)

majd jó lesz hallgatni a csendet
örök tavasz lesz ott
a némaságot kiáltozó halmok
várakozásában miközben a rended
fölforgatja a hatalmak fölötti
hogy elérkezzen a másik régvárt óra
amelyik igazunkat hozza fel majd valóra
és újra-fiatalon elérkezünk oda ahol megszűnt a közötti

VAJNA Ádám

Kisállam

Az autók vérrögök.
Elképzelem, ahogy feloldódnak
És elszivárognak az esőben,
De nem esik.

Lüktet a híd alatt ez a rozsdásodó vérkeringés,
És én elhiszem neki,
Hogy az ő véréből való vagyok.

Félek, ha elindulok innen,
Úgy fonódik körém,
Mint a lelencházba adott gyerek.

Félek, hogy nem indulok el.

Pedig a híd túloldalán mező van,
A mezőn birkák vannak,
És a birkák szőrében egy kis bolha:
Úgy hívják lelkiismeret.

Azt tartják róla, amikor ugrik egyet,
Mindig eltűnik egy kisállam.

Nagyállam

Törpék nőnek a fűből,
Olyat láttak, nem merik mondani.
Olyat persze mindenki.

Ha itt közbelép most a KIRÁLY, igazságtalan,
Pont mintha nem.

(Nem fog.)

A lustaság, egyedül azzal nem vádolható senki,
Se törpe, se fű, se KIRÁLY, se igazság.

Mire végez valaki a törpékkal, hozzájuk nő a gaz,
Így csak a fejük búbján felálló hajtincs
Mutatja, hogy élnek.

De nem mutatja.

Azt hiszem, aki kicsi marad
Sosem lesz royalista.

FÁBIÁN TIBOR

Ha választ a falu

Ha választ a falu, mindenkin izgatott kampányláz lesz úrrá. Valaki ezt így fogalmazta meg: négyévente megbolondulnak ezek az amúgy szeretetreméltó, kedves emberek. Ha választ a falu, nekem az amerikai horrorfilmek jutnak eszembe, ahol időnként felbőg a láncfűrész az óvatlan és magabiztos turista különböző testrészein. Meg a zombifilmek, ahol merev tekintetű kampányfertőzöttek elől menekül a kevés túlélő, a faluba tévedt áruszállítók és átutazók. Mert, ha választ a falu, nincs kegyelem, megszűnik a békés együttélés, az egykor higgadt úriemberek most veszett dühvel kurvaanyáznak, de nem ám az udvaron a nagy diófa árnyéka alatt, a kutya és macska megértő társaságában, hanem lehetőleg a főutcán, mert ez önmagában is kampányüzenet, a súlyosabb és hangosabb fajtából, miszerint dögöljön meg az ellenjelölt tehene, száradjon el a szépen gondozott pázsitja, és egyáltalán.

Ha választ a falu, az hírlík, hogy a boltból kitessékelik az ellenjelölt riadt tekintetű szimpatizánsait. Kellett neked másra szavazni, a szigorú boltosné keresetlen szavakkal küld el, és még örülhetsz, ha a bevásárló kosarat nem dobja utánad. Aztán törheted a fejed, most akkor melyik boltba engednek be a faluban, hogy politikai elkötelezettség alapján, szigorúan ideológiai alapon vegyél egy nyamvadt konzervet. Ha szerencsés vagy, van az ellenjelölthöz húzó boltos is. Ha nem, konzerv helyett bukta.

Mert, ha választ a falu a feje tetejére áll minden, kampánnyal kelünk és fekszünk. Az oltár elé készülő ifjú pár közé is befészkel magát a politika mótelye, míg végül a gyengébb akaratú vőlegény enged a menyasszony kisírt szemű, cseppet sem halk érvelésének. Értsd: jó van na, nem szavazok, csak ne ordíts már, az isten szerelmére. Az iskola folyosóján elgypepálják az ellenjelölt gyereket a másik jelölthöz húzó suhancok. A tantestület máshonnan ingázó tagjai egyik napról a másikra a település újsütetű, szavazóképes polgáiraiként ébrednek. Szavaznak is, ha kedves az állásuk. Mert, ha választ a falu, ki vannak hegyezve a nyelvek, a szemek és a fülek. Feljelentők írják. Mennek a leleplező levelek a különböző hatóságoknak az ellenfél szavazóinak visszaéléseiről. Hírügynökségeket megszégyenítő folyamatossággal kelnek szárnyra az újabb és újabb történetek az ellenjelölt múltjáról, jelenéről, és talán még a jövőjéről is.

Mert, ha választ a falu, az ablakok megtelnek a jelöltek plakátjaival. Tele vannak az ablakok és a kerítések a Kánaánt mosolyogva ígérő emberfejekkel. Persze, ha választ a falu, mindig akadnak marcona tekintetű emberek, akik két fröccs között, fel és alá masíroznak alvág és felvág között és a plakátokon állnak bosszút. Ha választ a falu, évtizedes kapcsolatok pillanatok alatt szakadnak meg. Jóbarátok lesznek egymás dühödt ellenségei, buzgón kifecsegitik a baráti évek alatt egymásról megtudott titkokat, ismerősök elfordulnak egymástól az utcán, a szomszédok már nem keresik egymás társaságát. Már nem mennek át egymásért egy kanál sóért, egy doboz gyufaért, inkább nem főznek ebédet. Ha választ a falu, a korábbi nagy létszámú kerti partik társasága sem jön már össze többet, mert ha választ a falu mindenki a hasonszőrűt keresi. Mert ilyenkor olyan túlcsonduló a gyűlölet a sok-sok igaz és rémtörténet nyomán, hogy a baráti, rokonai és munkahelyi kapcsolatok helyét átveszik a *partik* kapcsolatok.

Ha választ a falu, recsegnek és ropognak az eresztékek, mérgeződnek a lelkek, és miközben a jelöltek folyton csak jó életet ígérnek, egyre többen keresik a térképen Amerikát, Londont, Párizst, mert ez a falu nem normális. Mert inkább elmegyek a londoni magyar utcába mosogatni, minthogy az ellenjelölt uralkodását és dőlyfösködését legyek kénytelen megélni. Ha választ a falu, az egész szép lassan egy merő gyűlölet lesz, mígnem a suttogó propaganda helyét, a felfakadó indulat nyomán átveszik az utcai hangoskodások, veszekedések, a majd elintézek én téged típusú ígéretések.

Ha választ a falu, és nem vallasz színt, rosszabbul jársz, mert nem csak az egyik oldal fog utálni, hanem mind a kettő. Mindenki haragjának célkeresztjébe kerülsz. Mind mondhatod, hogy te vitán és párton felül állsz. Egy tekintet, egy mosoly, egy kacsintás, de még egy rosszul értelmezett bibircsók alapján is rád bizonyítják, hogy összejátszol a másik oldallal. Ha választ a falu, az indulatok gátszakadása miatt egyre távolabb kerül a szebb jövő, amit a plakátokra merevített, retusált mosolyok ígérnek. Elúszik a reménylett jólét, és maradnak a mérgezett kutak, az iszapos lelkű emberek, akik legalább annyit tudnak, de azt megfellebbezhetetlen akarnoksággal, hogy a másik oldal miatt nem valósultak meg a szép remények.

Ha választ a falu, utána valaki el kell majd hordja az összegyűlt szemetet, a sok gőzölgő rothadást, de hogy ki és mikor és hogyan, azt még egyik oldal emberei sem tudják, mert ehhez nagyon sok szemetes kocsi kellene, olyan sok, amit ebben a kis faluban egyetlen emberfia nem látott még soha.

Becehegyen

BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor

A történelemábrázolás művészete

Koltay Gábor: *Itt élned, halnod kell* (1985, 2016)

Jelentős közönség- és sajtóérdeklődés mellett került sor az *Itt élned, halnod kell* (zenés történelmi utazás a honfoglalástól a rendszer-változásig) című történelmi rockmusical bemutatására, 2016. június 16, 17. és 18-án, Budapesten, a Hősök terén. A darab zeneszerzője Koltay Gergely és Szűts István, a koreográfus Zsuráfszky Zoltán, az előadás szövegének összeállítója és rendezője Koltay Gábor volt. Az Esztrád Színház szervezésében létrejött, a kormány 1956-os Emlékbi-zottsága által kiemelten támogatott, közel húszezer nézőt vonzó produkció már előze-tesen megosztotta a közvéleményt. A bemu-tató utáni sajtóvisszhang jórészt negatív kri-tikát fogalmazott meg, amelyben keveredtek az előadás tartalmáról, mondanivalójáról, művészi megoldásairól és látványvilágáról, az alkotók és a szereplők egyéni teljesítmé-nyéről, valamint a helyszín és a nézőtér al-kalmasságáról szóló elemek. A bírálatokban mindezek összemosódtak a rendező vélt és valós szándékaival, a kultúrpolitika prioritá-saival, s főleg az 1985. április 4. alkalmából ugyanitt színpadra állított *Itt élned, halnod kell* (a hazáért és a haladásért a honfoglalás-tól a felszabadulásig) című zenés történelmi játékkal. A harmincegy évvel ezelőtti művet szintén Koltay Gábor rendezte, az irodalom-történeti tanácsadó Nemeskürty István, a zeneszerző Victor Máté, a koreográfus No-vák Ferenc volt. Az akkori produkció meg-valósítását a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) és a Magyar Filmgyártó

Vállalat támogatta, az előadásról készült film létrejöttéhez a MOKÉP és a Magyar Televí-zió is hozzájárult.

Az alábbiakban nem pusztán a 2016-os *Itt élned, halnod kell* című előadásról, hanem az egész, fent említett jelenségről szólni kí-vánok. Előrebocsátom, hogy mindkét pro-dukciót pozitívan ítélem meg. Az 1985-ös sok tekintetben korát megelőző volt, és számomra a mostani előadás művészi ér-tékei is egyértelműek. Mondanivalómat hangsúlyozottan személyes véleményként megfogalmazva azonban nem színikritikára vállalkozom, hanem az előadások minden-kori üzenetét kísérelem meg interpretálni. Elemzésemben áttekintem a kortárs kritiku-si álláspontokat, elemzem a művek tartalmát és szerkezetét, de mindenekelőtt értelmezési kereteket kerestem, mert a 2016-os mű ön-magában történő elemzése éppen a lényegét takarja el. E produkciót ugyanis legalább két értelmezési tartományban el kell helyezni: egyrészt a Nemeskürty István-féle történe-lemfelfogás rendszerében, másrészt Koltay Gábor teljes rendezői életművében. Végül, de nem utolsó sorban, az elemzés része az 1985-ös előadással való részletes összevetés.¹

A produkciók értelmezési keretei

A Nemeskürty-jelenség

Koltay Gábor számára Nemeskürty István történelmi, irodalomtörténeti, filmpro-duceri munkássága etalon. Őt tekinti szakmai

példaképének és mentorának, nemcsak a Budapest Filmstúdióban forgatott filmjei, hanem történelemszemlélete és kultúra-felfogása miatt is.² Ennek lényege a történelem tényeken alapuló, az okokat magyarázó, de az adatok mellett a korabeli lehetséges alternatívákat is feltáró és az elmulasztott lehetőségeken eltöprengő interpretálása, mindezt olvasmányosan, „a szó művészi erejével előadva”.³ Nemeskürty tagadta a „mi lett volna, ha” kérdés tudománytalanságát, sőt, célul tűzte ki, hogy „az olvasó saját személyes múltjának tekintse történelmünket, érezze feljogosítva magát, hogy a hitelesen előadott eseményekről kialakíthassa a maga egyéni nézetét.”⁴ Hitvallását részletesen kifejtette az 1975-ben új kiadásban megjelent Mohács-trilógiájának előszavában, amelynek lényege, hogy *történelemről* írni más jelent, mint *történelmet* írni.⁵

Nemeskürty saját felfogását mások mellett Macaulay, Szalay, Szekfű műveire alapozta, kiemelve Eötvös József gondolatmenetét, aki szerint az író dolga „népszerűsíteni a történetet”, amelynek határait „a történeti igazság jelöli ki”.⁶

Nemeskürty történeti esszéi a hatvanas évektől felbolygatták a szakmai és a laikus közéletet.⁷ Nem tagadta egyes megközelítéseinek kísérleti jellegét, de hangsúlyozottan az igazságot kereste. A jelenség tükrözte a hazai történettudomány ártértékelési válságát (is).⁸ Tegyük hozzá: Nemeskürty a történelem „hazafias” népszerűsítését filmek révén is vállalta, jó példák erre az általa vezetett Budapest Filmstúdióban készült – sok kritikus által bírált – Várkonyi Zoltán-féle Jókai- és Gárdonyi-adaptációk.⁹

A Koltay-életmű

Aligha vitatható, hogy Koltay Gábor rendezői életműve a magyar színháztörténet önálló fejezete. Nem csupán azért, mert addig nem létező műfajban mutatta meg értékre-mentő képességét, és nem is csak azért, mert rátalált az emberek nosztalgia iránti vágyára, közösségteremtő igényére és rejtett nemzeti

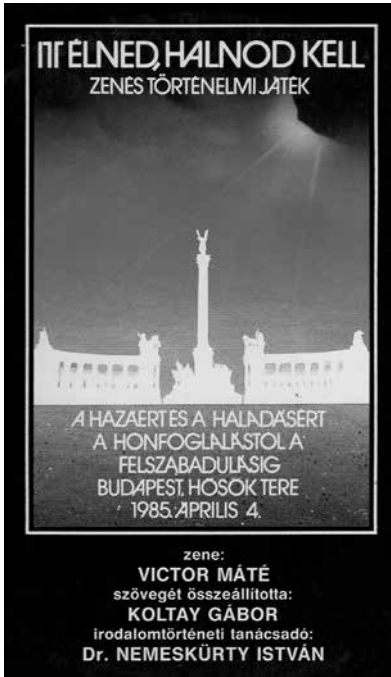
érzéseire, hanem azért is, mert mindezt teljességre törekvően elégitette ki.

Koltay szintetizáló készségének első jelét nem az első filmjében, hanem ezt megelőző első könyvében vélem tetten érni. A *Szörényi – Bródy* c. mű¹⁰ a szerző műfaji meghatározása szerint „dokumentumgyűjtemény”,¹¹ én azonban inkább riportnak nevezném, amely újságcikk-, levél- és interjúrészletekből, fényképekből, dokumentumokból áll, a végén teljes körű diszkográfiával (bel- és külföldi kis- és nagylemezek). A 25 fejezetcím egy-egy Illés/Fonográf-sláger szövegrészlete.

A teljességre törekvés elve az első játékfilmjétől nyilvánvaló. *A koncert* valóban Illés-koncert volt, 1981. március 26-án, a Nemzeti Sportcsarnokban, euforikus örömet kiváltva az egykori rajongókból. Az elhangzott számokból dupla nagylemez készült, a filmet a Budapest Filmstúdió produkciójaként 1981 októberében bemutatták, végül a film létrejöttének egész folyamatáról és visszhangjáról könyv jelent meg.¹²

Hasonlóan alakult 1983-ban az *István, a király* rockopera sorsa, azzal a különbséggel, hogy a darab már indulásakor túlnőtt önmagán. A nyolcvanas évek világpolitikai enyhülésének kezdetén, a hazai párt- és állami vezetői réteg gerontokratikus uralmának vége felé járva (ami akkor persze nem látszott), a történelem hivatalosan rég megválaszolt kérdéseit tette föl újra, Szörényi zenéjére, Bródy szövegére, hivatásos rockénekesek színészként, illetve színészek énekesként való felléptetésével.

Nemeskürty – aki szerint az *István, a király* is hozzájárult a rendszerváltozás folyamatának megindításához¹³ – nem csupán (ismét) a filmstúdiót biztosította mindehhez, hanem éppen a múltértelmezés újragondolásával, a „lehetett volna másként?” megkérdésével, a keresztny alapú nemzeti örökség vitathatatlan értéknek tételezésével adott új gondolati irányt az erre fogékony nézőknek. „Népszerűsíteni a történetet” – ahogy már idéztem Eötvöst. S tegyük hozzá: reform-

kori értelemben vett nemzeti szellemben. Ezen eszmei háttér megértése lényegesen fontosabb, mint pl. azon töprengeni, hogy az előadás végén, a Királydombon félkörben megjelenő nemzeti színű zászló nacionalista szimbólum volt-e vagy sem.

Formailag az *István, a király* is bejárta a rendelt utat (előadások, szövegkönyv, nagylemez, film, könyv),¹⁴ majd önállósult, szabadtéri színpadok és kőszínházak műsorára került, bejárta Európát, s újraéledt a harmincadik évfordulón.

Nem szükséges Koltay teljes életművét citálni, hiszen csak az 1985-ös és 2016-os *Itt élned, halnod kell* műfaji és szemléleti előzményeit vizsgálom. De még egy előzményt meg kell említenem: az általa rendezett 1985. március 15-ei budapesti állami ünnepséget, amelyet – radikálisan új dramaturgiai és szcenikai megoldásokkal – a Nemzeti Múzeum lépcsőjén mutattak be (koreográfus: Szigeti Károly), s a Magyar Televízió – első alkalommal – egyenes adásban közvetítette.¹⁵

Koltay később is vallotta, hogy „pályáját markánsan meghatározza a történelmi kérdések iránti érdeklődése, elsősorban a magyarság múltjának és jelenének sorsfordító eseményei”.¹⁶

A produkciók megvalósulása

Az 1985-ös *Itt élned, halnod kell* a korábbi Koltay-művekhez hasonlóan komplex produkcióként valósult meg. Az előadásokat hatvanezer néző tekintette meg. Kiadták a szövegkönyvét nyomtatásban, a zenei anyagot dupla nagylemezen, a következő évben pedig mozikba került az előadások videotechnikával rögzített változata.¹⁷

A 2016-os produkciót mintegy húszezren látták. A műről – egyelőre – a szövegkönyv jelent meg, az 1985-ös hasonló kiadványhoz képest tipográfiaiailag összehasonlíthatatlanul igényesebb kivitelben.¹⁸ Az előadások videofelvételeiből film készül televíziós sugárzásra, lesz cd, dvd és képeskönyv is.¹⁹

Az 1985-ös lemezborító, a szövegkönyv és a film is Nemeskürty István ajánlásával kezdődik. Szellemissége jól szemlélteti az alkotói szándékot, szóhasználata pedig a korabeli politikai viszonyokat, így indokolt teljes terjedelmében közölni:

„Galeotto Marzio olasz humanista írja Mátyás király nemzeti-állami jellegűnek is nevezhető ünnepeiről, hogy „zenészek és lantosok is vannak ott, akik a vitézek tetteit hazai nyelven lantkísérettel éneklék el a lakománál. Mindig valamilyen nagy hőstettet énekelnek meg és SOHA NEM HIÁNYZIK A HOZZÁVALÓ esemény.” Istvánffy Miklós tudósít arról, hogy nagy ünnepeken hadijátékszerű előadásokat rendeztek, tömegek felvonulásával; Rudolf király koronázásakor pedig, 1572 szeptemberében, maga Balassi Bálint szórakoztatta az egybegyűlteket: „Az asztalok eltávolítása után a hadi ifjúság és az előkelő férfiak felserdült gyermekei a ház tornácában táncot jártak; közülük Balassi Bálint, János fia nyerte el a pálmát... A császár és király s a többi hercegek egy magas emelvényről gyönyörködve nézték őt, mint Pánt és a Satyrosokat utánozva, lábszárait földig guggolva hol összekapta, hol szétvetette, hol pedig felszökellve ugrándozott.” 1919. május elsején is, amikor a Tanácsköztársaság a munkások ünnepét ülte, azért sikerült olyan példátlanul pazar látványosságnak a felvonulás, melynek élőképszerű jeleneteit legjelesebb művészeink tervezték meg, mert a magyar történelmi hagyomány századok óta ismerte a közösségi ünneplésnek ezt a szemképrázta formáját. Ősi hagyományt újít tehát föl az 1985. április negyedikü ünnepély. Kép, zene, mozgás együtt sugallja azt az érzelmi többletet, ami szónoklatokon és más ünnepélyes megnyilatkozásokon túl egy egész ország lakosságát képes egybeforrasztani. Már az ISTVÁN, A KIRÁLY városligeti, majd szegedi előadása megmutatta, mennyire elevenen él a hagyomány a mai ifjúságban: a rejtve létező lelkesedést szempillantás alatt előhívta és kiváltotta a zene, tánc, mozgás, kép összhatása, mely a haza, a

PATRIA fogalmának oly fokú átélését tette lehetővé, amilyent szavakba foglalt fennkölt gondolatok ritkán idézhetnek elő. Ez az ünnepély is, melynek helyszínét a honfoglaló ősök szoborkoszorújának megtervezésével mintha e célra hozták volna létre elődeink, ilyen érzelmi feltöltődés szándékával és reményében idézi fel történelmi múltunk máig szólóan tanulságos pillanatait.”²⁰

Nemeskürty bevezetőjét Koltay Gábor többek között e szavakkal egészítette ki:

„A zenés történelmi játék a magyar történelem ezer évét tekinti át. Arra törekedünk, hogy a mindenkori haladó magyar történelmi törekvéseknek emléket állítsunk, a forradalmi, a reform- és szabadságküzdelmeket folyamatukban, egymásra épülő összefüggéseiben érzékeltessük, bemutassuk legjobbaink áldozatos vállalását a békéért, az igazságos társadalomért, küzdelmét a háború és a kizsákmányolás, a társadalmi és a nemzeti elnyomás, a fasizmus és az elvakult nacionalizmus ellen. A felszabadult Magyarország képes volt szembenézni az évszázados elmaradottsággal és fordítani a nép sorsán, megnyitni történelmünk új korszakát, lerakni az új magyar államiság alapjait. Újra nagy tömegekhez szeretnénk szólni, átélhető, látványos, érzelmekre is ható módon, az István, a király gondolati és megvalósításbeli eredményeit továbbfejlesztve. (...) Meggyőződésem, hogy legpontosabban a költők képesek kifejezni az adott történelmi kort, a pillanathoz kötődő életérzést. (...) A versek, versrészletek túlnyomó többsége megzenésítve, egységes zenei anyagba ágyazva hangzik el. (...) A Hősök terén nagyon sok olyan szobor, dombormű, rekvizitum található, amely a magyar történelem nagy időszakaira utal. Úgy gondolom, hogy a tér méltó helyszíne, kerete, egységbe foglalója lehet játékunknak. Ennél nemesebb, nagyobb szabású díszletet el sem képzelhetnénk. Természetesen ennek a „műfajnak” is megvannak a maga eszközei: lehetőségei és korlátai. Nehezen tudnánk például tükrözni Bessenyei vagy Lukács György filozofikus gondolatait, történelmi

szerepüket. Ugyanakkor szépen illeszkednek a játékba a magyar nép mondavilágának, mesében kifejezett vágyainak olyan remekei, mint a csodaszarvas legenda (...). Reménykedünk, hogy olyan produkciót tudunk létrehozni, amelynek szellemisége, formája példamutató lehet a jövőre nézve. (...)”²¹

A 2016-os előadás szöveggönyve szintén tartalmaz rendezői bevezetőt. Ebben mottóként 1985-ös Nemeskürty-idézet áll: „Az Itt élned, halnod kell című zenés történelmi játék ősi hagyományt újít fel. Kép, zene, mozgás együtt sugallja azt az érzelmi többletet, ami szónoklatokon és más ünnepélyes megnyilatkozásokon túl egy egész ország lakosságát képes egybeforrasztani”. Majd Koltay így folytatja: „Itt élned, halnod kell címmel (...) különös műfajú színházi előadás, zenés történelmi utazás részesei lesznek a nézők. Az ihletett környezetben felidézünk a magyar történelem legfontosabb időszakait, eseményeit a honfoglalástól a 20. század utolsó rendszerváltozásáig. (...) A Hősök tere (...) méltó kerete, egységbe foglalója a játéknak. (...) Sokakhoz akarunk szólni, átélhető, látványos, az érzelmekre is ható módon, amely lehetővé teszi – Nemeskürty István tanár urat idézve – „a Patria fogalmának olyan fokú átélését, amilyent szavakba foglalt fenn költ gondolatok ritkán idézhetők elő.” (...) Az előadás a történelmi ismeretek terjesztésén túl, szándékaink szerint hozzásegíti az érdeklődőket ahhoz, hogy pallérozzák történelemszemléletünket. Egy közösség, tágabb értelemben a nemzet fennmaradása, lelki és szellemi, nemkülönben anyagi gyarapodása az erős gyökerekbe kapaszkodó nemzettudat nélkül elképzelhetetlen. A legutóbbi rendszerváltozás legnagyobb kérdése ez, amelynek korszerű megválaszolásához a magunk eszközeivel is szeretnénk hozzájárulni. Különösképpen alkalmas lehet erre az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulója, amely a méltó tisztelgésen túl, a felemelően szép és bátor emberi, történelmi példák segítségével lehetővé teszi, hogy hitet, erőt és bátorságot merítsünk a minden-

napok küzdelmeihez. Az alkotó emberek kötelessége elgondolkodtatni, olykor vitára készíteni. Ezt szeretnénk elérni a mostani produkcióval is. (...)”²²

S hogy az előadás választott dátuma egyértelmű legyen, a szöveggönyvben fel-tűntették: „Az 1956-os forradalom 60. évfordulója tiszteletére, az 58. év, 1958. június 16-án kivégzett Nagy Imre miniszterelnök, mártírtársai, a pesti srácok és az összes ’56-os hős emlékére.”²³

A 2016-os előadás létrehozói természetesen nem tettek úgy, mintha a mű előzmény nélküli lenne. Erről a szöveggönyvben ez áll: „Bár hasonló címmel, 31 évvel ezelőtt, Koltay Gábor rendező – emlékezetes sikerrel – kísérletet tett egy ilyen átfogó zenemű előadására, a mostani vadonatúj alkotás, amely új, korszerű szöveggönyv alapján készül. (...)”²⁴

A fentiekből kétségtelenül érzékelhető a kontinuitás-diszkontinuitás dilemmája, amely valamennyi politikai rendszerben állandó probléma.²⁵ A kérdés kiélézése ugyanakkor fölösleges: minden korszak színházpolitikája államilag meghatározott, így az aktuális elvárások betartását utólag kifogásolni értelmetlen.

A produkciók fogadtatása

Az 1985-ös előadásokat a kritika nem színházi előadásként kezelte, hanem valamiféle egyedi, évfordulós show-ként. A napilapok már a március 31-ei nyilvános főpróba után elkezdték közölni – részben még beharangozó jellegű – tudósításaikat. Elsőként a *Népszava* tett közzé mindössze három fotóból álló képriportot.²⁶ A *Népszabadság* másnap adott hírt az előadásról, röviden.²⁷ A következő napon a *Magyar Hírlapban* már bővebb beszámoló jelent meg, nem kritikaként, hanem főleg az előadáson megjelent politikusok neveinek felsorolására fókuszálva. Eszerint a premiert megtekintették – mások mellett – Grósz Károly, az MSZMP Budapesti Bizottságának első titkára, Hámori Csaba, a KISZ

KB első titkára, Maróthy László, a Minisztertanács elnökhelyettese és Óvári Miklós, az MSZMP KB titkára, valamennyien a Politikai Bizottság tagjai; valamint Berecz János, Horváth István, Pál Lénárd és Szűrös Mátyás, az MSZMP KB titkárai. A névtelen cikkíró szerint az előadás érzékeltette „a viharos történelmi pillanatok, a forradalmi változások sodró lendületét”.²⁸ Ugyanezen a napon a *Magyar Nemzet* is kishírben tudósított, a politikusok névsorát közölte.²⁹

A kulturális sajtó még visszafogottabb volt. A *Film Színház Muzsika* három fotós képriporttal említette az „impozáns történelmi játék”-ot.³⁰ Az *Új Tükör*; még szerényebben, mindössze egyetlen fényképpel tett róla említést.³¹ Más országos kulturális lapok nem reagáltak az eseményre.

A szakmai kritikára közel egy évet várni kellett: ekkor került ugyanis a mozikba a film. 1986 márciusában a *Filmvilágban* Reményi József Tamás reagált először, majd a *Kritikában* áprilisban Molnár Gál Péter, illetve júniusban Tóth Péter Pál.

Reményi fanyalgott. Mint írja, a műfajjal nincs baja, de anakronisztikusnak tartja a közösségi tudat ilyesféle erősítését. Elismeri a szöveg irodalmi értékét, a szereplők és a látvány minőségét, de sematikusnak tartja a zenét – bár az a folklórt és a rockot hatásosan elegyíti. A fő gondja azonban az, hogy a filmes változat deheroizálja a történelmi élőképet: látszik, hogy a statisztéria személytelen, a szövegek eredeti összefüggéseiből kiemelve csupán „retorikai minták”, s „a történelmet látványosságként kisajátítani, a legnemesebb célból sem tanácsos”.³²

MGP lényegesen megengedőbb. Az általa „történelmi revü”-nek, „felszabadulási show”-nak nevezett produkciót szellemes ötletnek tartja, mert megoldja „a gépiessé lett ünnepek egyhangúságát”, és „nem színezzet állóképeknek értelmezi históriáinkat, hanem szakadatlan, mába áradó folyammatnak”.³³

Két hónapra rá megjelent az ellenkritika, Tóth Péter Pál tollából, aki szerint a

zene „szokványos slágerzene”, „méltatlannal az elénekelt versekhez”. A szöveg iskolai irodalmi est, „híján van a legcsekélyebb eredetiségnek”. A látványos megoldások önmagukban nem biztosítékok a nemzet tudat hiteles kifejezésre, „a lélek ragyogására van szükség (...) a többi szemfényvesztés.” Tóth a történetfilozófiát és a dialektikát kéri számon a darabon, amelyet szerinte „primitív történelemfelfogás és önkényes szerkesztés” jellemez. Úgy véli, Koltay fő hibája, hogy azt állítja: van hiteles kollektív történelmi tudat. Tóth szerint a produkció és a film a rendező saját imázsának építését szolgáló hazafiság-propaganda.³⁴

Koltay életrajzírója, közel húsz évvel később, tárgyyszerűen tekintett vissza az *Itt élned, halnod kellre*. Összességében egyfajta „népünnepélynek” fogta fel, amelyben „sokáig titkolt, mesterségesen elfojtott gondolatok és érzések fogalmazódtak meg a hazaszeregettről a haza és haladás ügyéről”, s amelynek – turisztikai látványosságként is – akár minden évben helye lehetne Budapesten.³⁵

A média kommunikációs lehetőségei 2016-ban természetesen egészen más lehetőségeket biztosítottak. A produkció beharangozására és jegyértékesítésére önálló honlap létesült, amelyen közzétették a színpad és a nézőtér látványtervét, valamint az egyre bővülő sajtómegjelenéseket.³⁶

A nagy számú – főleg persze rövid – előzetes hír közül most csak a főpróba napján megjelent Koltay-interjút vesszük szemügyre. A rendező szerint „egy mai diáknak a rendszerváltásról sincs fogalma, (...) mert nem beszélünk róla eleget, érthetően. A magyar nemzetnek nemhogy történelemismerete nincs, de az alapvető történelmi ismeretek is hiányoznak. (...) Szeretném, ha az emberek rádöbbenének: iszonyú erő van a történelemben.” Vitatta az 1985-ös felszabadulási produkcióval való azonosságot: „vadonatúj műről van szó, vadonatúj zeneszerzőkkel és szöveggel.” Az 1985-ös előadás (...) 1945-ig tartott, tovább ugyanis nem lehetett a nemzet történelméről gondolkodni.

(...) negyedszázada sokkal őszintébben lehet a történelemről beszélni (...).³⁷

A kritikák illusztrálására a napilapokat választottam, mert ezek azonnali reakciók voltak, emellett szövegükben egyértelműen tükröződtek az ideológiai irányok.

Leghamarabb a *Magyar Nemzet* írt az előadásról, két cikkben is, a főpróba alapján. Értékelése szerint „az előadás közel sem váltja be a hozzá fűzött reményeket. Felszínes és giccses pillanatképeket villant fel hazánk történelméből, amelyek teljesen alkalmatlanok arra, hogy akár csak felkeltsék a közönség érdeklődését a múltunk iránt.”³⁸ „(...) Berzsenyiből és József Attilából az ember nem csinál könnyes szemű musicalbetétet. (...) Akadt azonban néhány valóban szórakoztató részlet is: Károly Róbert kora, a világháborúk megjelenése, vagy épp a fényes szelek korszaka.”³⁹

A *Népszabadság* szintén keményen fogalmaz: „Felszínes, avitt és olykor bájosan ügyetlenül hatásvadász produkció Koltay Gábor musicalje (...)”. A cikkíró többször visszatér az 1985. április 4-ei összefüggésekre, s miközben „élettelenek és szájbarágósak a dialógusok”, „a fénytechnika és a tér használata valóban lenyűgöző”.⁴⁰

A *Magyar Idők* kritikusa ezzel szemben pozitívan ítéli meg az előadást. „Láttam, hallottam, énekeltem, könnyeztem kicsit, tapsoltam. (...) Ami jó volt: a zene, a szöveg, az „élő” történelemóra, az érzés, hogy jó magyarnak lenni, jó ehhez a nemzethez tartozni (...) az igényesen összeállított és kivitelezett szövegkönyv. Méltó emlékezés a fontos eseményekre, köztük az 1956-os forradalomra.”⁴¹

A produkciók tartalmi összehasonlítása

A szerkezet

Az 1985-ös produkció szövegmontázsra felölelte a honfoglalás, az államalapítás, a tatárjárás, a középkor, a reneszánsz, a Dózsa parasztháború, a mohácsi vész, a török elleni küzdelmek, a Rákóczi szabadságharc, a re-

formkor, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc, a millennium, az első világháború, a Tanácsköztársaság, a két világháború közötti évek, a második világháború és a felszabadulás időszakát. A darab zenei anyaga a lemezen 90’47”. A filmből a reformkori szövegmontázs kimaradt, de a felvezető szöveg és a stáblista miatt így is 96 perces. A jeleneteket, az elhangzó szövegeket és a szereplőket feliratozták. Az előadás ennél valamivel hosszabb volt, mert a jelenetváltások közötti – esetenként minimális – holtidőket sem a nagylemez, sem a film nem tartalmazza.

2016-ban a forgatókönyv némileg átstrukturálódott és 1990-ig bővült: honfoglalás, Árpád-kor, Anjou-kor, reneszánsz, Dózsa parasztháború, Mohács, Rákóczi szabadságharc, reformkor, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc, kiegyezés és millennium, első világháború, az 1918/19-es forradalmak, Trianon, a két világháború közötti évek, második világháború, fényes szelek, ötvenes évek, 1956-os forradalom és szabadságharc, rendszerváltozás. Ezen kívül *Legvidámabb barakk* címmel a szövegkönyvben szerepel még egy fejezet, de ezt a próbafolyamat során végül elhagyták. Elsősorban időhiány miatt, a mű így is meghaladta a két órát.

1985-ben a szövegkönyvet kizárólag irodalmi művek és történelmi dokumentumok alkották, 2016-ban viszont Koltay Gergely öt saját száma is helyet kapott.

A cselekmény

Mindkét produkció a *Szózattal* indul. Latinovits Zoltán szavazata tökéletesen alkalmas a milió megteremtésére, még úgy is, hogy archív hangfelvételén szöveget téveszt: az utolsó előtti versszakban „ez éltetőd” helyett „bölcöd az” hangzik el. 2016-ban a *Szózat* elé instrumentális *Nyitány* került.

A kezdeteket 1985-ben Arany János *Rege a csodaszarvasról* c. költeménye idézte fel, amelynek bevezető, szöveg nélküli része egyben a darab nyitányaként is szolgált. A honfoglalás korát 2016-ban egy Koltay Gergely-dal (*A hajnal*) és a vérszerződés jelene-

te fémjelezte, ez utóbbi a *Honfoglalás* c. film Nemeskürty által írt forgatókönyvéből.

1985-ben István király szövegeként Makkai Sándor regényrészlete hangzott el. 2016-ban az ábrázolás dallal (*Hosanna-Tuba mirum*) és a koronázás *István, a király*-ból ismert – bővített – dialógusával egészült ki, miközben Makkait felváltották *István király intelmei*. Tartalmilag, szemléletileg a mondanivaló azonos maradt: istenhit, türelem, idegenek befogadása, testületi kormányzás. Nem állítom, hogy szándékosan, de az első két fogalom tekinthető az akkori, az utóbbi kettő a mai politikai rendszer kritikájának is.

László király kora csak 2016-ban került színre. Koltay Gergely *Ki a szívéét osztja szét* c. dala, valamint László király fohásza hangzik el, utóbbi Nemeskürty *Sacra Corona* forgatókönyvéből.

A tatárjárás 1985-ben önálló jelenetként, kizárólag zenével és tánccal valósult meg, s az *Ó-magyar Mária-síralom* követte. 2016-ban mindez IV. Béla korába ágyazottan került színre, benne Koltay Gergely *Fehérlófia, isten szülötte* c. szerzeménye, IV. Béla király köszöntője Kodolányi *Juliánus barát* c. regényéből, majd az instrumentális alapú tatárjárás után ismeretlen *Siratóének Magyarországról*, végül IV. Béla levele a pápához a várépítésekről.

Látható, hogy az Árpád-kor 2016-ban a korábbiánál lényegesen nagyobb súlyt kapott, s ebben szerepet játszottak az időközben készült Koltay-filmek.⁴²

A 14. századot mindkét előadásban ugyanaz a jelenetsor idézte fel: lovagi torna instrumentális zenére, valamint az 1335-ös visegrádi királytalálkozóról szóló középkori kódex-részlet. A két produkcióban ez az első, teljesen azonos szövegfelhasználás.

Ezután a nándorfehérvári várostrom zenei anyaga következett, benne ismét azonos szöveggel: Callixtus pápa apostoli pásztorlevele a déli harangszó bevezetéséről. (1985-ben Koltay elismerte, hogy a nándorfehérvári győzelmet és a déli harangszó eredetét

csak a néphit kapcsolta össze, de úgy vélte, ennek is helye van a történetben.)⁴³ 2016-ban mindezt a diadal emlékezetéről szóló narráció vezette be.

Mátyás király udvarát 1985-ben a reneszánsz zene mellett ismeretlen gyerekdal és Janus Pannonius *Pannónia dicsérete* c. epigrammája idézte fel. 2016-ban Antonio Bonfini *Epigrammája* hangzott el, amely az 1985-ös szövegeknyvben is szerepelt, de végül kimaradt az előadásból.⁴⁴

A Dózsa-féle parasztfelkelés illusztrálására Koltay más-más szövegeknyvből vett át részletet. 1985-ben Kósa Ferenc *Ítélet* c. filmjéből, 2016-ban Nemeskürty István *Temesvár, 1514* c. színpadi művéből. A kivégzési jelenetet vers követte: 1985-ben Illyés Gyula *Áldozás*, 2016-ban Nagy Gáspár *Gyönyörű bünt* c. költeménye. Mindkettő tökéletesen illeszkedett a mondanivalóhoz.

A mohácsi csata és a megelőző török bevonulás hosszú zenei anyaga mellé mindkét előadásban Kisfaludy Károly *Mohács* c. költeménye társult. De míg 1985-ben ebből csak két sor hangzott el – igaz, többször ismételve –, addig 2016-ban két részletben a vers java része. Az így kibővült költemény egyik sora rejtett tisztelgésnek tekinthető Nemeskürty István életműve előtt, aki *Őnfia vágta sebét* címmel adta ki újra Mohács-témájú műveit. 1985-ben prózai betétként Czuczor Gergely *Mohács* c. verse is elhangzott.

2016-ban narrátor szól a három részre szakadt országról és a török kiűzéséről, ugyanezt 1985-ben Bornemissza Péter *Bücsü Magyarországtól*, valamint Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* c. verse jelképezte.

A Rákóczi szabadságharc egyforma figyelmet kapott. Korábban *Thököly haditanácsa* és a *Vak Bottyánról való ének* idézte meg Rákóczi alakját, most Rákóczi prózai fohásza mellett a *Csinom Palkó* hangzott el. Az elbukott szabadságharcot 1985-ben a *Rákóczi kesergő* jelezte, 2016-ban Berzsényi Dániel *A magyarokhoz* c. költeményének részlete. A Rákóczi-beszédben hangzik el először, az „én, X. Y.” formájú felvezetés, amely a 2016-

os előadás minden későbbi monológiában feltűnik, azzal a funkcióval, hogy a nézők számára egyértelműen azonosítsa az adott történelmi figurát. Az 1985-ös verzióban ezt a megoldást nem alkalmazták.

A felvilágosodás csak 1985-ben jelent meg, Batsányi János *Franciaországi változásokra* c. versével. A reformkori szövegmondtárs viszont minimális eltéréssel mindkét darabban azonos: Batsányi, Berzsenyi, Csokonai, Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty versrészleteivel (a filmből ez kimaradt). Az 1848-as eseményekhez történő átvezetést 1985-ben verbunk festi alá, hogy Széchenyi és Kossuth ismert szavai felcsendülhessenek. 2016-ban ugyanők rövidebben vannak jelen, de belép melléjük Táncsics Mihály. A három politikus beszédei dialógussá vannak összefűzve.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc ábrázolásához Koltay 1985-ben a Tolcsvay László által megzenésített *Nemzeti dal*t építette be, amelyet a *Föltámadott a tenger* követett. 2016-ban is Petőfi az alapanyag, de a rendező eltért a sztereotípiától: a *Nemzeti dal*ból csak egy versszak hangzott el, a hangsúly az *Egy gondolat bánt engemet* szövegén volt. S míg 1985-ben az aradi vértanúk kivégzése – a Dózsa György-jelenettel azonos dallammal –instrumentális alapú (a sortűz után az *Egy gondolat bánt engemet* utolsó két sorát beillesztve), addig 2016-ban elhangzott *Batthyány Lajos búcsúlevelének* részlete, a 13 vértanú pedig – névsorolvasásnak ábrázolva – a márciusi 12 pontot mondja el. Mindenkinek jut egy pont, az utolsóé az *Egyenlőség, szabadság, testvériség* jelmondat.

A cselekmény nagyjából félidejében került sor az egyetlen olyan jelenetre, amelynek nemcsak szövege, hanem előadója is mindkét verzióban azonos. Tompa Mihály *A gólyához* c. versét 1985-ben és 2016-ban is Deák Bill Gyula énekelte (nem azonos dallammal).

A dualizmust mindkét előadásban Deák Ferencnek a kiegészítést szorgalmazó parlamenti beszéde vezeti be, és a millenniumi kiáltó szövege zárja. 1985-ben a kettő között elhangzik Vajda János *Luzitán dala*.

1985-ben Ady Endrétől a *Magyar jakobinus dala* a századelő politikai légkörének érzékeltetésére szolgált. 2016-ban a millennium után rögtön az első világháborúra tér a cselekmény, viszont árnyaltabban fejezi ki az eseményeket. Mindkét előadásban Ady *Krónikás ének 1918-ból* c. költeménye az alap, amelyet 1985-ben korabeli indulók és dalok archív felvételei kísértek, 2016-ban viszont – dramaturgiailag újszerű módon – a frontról érkezett levélrészletek. 1985-ben a bukást további Ady-versrészlet, az *Üdvözlet a győzőnek* jelezte, miközben – finom utalásként, hiszen Horthyt nem lehetett megjeleníteni – fehér lovat vezettek át a színen.

A forradalmak mindkét előadásban a *Fölszállott a páva* c. Ady-verssel indultak, amelyet Károlyi Mihály kápolnai földosztó beszéde követett. Míg azonban 1985-ben a *Mindenkibesz!* c. kiáltvány után a tanácsköztársasági népünnepélyt mezőségi csárdással jelezték, 2016-ban Ady *Új, tavaszi sereg-szemle* c. verse volt a tömegjelenet alapja. Ez a vers az 1985-ös szövegeknyvben is benne volt, de az előadásból kimaradt.⁴⁵

Trianon megjelenítése 1985-ben politikailag veszélyes aktusnak számított. A nemzetközi helyzetet jól jellemzi, hogy amikor ősszel Budapesten sor került az Európai Kulturális Fórumra, a zárónyilatkozatot a román delegáció ellenállása miatt nem tudták elfogadni. A következő évben megjelent a három kötetes *Erdély története* monográfia, azonnal kiváltva Románia hivatalos tiltakozását. Ebben a légkörben több mint mérészség volt a trianoni döntést Gábor Andor *Vissza* c. versével ábrázolni, hiszen a költemény, a mottója szerint, eredetileg az *Ujság* c. lap irredenta pályázatára készült, „mely a magyar földtől elszakított magyarság hazavágyásának legszebb és ellenállhatatlan erejű szózatát kérte”.⁴⁶ A 2016-os mementó nem kevésbé plasztikus: Kós Károly *Kiáltó szó* c. művéből Koltay jó érzékkel választotta ki és fűzte össze a részleteket.⁴⁷ Ezt Koltay Gergeley *Volt apám, volt anyám* című dala egészítette ki, amely a József Attila-i sorok egyfajta

parafrázisaként vezetett át a két világháború közötti évtizedekhez.

Az 1985-ös előadásban a harmincas éveket két József Attila-vers (*Tiszta szívvel; Tömeg*) és egy Radnóti-költemény (*Majális*) illusztrálta. Az elsőként említett mű sajátosága, hogy a KEX Együttes archív felvételén hangzott el, amely megint csak kultúrpolitikai kihívás volt: az avantgárdnak tekintett, 1969–73 között működött, legendás hírű formáció „botránybandának” számított.⁴⁸ A *Tömeg* pedig arra adott lehetőséget, hogy a végén a csendőrök kardlapozzák a tüntetőket.

2016-ban a két világháború közötti időszak megelevenítése lényegesen sokszínűbb. Négy történelmi beszédrészlet (Klebelsberg Kunó, Horthy Miklós, Babits Mihály, Bethlen István; közülük Horthy archív felvételtől) és két vers (József Attila: *Hazám*; Radnóti Miklós: *Majális*) és egy Koltay Gergely-dal (*Ne sírj*) fémjelzi. A politikusoké 1985-ben nyilvánvalóan nem hangozhatott volna el.

A második világháború is árnyaltabban jelent meg 2016-ban. A hatásosan erős hang- és fényeffektek között elhangzott a 2. magyar hadsereg búcsúztatása, valamint a *Kis Kató* c. archív dal, továbbá Bajcsy-Zsilinszky Endre országgyűlési felszólalása⁴⁹ és Radnóti: *Razglednicák (4.)* c. verse. 1985-ben a korabeli indulókat és hangeffekteket (benne Hitler hangját!) ugyanez a Bajcsy-Zsilinszky szöveg és a Békepárt *Emlékirata* kísérte. A „felszabadulást” L. Knyipper – V. Guszev háttérben felhangzó, orosz nyelvű *Poljuskája* jelenítette meg, ezt Pilinszky János *Harmadnapon* c. verse kísérte. Utóbbi – vallásos jellege miatt – 1985-ben legfeljebb a „tűrt” kategóriába eshetett, ráadásul Krisztus feltámadásával jelezte a háború végét. Mint ahogy szokatlan megoldásnak tűnt a szovjet csapatok sötétben tartása is (csak az elem-lámpáik lótszottak).

Minthogy az 1985-ös mű a felszabadulással zárult, külön hangsúlyt kapott. Három versrészlet szolgált e célra, montázs-szerűen előadva: Nagy László *Zuhataja* megzené-

sítve, a másik kettő kereteként is; valamint Garai Gábor *Új kor nyitánya* és Benjámin László *Szocialistákja*, prózában. (Garai verse alatt ketten megkoszorúzták a Hősök emlékkövét.) A három kortárs költőtől választott verssorokban pontosan kifejezték az akkori kor érzéseit.

A 2016-os produkció ezen a ponton fordult záró szakaszába. A fényes szelek időszakát Jankovich Ferenc *Sej, a mi lobogónkat* c. verse, valamint az 1944. december 21-ei Ideiglenes Nemzetgyűlés felszólalása jelezte. (Ez utóbbi az 1985-ös szövegeknyvből is szerepelt, mégpedig a felszabadulási jelenet előtt, de végül ez is kimaradt az előadásból.⁵⁰)

Az ötvenes évekről szóló képet Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* c. költeményének részletei festették alá, a verset előbb a költő szavalta archív felvételen, majd színész vette át a szót. Az 1956-os forradalom – nyilvánvalóan – Beethoven *Egmont-nyitányával* indult.⁵¹ A hangulatot és az eseményeket négy rádióadás szövege – közte három archív felvétel, ebből kettő Nagy Imrétől –, valamint a Bessenyei Ferenc archív *Szózat* részlete ábrázolta. A hangsúly Tamási Lajos *Piros a vér a pesti utcán* c. versén volt. A megtorlást Zs Lóránt *Novemberben* c. költeménye és Nagy Imrének a bíróság előtt, az utolsó szó jogán elmondott archív felvétele mutatta be. A tragédia levezetéséeként a *Miatyánk* megzenésített változata és Albert Camus *A magyarok vére* c. kiáltványa hangzott el. Tamási és Zs verseinek bevalogatása kifejezetten jó választás volt, tartalmukban, hangulatukban erőteljesen – és nem a megszokott módon – ábrázolták a korszakot.

Mint már utaltam rá, *Legvidámabb barakk* címmel a szövegeknyvből szerepelt egy fejezet, amely végül kimaradt a produkcióból. Ebben a hatvanas-hetvenes éveket felidéző archív hangmontázs mellett Utassy József *Zug március* c. költeménye hangzott volna el.

Az 1989/90-es rendszerváltozást – Ratkó József *Egy ágyon, egy kenyéren* c. verse mellett – négy archív bejátszás elevenítette

föl. Sorrendben Pozsgay Imrének az 1956-ról szóló, Orbán Viktornak a Nagy Imre újratemetésén elhangzott, Szűrös Mátyásnak a köztársaság kikiáltását bejelentő, valamint Antall Józsefnek a miniszterelnöki beiktatásakor elmondott beszéde.

Az előadás záró száma Juhász Ferenc *Himnusz-töredéke* volt, amelyet a korábbi generációk Dinnyés József feldolgozásából ismerhettek („*Emeld föl fejedet büszke nép...*”). Ez a dal töltötte be a finálé szerepét, amely 1985-ben a Nagy László-vers funkciója volt. Akkor a *Szózat* rockzenésített változata volt a „levezetés”, 2016-ban ráadásként a *Honfoglalás* c. film főcímdala, a *Kell még egy szó* hangzott el.

Szereplők és közreműködők

Az 1985-ös előadás szereplői a vezető színészek (köztük több Kossuth-díjas) és a legismertebb énekesek közül kerültek ki. Szerepelt Avar István, Bács Ferenc, Balázsovits Lajos, Bessenyei Ferenc, Kozák András, Pelsőczy László, Sinkovits Imre, Szabó Sándor, Szilágyi Tibor, Sztankay István, Tordy Géza, Uri István és további kilenc színművész, illetve Balázs Fecő, Balogh Ferenc, Balogh Márton, Deák Bill Gyula, Dinnyés József, Katona Klári, Nagy Ferő, Sebestyén Márta, Varga Miklós, Vikidál Gyula és Sztevanovity Zorán, továbbá Bangó Erzsébet és Gantner István táncművészek. Hangfelvételtől közreműködött Berek Kati, Darvas Iván, Hegedűs D. Géza, Kállai Ferenc, Latinovits Zoltán, Lukács Sándor, illetve Victor Máté. Közreműködött a darabban a MN Művészegyüttesének tánckara, a BM Duna Művészegyüttes tánckara és 16 néptáncegyüttes mindösszesen 400 táncosa; 200 katona; a MAFILM 40 lovas kaszkadőre; a Magyar Állami Operaház Gyermekkorusa; az Állami Artistaképző Intézet növendékei és a Kormorán Együttes. A hangfelvételen közreműködő művészek és társulatok közül a MN Művészegyüttesének férfikarát kell kiemelni, akik több jelenetben is meghatározóan színvonalas módon szólaltak meg.⁵²

2016-ban eltérőek voltak a személyi feltételek, ami nem meglepő: egy mai független produkció szereplőinek szerződtetése másként történik, mint a pártállami intézményrendszerben. Az előadásban tíz színművész és tizennégy előadóművész lépett fel: Barabás Kiss Zoltán, Baronits Gábor, Hujber Ferenc, Kincses Károly, Kósa Zsolt, Laklóth Aladár, Major Róbert, Ruttkay Laura, Sipos Imre, Varga Klári, illetve Bodnár Vivien, Csengeri Attila, Deák Bill Gyula, Fehér Nóra, Gerdesits Ferenc, Kalapács József, Kuczmann Ágnes, Majsai Gábor, Makrai Pál, Palcsó Tamás, Szentgyörgyvár Laura, Vadkerti Imre, Varga Miklós, Vikidál Gyula, továbbá a ráadás-számot előadó Demjén Ferenc és Hevesi Tamás. Őket egészítette ki a komáromi Magyarock Dalszínház húsz fős társulata. Közreműködött továbbá a Magyar Nemzeti Táncegyüttes és hat további néptáncegyüttes összesen 120 táncosa; 125 török és katonai – köztük 29 lovas – hagyományörző; 15 artista, valamint a Kormorán Együttes és négy fővárosi szimfonikus zenekar tagjaiból alakult zenei együttes.⁵³

Látható, hogy a két előadásban csupán három azonos szereplő volt: Deák Bill Gyula, Varga Miklós és Vikidál Gyula, és közülük – mint már utaltam rá – csak Deák Bill énekelte ugyanazt a verset, mint korábban.

1985-ben a színészek és énekesek – egy kivétellel – kizárólag egyetlen szerepben tűntek föl. A kivétel Deák Bill Gyula, aki ötször lépett színre. Ennek logikai és dramaturgiai oka volt: minden elbukott forradalom/harc után övé volt a „siratóének”: 1526, 1711, 1849, 1914, 1920. Ezek közül különösen érdekes a Mohács utáni és a Világos utáni rész, mert itt a két vers (*Mohács, A gólyához*) dallama is azonos volt. Az a tény pedig, hogy a listán Trianon is helyet kapott, logikailag azonos szintre emelte a békediktátumot a mohácsi, szatmári, világosi és padovai tragédiákkal. A nyolcvanas évek már említett érzékeny nemzetközi politikai légkörében ez a megoldás merészséget kívánt. Volt még egy duplázás, de az hangfelvételen: a Tanács-

köztársaság 1919-es és a Békepárt 1943-as kiáltványa egyaránt Hegedűs D. Gézától volt hallható. A logikai összefüggés itt is nyilvánvaló, tekintve hogy a produkcióban csak ez a két munkásmozgalmi dokumentum „szólt meg”. Jellemző az is, hogy egyes történelmi személyiségeket kifejezetten azok személyesítették meg, akik ezt korábban, más formában már megtették. Jó példa erre Pelsőczy László Szent Istvánja, Bessenyei Ferenc Kossuthja, Varga Miklós Petőfije. Kiemelkedő a prózai szavazatok magas színvonala is: a már említett archív Latinovits-felvétel mellett rendkívül plasztikusak voltak Sinkovits Ady-, Darvas Iván Pilinszky-, Kállai Ferenc Czuczor-, Kozák András Benjámin-előadásai.

2016-ban a színészek és énekesek a darab folyamán szinte végig jelen voltak. A dalokat, verseket mindig más-más adta elő, de a szereplők egymás jeleneteiben is aktívan részt vettek.

Színpadkép és mozgás

A játéktér elrendezése a két előadáson eltérő volt. A legnagyobb különbség a méret: 1985-ben a tér több mint felét szabadon hagyták (a jelentős szereplőlétszám miatt indokoltan). A nézőtéri lelátók az úttest szélére, illetve mögé, a múzeumok előtti szakaszra kerültek. 2016-ban azonban csak a Hősök emlékköve előtt hagytak üresen széles sávot, a teret egyébként a nézők töltötték meg, s a lelátók is belül maradtak a díszburkolaton.

A játéktéren 1985-ben három külön színpad állt. Két, téglalap alakú emelvény, elől lépcsővel, az emlékmű két félköríve előtt, a középső oszlop jobb és bal oldalán, valamint a Hősök emlékkövét mindkét oldalról hátulról körülvevő, U-alakú színpad, elől lépcsővel.

2016-ban az U-alakú színpad megkerülte a középső oszlopot is (a hátsó részén volt a legmagasabb), majd két oldalon, több szinten, lépcsőzetesen, a végén rámpával csatlakozott a térhez. A Hősök emlékköve mögött is állt kisebb színpad, amelyre kétoldalt

lépcsők vezettek fel, s amely alatt a zenekart elhelyezték.

Ennek megfelelően a szereplők leginkább az egyik vagy mindkét oldalról érkeztek és arra távoztak. Ugyanakkor a játéktérre merőleges folyosót hagytak szabadon, a nézőtér közepén, amelyen a katonák és lovasok látványos és gyors bejövételét és kimenetelét biztosították az Andrássy út irányába.

A látványtervek 1985-ban Andor Tamást dicsérték, a díszleteket Csikós Attila, a jelmezeket Kemenes Fanni tervezte. 2016-ban a látvány és a díszlet Koltay Gábor munkája, a jelmeztervező Kemenes Fanni korábbi munkáinak felhasználásával Balai Zsuzsanna volt.

A scenikai megoldások magas színvonalát elősegítette, hogy az emlékmű elrendezése lehetőséget adott a legkülönbözőbb irányú és erősségű fényforrások elhelyezésére. 1985-ben pl., merész megoldásként, Gábor Andor verse alatt erős fénycsóva választotta szét a táncosok összetömörült csoportját több részre, jelképezve a trianoni országdarábolást. (2016-ban a szomszéd országok átsuhanó zászlói jelezték a döntést.) Az 1985-ös előadás során ügyeltek arra, hogy a millenniumi emlékmű szobraiból mindig az az uralkodó, illetve politikus legyen megvilágítva, amelynek korában az adott jelenet játszódott. Különösen látványos volt a két világháborút érzékeltető pirotechnika. Mindkét produkció görögtűzzel, illetve tűzijátékkal zárult, 1985-ben a *Szózat*, 2016-ban *Kell még egy szó* alatt.

A jelmezek korhűségéhez nem fért kéttség. A táncos jelmezek esetében 2016-ban egyértelműen látszott, hogy a színvilág a tiszta fehértől a színes felé haladt. 1985-ben ilyen tendencia nem ismerhető fel, akkor végig a fehér vagy részben fehér viselet dominált.

A koreográfiai különbségeket leginkább úgy jellemezhetem, hogy míg Novák Ferenc monumentálisabb, de statikusabb formációkkal dolgozott, addig Zsuráfszky Zoltán a kisebb létszámot jóval dinamikusabban,

szinte állandó mozgásban tartotta. Nováknál látható, hogy a szöveges vagy verses részek alatt a tánc – bár végig jelen van – tudatosan alárendelt szerepet játszik (mintha nem akarná elterelni a nézők figyelmét a jeles színészekről/énekesekről), ellenben a kórrussal aláfestett vagy tisztán instrumentális részeknél látványosan felpörög. Zsuráfszky koreográfiája ezzel szemben végig azonos intenzitással volt jelen, ilyen értelemben nem kiszolgálta a színészeket-énekeseket, hanem bevonta őket. Mindez a színészek számára erőteljes kihívást jelentett: folyamatosan „küzdni” kellett a közönség figyelméért.

További jellemző, hogy Novák a nagy játéktér és a jelentős létszám miatt tömeges méretű, gyors helyváltoztatásokat csak a kifejezetten ezt igénylő történelmi eseményeknél alkalmazott (török kiűzése, *Föltámadott a tenger*, 30-as évek tömegtüntetése). Zsuráfszky lényegesen többször élhetett ezzel az eszközzel, mert a kisebb területen és a viszonylag kevesebb táncossal ezt zavartalanabbal megtehetette.

Akadtak mindkét előadásban azonos módon kivitelezett megoldások. Ilyenek elsősorban a gyászjelenetek, amelyeket sorban vonuló nőekkel, gyertyával, lassú mozgással jelenítettek meg. Dózsa György kötelekkel kipányvázott bevezetése is hasonló, bár Zsuráfszkyknál inkább az általa színpadra állított *Székelty Dózsa György* c. táncjáték elemei adták az alapot.

Kifejezetten méltóságteljes koreográfiai megoldás volt az aradi vértanúk kivégzési jelenete. Nováknál a tábornokek zászlóval vonulnak be, amelyeket a sortűz hangjára, egyszerre csaptak le. Zsuráfszky a már említett névsorolvasás alatt képzelte el a bevonulást, a mártírok a középső színpadon egy-egy kopjafához álltak, majd az őket kísérő fehér ruhás nők fekete kendőjükkel, mintegy sormintaként, teljesen eltakarták és kiterelték a csoportot. Szép volt az 1956-os gyászjelenet is, amelyben a férfiak a testükkel alkottak sírkereszteket, amelyekhez a nők odajárultak.

Szólótáncok nem voltak jellemzőek. Az 1985-ös előadáson a *Rege a csodaszarvasról* nyitányként is szolgáló része alatt Bangó Erzsébet és Gantner István volt látható. Egymásra találásuk és a tánckar általi befogadásuk a honfoglalás motívumát jelképezte. 2016-ban Zsuráfszky az *Egy mondat a zsarnokságról* c. Illyés-versre évtizedekkel ezelőtt alkotott, időtálló koreográfiáját Tókos Attila adta elő a középső színpadon, hallatlan szuggesztivitással.

Az 1985-ös előadás zárásával kapcsolatban Novák Ferenc koreográfus megemlíti egy anekdotikus, s a kor szellemét jól kifejező esetet. Grósz Károly budapesti első titkár a premier után az alkotókkal beszélgetve azt találta mondani, hogy a mű végén „ideológiai hiba” van, mert „a felszabadításban fehér inges, zseblámpás pasik jönnek.” Ekkor Pusztai Ferenc, a budapesti pártbizottság akkori ideológiai titkára így szólt: „De hát Grósz elvtárs, ez egy jelzésrendszer! A műsorban tatárok voltak, törökök voltak, németek voltak, akik leigáztak minket a darabban. Ezek mind egyenruhában jöttek. Ha a szovjetek is egyenruhában jöttek volna, akkor a nézőknek ők is a leigázókhoz tartoztak volna.” Grósz meghátrált: „Nagyon ügyes dolog. Igazuk van.” – mondta és eltávozott.⁵⁴

*

Ahogy írásom elején fogalmaztam: az *Itt élnek, halnod kell* mindkét változatát pozitívan ítélem meg. Az eddig leírtak után illő összefoglalnom, hogy miért.

Tetszik a helyszínválasztás. Az emlékmű felemelő és gondolatébresztő, miközben önmagában is történelmi dokumentum. Kevéssé közismert, hogy a Hősök emlékkövének felirata a következő: *A hősök emlékének, kik népünk szabadságáért és a nemzeti függetlenségért áldozták életüket. ITT ÉLNED, HALNOD KELL.*

Egyetértek a történelmet népszerűsítő céllal. A múlttól nem lehet eleget beszélni, így mindenfajta, a valóságot tények alapján bemutató interpretációnak helye van. Sokoldalú, olykor telitalálat az irodalmi anyag

válogatása. Egységesnek érzem a zenét, nem egysíkú slágerek összességének, kiváló a hangszerelés. Kifejezetten tetszik pl. a *Rege a csodaszarvasról*, az *Áldozás*, a *Magyar jakobinus dala*, a *Zuhatag*, illetve a *Gyönyörű bűnt*, *A magyarokhoz*, a *Piros a vér a pesti utcán* vagy az *Egy ágyon, egy kenyéren* megzenésített verziója. Egyáltalán nem baj, ha klasszikus irodalmi művek slágerként énekelhető formában születnek újjá, az irodalmi ismeretek bővüléséhez ez is hozzájárul.⁵⁵ S tudom, hogy a produkció régen is és ma is sokak számára érzelmi többletjelentéssel bír.⁵⁶

Összességében tehát úgy vélem, ha a két produkciót saját értelmezési tartományaikban, a kor lehetőségeit figyelembe véve, az alkotói szándékokat értékelve összevetjük egymással, nem vitatható a kezdeményezés újszerűsége és a megvalósítás minősége. Örömmel, átéléssel nézhető és hallgatható előadásokról beszélünk, amelyek – irodalmi alapanyaguk miatt – jelentős szellemi többlettértékkel bírnak. Mindezek mellett – és ez talán a legfontosabb – nem vitatom mások jogát ahhoz, hogy a produkciót tőlem eltérően ítélik meg. Ahogy Molnár Gál Péter írta egykoron: „kéretik mindenkit fölmenteni a tökéletes egyetértés kényszere alól”.⁵⁷ Bár mely előjellel.

Jegyzetek

1 Elemzésemben – a felhasznált és idézett források mellett – személyes élményekre is támaszkodom: az 1985-ös előadást nagylemezen és filmen többször meghallgattam, illetve megnéztem, a 2016-os produkciót pedig módomban állt mindhárom előadáson látni. A közlemény a NKFIH K115676 számú kutatás keretében készült.

2 Lásd pl.: Koltay Gábor: *Előszó*. In: Nemeskürty István: *Egy élet mozija. beszélgetések Koltay Gáborral*. Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1990. 3–6. o. Koltay „A képpé varázsolt idő” címmel 1985-ben életrajzi dokumentumfilmet készített Nemeskürtyről, amelyet azonban a Magyar Televízió nem mutatott be. Vö: uo. 75–105. o.

3 Nemeskürty István: *Elrepült a gyors idő*. Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1998. 133. o.

4 Uo. 131–132. o.

5 Nemeskürty István: *Önfia vágta sebé*t. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1975. 7–16. o.

6 Eötvös József: *Magyarország 1514-ben*. I. kötet. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1978. 8. o.

7 Ez történt Mohács után (1966), *Krónika Dózsa György tetteiről* (1972), *Requiem egy hadseregért* (1972), *Elfelejtett évtized* (1974), *Kik érted haltak*, *szent Világszabadság* (1977), *Parázs a hamu alatt* (1981), *A kőszívű ember unokái* (1987).

8 Zöldi László: *A múlt prófétája* (avagy a Nemeskürty-rejtély). Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989. 7–8, 274–276. o.

9 *A kőszívű ember fiai* (1965), *Egy magyar nábob* (1966), *Kárpáthy Zoltán* (1966), *Egri csillagok* (1968), *Fekete gyémántok* (1976). Vö: Nemeskürty István: *Az el nem ázott talentum*. In: Majoros József: *A Királydombtól a Margitszigetig*. Szabad Tér. Koltay Gábor színháza. Válasz Könyvkiadó, Budapest, 2003. 7. o.

10 Koltay Gábor: *Szörényi – Bródy*. Az első 15 év. Zeneműkiadó, Budapest, 1980. ISBN 963-330-379-6

11 Uo. 5. o.

12 *Dupla nagylemez: Hungaroton SLPX 17686-17687*. Könyv: Koltay Gábor: *A koncert*. Dosszié. Ifjúsági Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1981. ISBN 963-422-384-2

13 Nemeskürty István: *Elrepült a gyors idő*, i. m. 101. o.

14 *Előadások: Városliget, Királydomb*, 1983. augusztus 18, 12, 20, 21, 25, 26, 28. Szövegkönyv: Szörényi Levente – Bródy János: *István, a király*. k.n., h.n. 1983. ISBN 963-500-241-6. *Dupla nagylemez: Hungaroton SLPX 13973-13974*. A film a MAFILM Budapest Stúdióban készült, 1984. április 19-én mutatták be. Könyv: Koltay Gábor: *István, a király*. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1984. ISBN 963-422-650-7

15 Erről részletesebben lásd: Majoros József, i. m. 45–46. o.

16 Szörényi Levente: *Atilla – Isten kardja*. Műsorfüzet. Szabad Tér Színház, Budapest, 1993. 34. o.

17 *Előadások: 1985. március 31., április 1, 2, 4*. Szövegkönyv: *Itt élne, halnod kell*. Zenés történelmi játék. k. n., h. n. 1985. 64 o. ISBN 963-00-0814-9 (a továbbiakban: Szövegkönyv 1985). *Dupla nagylemez: Hungaroton SLPX 14025-15026*. A filmet 1986 márciusában mutatták be, címe: *Itt élne, halnod kell!* (a végén felkiáltójellel).

18 *Itt élne, halnod kell*. Szövegkönyv. Esztrád Színház Egyesület, Dunakeszi, 2016. 82 o. (a továbbiakban: Szövegkönyv 2016).

19 Koltay Gábor 2016. júliusi köszönőlevele a produkció közreműködőihöz (dátum nélkül).

20 Nemeskürty István ajánlása. In: Szövegkönyv 1985. 5. o. Kiemelések az eredetiben.

21 *Beszélgetés Koltay Gáborral*. In: uo. 6–7. o.

22 Koltay Gábor: *Bevezető*. In: Szövegkönyv 2016. 5–7. o.

23 Uo. 7. o.

24 Szövegkönyv 2016. 8. o.

25 Lásd pl.: Aczél György: Folytatás és megújulás. Válogatott kultúrpolitikai írások. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1980.

26 „Itt élned, s halnod kell” (sic!) = Népszava, 113. évf. 76. szám, 1985. április 1.; 6. o.

27 Zenés történelmi játék a Hősök terén. „Itt élned, halnod kell” = Népszabadság, XLIII. évf. 77. szám, 1985. április 2.; 9. o.

28 „Itt élned halnod kell” Történelmi játék a Hősök terén (sic!) = Magyar Hírlap, 17. évf. 78. szám, 1985. április 3.; 9. o.

29 Bemutató a Hősök terén = Magyar Nemzet, XLVIII. évf. 78. szám, 1985. április 3.; 6. o.

30 Itt élned, halnod kell! = Film Színház Muzsika, 29. évf. 14. szám, 1985. április 6.; 9. o.

31 Történelmi játék (a Hazai tükör c. képrovatban) = Új Tükör, XXII. évf. 15. szám, 1985. április 14.; 43. o.

32 Reményi József Tamás: Itt élned, halnod kell = Filmvilág, XXIX. évf. 3. szám, 1986. március, 48. o.

33 M. G. P.: Itt élned, halnod kell = Kritika, 15. évf. 4. szám, 1986. április, 32. o.

34 Tóth Péter Pál: Itt élned, halnod kell = Kritika, 15. évf. 6. szám, 1986. június, 45–46. o.

35 Majoros József, i. m. 48–50. o.

36 <http://ittelnedhalnodkell.hu>

37 V. Nagy Viktória: „Ma már senki nem volt KISZ-tag” Koltay Gábor a történelmi filmekről és a műveit ért bírálatokról = Heti Válasz, XVI. évf. 24. szám, 2016. június 16.; 65–66. o.

38 Ficsor-Tölgyesi: Koltay Gábor elrejt a történelmet = Magyar Nemzet, LXXIX. évf. 142. szám, 1. kiadás, 2016. június 18–19.; 1. o.

39 Ficsor Benedek: Láthatatlan történelem = uo. 8. o.

40 Csákvári Géza: Móresre tanítani a Nyugatot = Népszabadság, LXXIV. évf. 143. szám, 2016. június 20.; 11. o.

41 B. Orbán Emese: Sólyom szárnyán hazafelé = Magyar Idők, II. évf. 143. szám, 2016. június 20.; 18. o.

42 Julianus barát (1991), Honfoglalás (1996), Sacra Corona (2001).

43 Beszélgetés Koltay Gáborral. In: Szövegkönyv 1985. 7. o.

44 Uo. 21. o.

45 Szövegkönyv 1985. 49. o.

46 Gábor Andor: Összegyűjtött versek. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1954. 137. o.

47 Apró elírás a szövegkönyvben: Kósnál nem „megalkottak”, hanem „megalkudtak” valamit. Vö: Kós Károly – Zágony István – Paál Árpád: Kiáltó szó – A magyarság útja – A politikai aktivitás rendszere. Lapkiadó és nyomdai műintézet rt., Cluj-Kolozsvár, 1921. 1. o., illetve: Szövegkönyv 2016. 50. o.

48 Vö: Könnyűzenei lexikon. Szerkesztette: Sebők János és Szabó Béla. Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat, Budapest, 1987. 288. o.

49 A szövegkönyvvel ellentétben az előadáson – ahogy 1985-ben is – „hadba lépésünk” helyett „hadba lépésünk” hangzott el, ennek megfelelő további többes számú

mondatrészekkel. Szövegkönyv 1985. 55. o., illetve Szövegkönyv 2016. 57. o.

50 Szövegkönyv 1985. 58. o.

51 A szövegkönyvben sajnálatos módon „Egmond” szerepel. Szövegkönyv 2016. 61. o.

52 Az 1985-ös szövegkönyv csak a főbb szereplőket és alkotókat adja meg, a nagylemez hátsó borítóján azonban szerepelnek az előadásban és a hangfelvételen közreműködő színészek, énekesek és zenészek, továbbá az előadásokat és a filmet létrehozó MAFILM- és televíziós stáb tagjai. Szövegkönyv 1985. 9–10. o.

53 Gesztusértékű, hogy a 2016-os szövegkönyv valamennyi közreműködő és alkotó nevét feltünteti (az amatőr táncegyüttesek és az alkalmi zenekar tagjainak kivételével). Szövegkönyv 2016. 74–81. o.

54 Elmondtam én... Novák Ferenc, Tata. Összeállította: Farkas László. Planétás Kiadó, Budapest, 2000. 129. o.

55 Hasonló példa: *A bűvös vadászból* a vadászok karát – a Hobo Blues Band albumának köszönhetően – azok is kívülről fűjják, akik soha nem hallottak Weberről; egyszer talán emiatt fedezik fel az operát is.

56 A 90-es évek elején, a sárospataki népfőiskolán egy kárpátaljai hallgató boldog volt, amikor a nagylemezről készített hangkazettát és a szövegkönyv fénymásolatát megkaphatta.

57 M. G. P.: István, a király = Kritika, 14. évf. 11. szám, 1985. november, 35. o.

KOZMA Tamás

Ravasz László életrajza

Hatos Pál életrajza Ravasz Lászlóról megrendítő könyv. A címe ugyan kissé ríktó és félrevezető is; Hatos nem erről írt. Amit megírt, az valójában a történelmi középosztály mélybe szállása, mert bukásnak ezt már nem is nevezhetjük. A bukás legalább tragikus. Az enyészet – amit ebben a könyvben olvasunk – talán már csak egy kézlegyintésre jó.

Nem az egész történelmi középosztályról van szó, csupán annak egy részéről – épp arról, ami hozzám sokáig oly közel állt, amellyel azonosítani igyekeztem magam, és amelyre mindig úgy gondoltam, mint valami feljebbviteli bíróságra. Jó, a többiek ilyenek meg amolyanok – de azok, akikhez én tartozom, „száraz lábbal keltek át”. Már nincsenek körülöttem, elmúltak – de érdemes megőrizni az emlékezetüket. Egy Bibóét, egy Ravaszét. Egy Költő Gáborét (ő volt a nagyapám).

És most kiderül, hogy, sajnos, nem így van. Ravasz László élete és pályafutása éppen ott leplezi le a középosztálynak ezt a felét – az erdélyi protestánsokat –, ahol a legtörekényebbek. Az elveikkel szembesíti őket, és (szomorúan írom), az áruulásikkal. Az áruulásainkkal.

Az áruulások: csak úgy sorjáznak. Ravasz igazából nem is akar lelkész lenni, sokkal inkább szeretne irodalmi és újságírói babérokát (szabadkőművesnek is ezért áll be). Ha mégis teológia, akkor legalább püspöki titkár – el is veszi a püspök leányát (kalandok árán, igaz). Teológiai tanárként nem tudós, inkább

tanár és nevelő; rajonganak érte a volt és az aktuális hallgatói. Másfél évtized alatt fölrazza Erdélyt, megélve az impériumváltást. Mindenki úgy számít rá, mint Erdély új, profétai püspökére.

És helyett? Fogja magát és családját, otthagyja a vártát („Eredj, ha tudsz...”), nem hallgat sem erdélyi, sem magyarországi jóakaróira, megpályazza a Budapest – Kálvin téri református parókiát (kikötve gondosan, hogy csak ha kilátása van a magyarországi püspökségre), és legszorultabb órákban magukra hagyva övéit, kiköltözik Magyarországra. (Ravasz János, Ravasz Árpád fia, egykori mentorom az Országos Pedagógiai Intézetben, anyám kollégája a budapesti református tanárok között, kissé lenézően említette ezt, hiszen az ő családja, az unokatestvér, már régen kint volt, hogy a Lónyai utcai református gimnáziumot megalapítsa. Segítették is Ravaszékat budapesti első csetlés-botlásaik között.)

Miért fáj ez? Miért irritál? Mert nem ebből a fekvésből ismertem meg a történetet. Nekem Ravasz László a nagyanyám támogatója volt – anyai nagyanyámé, aki beteg férjével szintén kijött Erdélyből, mondhatnám, visszajött Pestre. És Költő Gábor ifjúkori barátja, anyai nagyapámé, aki fiatal kolozsvári bírójában egy társaságba járt Ravasz Lászlóval, és szintén kijött Magyarországra – meghalni. Özvegyen maradt ifjú nagyanyám a három lányát – a legkisebb épp, hogy megszületett – többek

közt Ravaszék támogatásával nevelte föl és indította neki az életnek.

Így anyám és Ravasz Boriska – Ravaszék legidősebb gyereke – együtt jártak a Baár-Madasha, ahová bekerülni egyáltalán nem volt egyszerű, és együtt pályázták meg első tanári állásukat is ugyanott. Csodák csodája, Ravasz Boriska – később Bibó István felesége – kapta meg; Költő Ágnes pedig lemaradt róla, hogy aztán élete végéig fájóan emlegesse.

A párhuzamok mégis folytatódtak. Ravasz László, a neves református püspök, szolgálatának fénykorában – bár katolikus szemmel szegény legénynek számított – a Rózsadombon épített társas villát. Ma is megáll előtte a busz, és ma is olvasható a házon az emléktábla. De csak most, ennek a könyvnek az olvastán fedeztem föl, hogy az új villa kertje szomszédos volt azzal a villával, amelyet viszont az én dédapám építtetett, és amelyet anyám és apám rövid időre lakásnak megkapott. És hogy az az Uray Marci, akivel egyik vagy másik kertben még a háború előtt (alatt) játszottunk, nem a színész Uray Tivadar leszármazottja (ahogy mindig hittem), hanem Ravasz László unokája volt. (A könyvből tudtam meg, hogy Urayékat éppúgy kitelepítették, mint bennünket, de nekik Ravasz László ki tudta járni a mentesítést. Igaz, a Kálvin téri parókiába került.)

És azt is megtudtam, hogy az a Kádár Imre, aki Ravasz László megölő ellensége lett, ugyanaz a Kádár Imre, akinek a regényét (*A fekete bárány*) féltve őrzöm itt a háttamb mögött, a könyvespolcon, az Erdélyi Szépmíves Céh kötetei között, mivel Kádár Imre – későbbi áruló, ügynök és besúgó – maga is alapítója volt az Erdélyi Szépmíves Céhnek. Mint Bánffy Miklós titkára, könnyű bejárása volt oda. Sőt, a kolozsvári Nemzeti Színházat is igazgatta egy ideig, amelynek egyik alapítója a dédapám volt.

És így tovább. Ez az a történelmi középosztály, amellyel sokáig természetesen azonosultam – inkább, mint díszmagyar ruhás nagyapámmal. Pedig csak annyi tör-

tént, hogy a Kozmák egy nemzedékkel korábban jöttek Magyarországra, ugyanonnan, Erdélyből. Nekem azonban apai nagyapám – akit pöffetegnek láttam, és csak mostanában kezdem fölfogni az ő drámájukat – túlon túl beépült a két világháború közti Magyarország politikai elitjébe. Tőle föllebeztem ahhoz a világhoz, amelyhez anyám tartozott, s amelyet számomra Ravasz és családja, meg a református tanár társadalom reprezentált.

Innen akartam elszakadni, és találtam rá – ki tudja, ki mindenki hatására – a népi írókra és mindarra, amit ők képviseltek (Zilahy *Hídjában* olvastam tőlük először – de ki emlékszik ma már a *Híd* című hetilapra, meg a református népiség és középosztály közt egyensúlyozó főszerkesztőre?). És nem tudtam, hogy ami az én kamaszkori tájékozódásomban lezajlik, az lezajlott már egyszer, egy nemzedékkel előbb magában a protestáns középosztályban is, amelyet szintén Ravasz László életútja parafrazeál.

De itt még mindig nincs vége, mert hősöm – egy társadalmi csoport és egy nemze-

dék hőse – nem osztozott a tragikus bukásban (úgy, mint nagyapám, aki „idejekorán” halt meg) – hanem túlélte. Először a háborút, aztán a Rákosi-rendszert, aztán ötvenhatot, aztán a Kádár-rendszert (azt már nem élte túl, abba már belehalt). Úgy hogy a könyvben – Hatos Pál életrajzában – jól követhető a kicsinyes és szomorú vég, el egészen a Szabolcs utcai kórház megkönyörülő főorvosáig, aki hajlandó volt helyet engedni csaknem egy évig a haldokló öregembernek. Akihez látogatóba jártak egyházának és társadalmi csoportjának összes jelesei – negyvenötösök, ötvenhatosok, meggyötörve, maguk is már súlyos betegen.

Hatos Pál könyve olvastán úgy érzem, mintha már csak én maradtam volna állva (úgy, ahogy). És mintha a saját családom, rokonságom, osztályom történetét olvasnám – egyfajta *Erdei sétát*, némi történeti perspektívába helyezve. És mintha csak engem érintene meg ez a könyv ilyen mélyen.

De talán mégsem. A fiatalember, akitől a könyvet megvettem – egy budapesti bevásárló központ könyvesboltjában, stílszerűen – fölfigyelt, amikor a könyvet kerestem. „Most nagyon fogy – mondta –, nem tudom, valami ezotéria?” Hát ezotéria, igen; egy családé, egy rokonságé, egy osztályé. Egy nemzedéké; talán – hízelgek vele? – egy nemzeté. Amely a maga sorsát egyedeiben fölemelőnek, bukását tragikusnak látta. Holott csak esendő és kisszerű volt.

(Hatos Pál: Szabadkőművesből református püspök. Ravasz László élete. Jaffa Kiadó, Budapest, 2016. 332 o. ISBN 978-615-5609-18-3)

FITTLER Katalin

Egészet megvilágító részletek

Bónis Ferenc tanulmánykötete

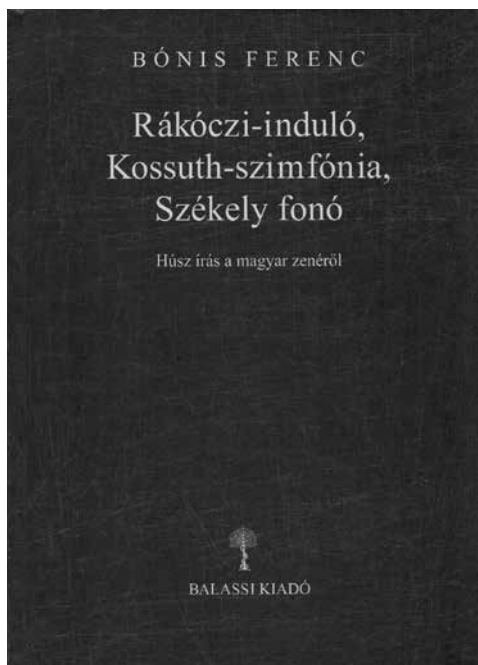

Miként a szerzői előszóból kiderül, ez a könyv – ahogy ő nevezi: „munka” – „köszönet és viszonzásféle a *Részletek az egészhez* című kötetért”, amellyel 80. születésnapja alkalmából köszöntötték őt hazai és külhoni zenetörténet-kutatók. (*A könyvet lapunk 2013. 4. számában ismertettük – a szerk.*) Frappáns fordulattal megjegyzi: e kötetben is „az *Egészet* megvilágító *részletekkel* találkozik az olvasó”.

Bónis Ferenc azon zenetörténészek közé tartozik, akik szakterületüket tudománynak tekintik – márpedig, ellentétben a művészettel, a tudományos eredmények nem megfellebbezhetetlenek, újabb kutatások eredményeképp szinte törvényszerűen módosulhatnak. Egykori tanárai, mesterei példáját követve, ő is híve annak a gyakorlatnak, hogy átdolgozással, bővítéssel a legújabb eredményeket is beledolgozza korábbi munkáiba, így tehát munkásságában a mindenkor legújabb publikáció(ka)t kell a legmegbízhatóbb forrásanyagként tekintenünk (ezt a mentalitást figyelhetjük meg az *Így láttuk Kodályt* kötet mind több emlékeztet közzevető újabb kiadásai esetében is). Az új könyvbe kiválasztott hús, különböző műfajú írás között mindössze egy van, amelynek ez az első megjelenése (*Menekülés a természethez: Cantata profana*), a többiek folyóiratbeli vagy kötetbeli ősváltozatból kerültek ide, némelyikük idegen nyelven is napvilágot látott már. Feltehetően fontos szempont volt a kiválasztás során, hogy azok az írások kap-

janak új megjelenési lehetőséget, amelyek a korábbi közlés(ek)hez képest új adatokat-információkat tartalmaznak.

A műfaji sokszínűség eleve adódik abból, hogy eredetileg milyen alkalomból készültek a tanulmányok, illetve, hogy milyen kutatói-közreadói szempont hívta őket életre. Berlioz Rákóczi indulójának autográfja ugyancsak a Balassi Kiadónak köszönhetően jelent meg faksimile-kiadásban, ennek utószava lett a kötet „nyitánya”, ezt két bicentenáriumi közlemény követi: Liszt születésének 200. évfordulójára készült a *Liszt Ferenc és a Rákóczi-dallamok*, Erkelére pedig az *Erkel Ferenc kétszázadik születésnapjára*. Tematikusan folytatódik a válogatás (*Verbunkos-problémák Mozarttól Kodályig*, valamint *Erkel, Mosonyi és Liszt egy bécsi művészeti lap hasábjain*). A 20. századi témakörhöz az átmenetet az *Erkel alakja Kodály írásaiban* adja. Hanglemez-kísérőtanulmányokból lett összefüggő írás *A Kossuth szimfónia és stílárís tartománya*, majd ismét jubileumi írás következik: *Dohnányi: Életrajzi vázlatok halálának ötvenedik évfordulójára*. A Bartók- és Kodály-művekkel foglalkozó előadások-tanulmányok mellett kuriózumokra is bukkanunk – harmadszorra, fokozatosan bővítve érte el közölt alakját a *Tanúságtétel Bartók és Kodály korából: Radnai Miklós zeneszerző naplójegyzetei*, s az előadás korlátozott időtartamából kényszerűen adódó rövidített verzióknak folyóiratbeli teljes megjelenése került először kötetbe az *Amerikai délibáb*. *Kodály Zoltán*

és tanítványa, Balogh Ernő esetében. Előadás kínált lehetőséget *A 'Százéves terv' történetéhez: Szőnyi Erzsébet és Kodály Zoltán levelezése* anyagának összeállítására, s folyóiratbeli közlést követően ez kötetben most jelent meg először, csakúgy, mint *Molnár Antal keserű önéletrajza*.

Már e vázlatos áttekintésből is kiderül: korántsem a címben feltüntetett tematikára korlátozódik a tartalom; portrék villannak fel, nem is csupán pillanatképek formájában! Nem érdektelen a *Kodály Zoltán és Móricz Zsigmond* című, a munkakapcsolatukat gazdagon illusztráló, forrásértékű dokumentáció. Történelem, társadalom körvonalazódik, amelyben korszakos jelentőségű mesterek, művészek éltek-alkottak.

A kötet, az olvasó szempontjából, válogatás Bónis Ferenc munkáiból. Válogatás olyan megfontolásból is, hogy ki-ki kedvére határozhatja meg, milyen sorrendben olvassa el őket, tematikus csoportosításban, ismertől az ismeretlen felé, vagy épp ellenkező irányban haladva. Talán épp ezzel az olvasói

szabadsággal számolva hagyta meg az egyes írásokhoz tartozó jegyzetanyagot olyankor is a szerző, amikor a könyvben ezáltal többletinformációt nem adó ismétlések keletkeztek. S az eredeti írások integritásának megőrzése készíthette arra is, hogy a különböző írásokban ismétlődő mozaikként megjelenő (az adott szöveg-kontextusba szervesen beletartozó) rövid szövegrészeket nem módosított. Az ilyesfajta ismétlődések csak a kötet figyelmes végigolvasásakor tűnnek fel.

Potenciális olvasók lehetnek azok is, akik nem tudnak kottát olvasni, mivel a kottapéldáknak a szakmai közönség számára kínált többletét pusztán illusztrációnak tekintve is eljut hozzájuk a szerző közlendője. A kiadvány dicséretére legyen mondva, nemcsak a kottagrafika (Pálóczy Krisztina munkája) igényes, hanem a ténylegesen elsősorban illusztrációként közölt, többnyire autográf mellékletek is jól olvashatóak.

Bónis Ferenc írásainak letagadhatatlanul sajátos jelleget ad, hogy a szerző „közönységben gondolkodik” – sok évtizedes rádiós

munkája során kimunkálta az első hallásra megérthető stílust – s ez érződik az első olvasásra érthető írásbeli megfogalmazásban is. És ahhoz is hozzászoktatta a rádiós gyakorlat, hogy számoljon az érdeklődők „figyelmi grafikonjával” – tagoltan adagolja az információkat és a tudnivalókat, esetenként hangulati oldásokat is engedélyezve. És időnként elegáns oldalvágásokat engedélyez magának; „ahány állítás, annyi tévedés”

– ezzel a fordulattal egyszerre minősít műjegyzék-kommentárokat, s biztosítja, hogy olvasója újult erővel kövesse mondandóját. És képes szellemes fordulatba csomagolni a komoly-megszívlelendő értékelését.

A kiadvány – mint Bónis Ferenc munkái általában, szerzői, szerkesztői és közreadói minőségben egyaránt – kivitelezése igényes. Kár, hogy ez a színvonal a névmutatóra nem terjedt ki.

(Bónis Ferenc: Rákóczi-induló, Kossuth-szimfónia, Székely fonó. Húsz írás a magyar zenéről. Balassi Kiadó, Budapest, 2015. 328 o. ISBN 978-963-506-960-6)

Miskolci házak

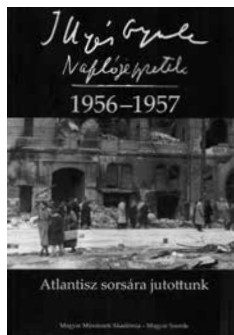
Polcra való

– főszerkesztői könyvajánlók –

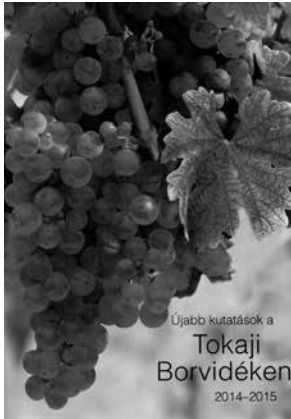
Sárospatakon fájó emlék, hogy a Református Kollégium nagy reményekre jogosító fejlődését derékba törte az 1945-ös rendszerváltozás. S hiába tűnt úgy, hogy az intézmény túléli az egyházi iskolák 1948-as államosítását, a következő évben megszűnt a népfőiskola, 1950-ben államosították a tanítóképzőt, majd 1951-ben a behódolt Református Egyetemes Konvent Elnöksége elrendelte a teológiai akadémia bezárását, végül 1952-ben felajánlotta a pataki gimnáziumot az államnak. Ez a folyamat kívül esik Horváth Erzsébet könyvének időhatárain, ám az ország oktatási intézményrendszerének teljes, ideológiai és fenntartói szempontú átalakítását részletesen ismerteti. Az egyházi és állami levéltári források alapján megírt kötet sorra veszi az egyház átalakulását és pozícióvesztését, a kommunista párt előretörését. Az államosítási törvényben végződő folyamatot három fázisban ábrázolja: előkészítés, lebonyolítás, végkifejlet. Bemutatja az állami (Ortutay Gyula miniszter) és az egyházi (lemondatott Ravasz László helyébe lépő Bereczky Albert) főszereplőket is. A könyv nevelés- és egyháztörténeti szempontból egyaránt tanulságos mementó.

Horváth Erzsébet: A református iskolák államosítása Magyarországon (1945–1948). Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, Budapest, 2014. 204 o. ISBN 978-963-89472-4-6

Illyés Gyula 1929–1983 közötti naplójegyzetei 1986–1995-ben jelentek meg, nyolc kötetben. A figyelmes olvasó észrevehette, hogy az 1945–60. közötti részben az 1956–57-es periódus alig húsz oldalt tesz ki. A most megjelent kiadványból kiderül, hogy annak idején nem a cenzúra működött: ez a napló csak nemrég került elő. Létezéséről az író lánya sem tudott, sőt – ismerve apja óvatosságát –, nem is feltételezte meglétét. Ez a mű kuriózum: Illyés 1956. október 23-tól 1957. január 31-ig vezette – ahogy ő fogalmazott – „a naplók naplóját”, azaz „az események egyidejű ábrázolását”. A szöveghez Horváth István, kétévi munkával, félezer lábjegyzetet készített, nemcsak a felbukkanó személyek azonosítására, hanem az író által említett események történeti folyamatba helyezésének magyarázatával. Mindezt gazdag képanyag egészíti ki, s a kötet függelékében huszonhat korabeli dokumentum teljes szövege olvasható, olyan kiáltványok, irások, levelek, nyilatkozatok, amelyekről a naplóban szó esik. Bár az 1956-os forradalomról könyvtáryi irodalom áll a kutatók rendelkezésére, ez a kiadvány páratlan történeti forrás.

Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1956–1957. Atlantisz sorsára jutottunk. Szerkesztette: Illyés Mária és Horváth István. Magyar Művészeti Akadémia – Magyar Szemle Alapítvány, Budapest, 2016. 264 o. ISBN 978-615-5227-10-3

„Tokaj szőlővesszei” – a *Himnusz* sorainak köszönhetően – minden iskolás gyermek számára ismertek. A külföldön legnépszerűbb hazai borvidék sajátos szakmai kérdéseinek kutatását 2011 óta önálló intézményként végzi a tarcali székhelyű intézet, amely 2015-ben publikálta második tanulmánykötetét, közzétéve legújabb kutatási eredményeit. Az intézet profiljába szőlészeti, borászati, növényvédelmi és kapcsolódó területek tartoznak, ezek közül e kötetbe talajvizsgálatokkal, szőlőtermesztéssel, növényvédelemmel és ezek határtudományaival kapcsolatos írások kerültek. Az ábrákkal és táblázatokkal gazdagon illusztrált 27 közleményt összesen 24 szerző írta. Jellemző a szerzői kollektívák nagy száma, valamint külső, főleg debreceni egyetemi kutatók bevonása. A cikkek több mint felét két-három, olykor öt vagy hat szerző jegyzi. A természettudományi írások mellett két társadalomtudományi jellegű találunk: Bihari Zoltán a régi tokaji boros címkekről, Ungváry Krisztián a zsidók hegyaljai szerepéről érkezett. (Ez utóbbit lapunk előző számában is közöltük.) A kötet borítóján az *Újabb kutatások a Tokaji Borvidéken* cím szerepel.

Újabb kutatások Tokaj-Hegyalján 2014–2015. Szerkesztette: Bihari Zoltán. Tokaji Borvidék Szőlészeti és Borászati Kutatóintézet, Tarcál, 2015. 142 o. ISBN 978-963-502-988-4

A Magyar Nyelv Múzeuma *Múzsák Kertje* címmel indította el füzet sorozatát, amelynek harmadik kötete 25 írást ad közre a testvér-múzsák, a nyelvünk mesterei és az anyanyelvi művelődés témaköreiből, fél tucat szemle-cikkkel kiegészítve. A szerzők között a nyelv- és irodalomtudomány ismert hazai professzorait (Balázs Géza, Debreczeni Attila, Fried István, A. Molnár Ferenc, Pomogáts Béla, Pusztay János) ugyanúgy megtaláljuk, mint a régióhoz kötődő kutatókat (Baranyai Katalin, Egey Emese, Fehér József, Hegyessy Gábor, Kiss Endre József, Kováts Dániel, Nyíri Péter, Tusnády László). Jellemző a tematikai sokszínűség: feltűnik Gyöngyössi János, Kazinczy Ferenc, Kosztolányi Dezső, Kölcsey Ferenc, Szabó Dezső. Olvashatunk bibliai témájú és nyelvtörténeti fejtegetéseket. Szó esik a nyelv közösségformáló erejéről és globális kihívásairól, a nyelvi humorról és a nyelvjárásokról. Találunk nyelvi kincsek-ről, határon túli nyelvmentésről, nyelvi asszimilációról szóló cikkeket. A megjelent írások alátámasztják a múzeum vállaltan legfontosabb feladatának időszerűségét, az anyanyelvi ismeretterjesztés fontosságát.

Létünk hajléka: az anyanyelv. Előadások, tanulmányok. Szerkesztette: Nyíri Péter. A Magyar Nyelv Múzeumáért Alapítvány – Petőfi Irodalmi Múzeum, Sátoraljaújhely–Széplaloma, 2015. 240 o. ISBN 978-615-80242-0-4

A Miskolci Egyetem Tanárképző Intézetében 2014 tavaszán neveléstörténeti konferenciát rendeztek, amelynek témája (elitkutatás) és merítési területe (Északkelet-Magyarország) egyaránt újszerűnek mondható. A kötet az előadásokból válogat. Nagy Péter Tibor bevezető tanulmánya után az elméleti megközelítések között Herbart pedagógiája és magyarországi recepciója, Henszlmann Imre művészetoktatási elvei, Polányi Mihály gondolatvilága, valamint az iskolás gyermekek tantermi fotóinak jelentéstartalmi kaptak helyet. A társadalom- és intézménytörténeti megközelítések sorában a felsőkereskedelmi iskolák sorsa, felvidéki főnemesek gimnáziumi oktatása, a tanító helye a 19. századi gyülekezetben, egy 19. századi gyulai polgárcsalád nevelési elveinek esettanulmánya, a görög katolikus egyház nemzetépítési törekvései, a debreceni bölcsészkar oktatók két világháború közötti művészeti tevékenysége, az Eötvös Collegium kapcsolattrendszere Jausz Béla példáján, valamint a pedagógiai elit 20. század utolsó harmadában észlelt alakváltozásai olvashatók. A dolgozatok közös alapállása a történeti elitkutatási szemlélet.

Elitek nevelése és oktatása. Esetek és összefüggések a 18–20. századból. Szerkesztette: Kapusi Angéla – Ugrai János. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2015. 200 o. ISBN 978-963-287-078-6

Kevesen tudják, hogy a 18. század második felében a bázeli egyetem hallgatóinak egyharmada a Kárpát-medencéből származott, s közöttük nagy számban tanultak debreceni és sárospataki diákok. A szerző a peregrináció e sajátos intenzitású korszakát kutatta. Ennek során feltárta a bázeli egyetem korabeli magyar vonatkozású forrásait, másrészt elemezte a svájci intézménnyel kapcsolatban állt hallgatók és oktatók olvasmányműveltségét, összehasonlítva ezáltal a két hazai református kollégium könyvkultúráját. A munka nem volt egyszerű: a kutatás során meg kellett vizsgálni, hogy a bázeli professzorok munkái és a bázeli hungarikumok közül mi található meg a két hazai intézményben, külön is figyelve a professzorbejegyzésekre és a margináliákra. Az eredmény önmagáért beszél. A kötet gazdag, túlnyomórészt idegen nyelvű felhasznált szakirodalmon és tekintélyes méretű – hazai és svájci – levéltári kutatómunkán alapul, mutatókkal és melléletekkel (pl. a bázeli magyar diákok névsorával). A mű a tudományos közlés minden tartalmi és formai követelményének megfelelő.

Hegyi Ádám: A Kárpát-medencéből a Rajna partjára. A bázeli egyetem hatása a debreceni és sárospataki református kollégiumok olvasmányműveltségére a 18. században. Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, Debrecen, 2015. 292 o. ISBN 978-963-12-1038-5

Számunk szerzői

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. Történész, kulturális menedzser, jogász, a Magyar Táncművészeti Főiskola egyetemi tanára, a Honvéd Együttes Művészeti Nkft. ügyvezető igazgatója, lapunk alapító főszerkesztője.

B. Tóth Kinga 1997-ben született Debrecenben. A hajdúböszörményi Bocskai István Gimnázium tanulója.

Fábián Tibor 1974-ben született Nagyváradon. Református lelkipásztor, újságíró, publicista.

Fittler Katalin 1952-ben született Mosonmagyaróváron. Zenekritikus, szakíró, tanár.

Hajdú Ildikó PhD 1978-ban született Szentesen. A Herman Ottó Múzeum – Miskolci Galéria művészettörténész muzeológusa.

Kozma Tamás DSc 1939-ben született Budapesten. Nevelésszociológus, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának emeritus professzora, az Oktatáskutató Intézet volt főigazgatója.

Léber Petra 1986-ban született Veszprémben. A Budapesti Gazdasági Főiskola nemzetközi tanulmányok szakán végzett, 2015-ben.

Maklári Judit 1994-ben született Kisvárdán. A Debreceni Egyetem Általános Orvostudományi Karának hallgatója, a LÉK és a Debreceni Egyetem Irodalmi Kör tagja.

Nagy László PhD 1979-ben született Budapesten. Történész, a Szépművészeti Múzeum adattárosa.

Szalay László Pál 1976-ban született Fehérgyarmaton. Református lelkész, újságíró (Telkibánya).

Száva Csanád PhD 1979-ben született Kolozsváron. Tanár, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Kolozsvári Karának szakkönyvtárosa.

Támba Renátó 1987-ben született Ózdon. Író, költő, kutató, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója.

Tinkó Máté 1988-ban született Békéscsabán. Költő, kritikus, szerkesztő, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója.

Toroczkay András 1981-ben született Kisújszálláson. Író, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem magyar-kommunikáció szakán diplomázott.

Tusnády László CSc 1940-ben született Mátészalkán. Költő, műfordító, irodalomtörténész, az egeri Eszterházy Károly Főiskola Comenius Campus (Sárospatak) emeritus professzora.

Vajna Ádám 1994-ben született Budapesten. Költő, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának hallgatója.

VINCZE ZSUZSA - ZSURÁFSZKY ZOLTÁN:

DRAKULA

UTOLSÓ TÁNCA

tánc-szín-játék

A Magyar Nemzeti Táncgyűttes előadásában

Közreműködik:

Keresztes Ildikó, Novák Péter

Drakula szerepében:

Zsuráfszky Zoltán

és Sánta Gergő

Rendező - koreográfus:

Zsuráfszky Zoltán

MŰPA:

2016. szeptember 30.

2016. november 7.

2016. december 20.

Az előadás bemutatója:

Szegedi Szabadtéri Játékok 2016

www.mnte.hu

 [magyarnemzetitancgyuittes](https://www.facebook.com/magyar-nemzeti-tancgyuittes)

SÁROSPATAKI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM ALAPÍTVÁNY

Támogassa a Kollégiumot Alapítványunk közreműködésével!

Az Alapítvány folyamatosan nyújt támogatást:

- tanulmányi és szociális ösztöndíjakkal a gimnázium diákjai számára,
- pályázati lehetőségek révén a kollégium tanárainak a kiemelkedő munka elismeréseként,
- kulturális, sportprogramokhoz és iskolai rendezvényekhez.

Az Öregdiák-mozgalom vezetőjeként az Alapítvány:

- rendszeresen szervez továbbtanulást segítő mentornapot a gimnáziumban és vezetőképző hétvégét Sárospatakon,
- újra összehozza az egykori diákokat, ezért rendszeres tanévkezdő, tavasszköszöntő és évzáró találkozót szervez Budapesten,
- az Alapítvány tulajdonában álló Öregdiák Vendégházban (Bertalan – ház, 3950 Sárospatak, Kazinczy u. 40) találkozási és szálláslehetőséget biztosít,
- minden évben megrendezi a hagyományos Öregdiák Bált.

Kérjük, támogassa Ön is jövedelemadója 1%-ával és adományokkal a Sárospataki Református Kollégium Alapítványt.

A kuratórium elnöke: Bogdán Dániel.

Levelezési cím: 1154 Budapest, Tompa u. 70/A.

E-mail: info@patakidiak.hu. Honlap: www.patakidiak.hu.

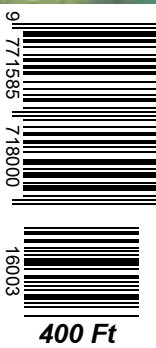
Adószám: 19070520-1-05

Számlaszám: K&H Bank 10409015-50485253-57531007

zemplenimuzsa.hu

400 Ft